No. 3.82

VAN BEDRIJFSUITKOMSTEN TOT FINANCIELE POSITIE

SAMENVATTEND OVERZICHT
VAN BEDRIJFSUITKOMSTEN, INKOMENSVORMING
EN FINANCIELE POSITIE OP LANDBOUWBEDRIJVEN
IN 1976/77 T.O.V. VOORGAANDE JAREN

Oktober 1978

L 26
3.82 B

Landbouw-Economisch Instituut

Afdeling Landbouw

54225 : 1976-77

Inhoud

	Blz.
WOORD VOORAF	5
1. INLEIDING EN SAMENVATTING	7
1.1 Inleiding	7
1.2 Samenvatting	8
1.2.1 De kostenstijgingen	8
1.2.2 De bedrijfsuitkomsten in de akkerbouw	9
1.2.3 De bedrijfsuitkomsten in de veehouderij	10
1.2.4 Het inkomen uit het bedrijf	11
1.2.5 Inkomensbesteding en besparing	12
1.2.6 De ontwikkeling van de financiële positie	13
1.2.7 Enige andere punten	14
2. DE BEDRIJFSUITKOMSTEN	16
2.1 Inleiding	16
2.2 Enige belangrijke prijsontwikkelingen aan de kostenkant	19
2.3 De bewerkingskosten	20
2.4 De ontwikkeling van het meststoffenverbruik	24
2.5 De rentabiliteitsontwikkeling in de afzonderlijke produktierichtingen	25
2.5.1 Inleiding	25
2.5.2 De akkerbouw	25
2.5.3 De melkveehouderij	31
2.5.4 De varkenshouderij	37
2.5.5 De pluimveehouderij	37
2.5.6 De stierenmesterij en kalvermesterij	44
2.6 De bedrijfsuitkomsten per bedrijf	44
2.7 Bedrijfsomvang en bedrijfsuitkomsten	49
2.8 Pachtbasis en eigenaarsbasis	54
3. INKOMEN UIT BEDRIJF EN INKOMENSBESTEDING	61
3.1 Inleiding	61
3.2 Inkomensvorming en inkomensbesteding	64
3.2.1 De akkerbouwbedrijven	64
3.2.2 De weidebedrijven	68
3.2.3 De gemengde bedrijven met overwegend akkerbouw	69
3.2.4 De gemengde bedrijven met overwegend rundvee	69
3.2.5 De gemengde bedrijven met intensieve veehouderij	71
3.3 Uitkeringen en leenbijstand in verband met de droogteschade	73
3.4 Bedrijfsuitkomsten, inkomen en vermogensvorming	75

INHOUD (vervolg)

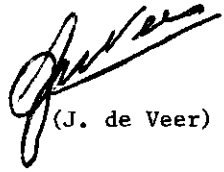
	Blz.
4. BESCHIKBAARHEID EN AANWENDING VAN FINANCIERINGS-MIDDELEN	84
4.1 Inleiding	84
4.2 Ontwikkeling van de financieringsmiddelen en investeringen op bedrijven van verschillend type	86
4.2.1 De akkerbouwbedrijven	86
4.2.2 De weidebedrijven	89
4.2.3 De gemengde bedrijven met overwegend akkerbouw	91
4.2.4 De gemengde bedrijven met overwegend rundvee	92
4.2.5 De gemengde bedrijven met intensieve veehouderij	94
4.3 Ontwikkeling van de financiële positie	95

Woord vooraf

Als onderdeel van de jaarlijkse verslaggeving over bedrijfsuitkomsten, inkomensvorming en financiële positie geeft deze publikatie, de BEF, een samenvattend overzicht van de ontwikkeling. Daarnaast zijn twee statistische publikaties verschenen over bedrijfsuitkomsten van landbouwbedrijven (BUL) en over de financiële positie van landbouwbedrijven (FIP), die een gedetailleerd overzicht geven van de boekhoudkundige gegevens van naar gebied, bedrijfstype en bedrijfsomvang ingedeelde groepen bedrijven. Aan de hand van meerjarige reeksen wordt in de BEF meer inzicht gegeven in de achtergronden van de ontwikkelingen die in beide statistische publikaties naar voren komen.

Den Haag, oktober 1978

De Adjunct-Directeur,

(J. de Veer)

1. Inleiding en samenvatting

1.1 Inleiding

Deze publikatie moet in samenhang worden gezien met de statistische publikaties over de bedrijfsuitkomsten in de landbouw (BUL) en de ontwikkeling van de financiële positie van landbouwbedrijven 1). In deze beide publikaties zijn de statistische gegevens opgenomen over resp.kosten,opbrengsten en bedrijfsuitkomsten en over balansen, inkomensbesteding en vermogensontwikkeling.Daarbij is volstaan met een toelichting op de inhoud van de verschillende begrippen en kengetallen, maar wordt geen commentaar gegeven op de cijfers en worden geen achtergronden behandeld van de ontwikkelingen die zich daarin voordoen. Daarin wordt voorzien door deze publikatie. De drie samenhangende publikaties betreffen de ontwikkelingen van de bedrijfsuitkomsten en financiële positie van landbouwbedrijven in het boekjaar dat per 1 mei 1977 is afgesloten.

Een bezwaar hiervan is uiteraard dat bij de verschijning intussen al weer een volgend boekjaar is afgesloten waarvan de resultaten en ervaringen de gedachten sterk bezig houden. Over dit juist beëindigde boekjaar - in dit geval 1977/78 - bevatten deze publikaties geen gegevens en beschouwingen. Door het LEI is echter reeds in november gerapporteerd over de verwachte bedrijfsuitkomsten in dat jaar 2) terwijl in het Landbouw-Economisch Bericht 3) ramingen zijn opgenomen waarin de meest recente gegevens zijn verwerkt. In september zal het LEI ten slotte nog, zoals in elk jaar, voorlopige uitkomsten publiceren die gebaseerd zijn op een beperkt aantal dan reeds beschikbare boekhoudingen 4).

De definitieve uitwerking van alle boekhoudingen en de verwerking daarvan in overzichten kost echter meer tijd en kan niet vóór het voorjaar worden afgesloten. Dat komt overigens niet alleen doordat voor het uitwerken van de boekhoudingen en het opstellen van overzichten tijd nodig is maar ook doordat het steeds langer duurt voordat de definitieve gegevens, zoals de afrekeningen van de verkochte produkten, binnenkomen.

---

1) LEI-publikaties No. 3.78. Bedrijfsuitkomsten van landbouwbedrijven 1973/74-1976/77 (BUL) en No. 3.79 De financiële positie van de landbouw 1976/77.
2) Inlichting No. 159 Prognose van Bedrijfsresultaten op akkerbouw- en rundveehouderijbedrijven in 1977/78.
3) Landbouw-Economisch Bericht 1978.
4) Deze publikatie vindt in september plaats ten tijde van de indiening van de rijksbegroting.

In deze publikatie wordt niet alleen ingegaan op de achtergronden van het verloop in de cijferreeksen van beide eerder genoemde statistische publikaties, maar worden deze cijferreeksen ook behandeld in het licht van de ontwikkeling over een langere reeks van jaren.

Bovendien wordt de behandeling mede gericht op het verband tussen de bedrijfsuitkomsten, het inkomen uit het bedrijf en de financiële positie.

Bij de bedrijfsuitkomsten staat het bedrijf centraal want dan gaat het om de kosten en de opbrengsten van het bedrijf. Daarbij is nog niet aan de orde aan wie de in de kosten opgenomen vergoedingen ten goede komen. Het inkomen dat de ondernemer en zijn gezin uit het bedrijf verkrijgen wordt namelijk - behalve door de bedrijfsuitkomsten - ook bepaald door de in de kosten opgenomen vergoedingen voor door de ondernemer en medewerkende gezinsleden in het bedrijf verrichte arbeid en in het bedrijf geïnvesteerd eigen vermogen.

In hoofdstuk 2 worden de bedrijfsuitkomsten behandeld en in hoofdstuk 3 het inkomen uit het bedrijf.

Dat inkomen uit het bedrijf, te zamen met eventueel inkomen van buiten het bedrijf, vormt het inkomen dat de ondernemer en zijn gezin beschikbaar hebben voor hun particuliere bestedingen en voor besparing. Het bespaarde inkomen vormt vervolgens een belangrijk onderdeel in de ontwikkeling van de financiële positie. Hoe die verloopt, in samenhang met de ontwikkeling van het inkomen en de inkomensbesteding,komt in hoofdstuk 4 aan de orde.

1.2 Samenvatting

In deze publikatie is gestreefd naar een beknopte behandeling. Het heeft dan ook geen zin om de volledige inhoud nogmaals samen te vatten. Er zal slechts aandacht worden besteed aan de meest opmerkelijke aspecten van de ontwikkeling in 1976/77. Daarbij zal in grote lijnen dezelfde volgorde van behandeling worden aangehouden als in de publikatie.

1.2.1 De kostenstijgingen

Hoewel de arbeidskosten per gewerkt uur veel minder stegen dan gemiddeld in de voorgaande vijf jaren (8,9% t.o.v. 19%) en ook in de stijging van het algemeen prijspeil een matiging optrad (in 1976/77 7,9% t.o.v. 9,9% in de jaren 1970/71 t/m 1975/76) vond in 1976/77 in de landbouw nog een vrij sterke prijsverhoging van de produktiemiddelen plaats. Vooral enige produktiemiddelen van agrarische herkomst zoals krachtvoer, pootaardappelen en kalveren bestemd voor de mesterij, waren aanmerkelijk duurder dan in 1975/76.

Door de betere produktiviteit als gevolg van de hogere kg-opbrengsten waren de produktiekosten per eenheid produkt op de

grotere akkerbouwbedrijven gemiddeld niettemin nauwelijks hoger dan in 1975/76. Op de grotere melkveehouderijbedrijven stegen de kosten per eenheid echter met 14% doordat daar de produktiviteit als gevolg van de droogte lager was dan in 1975/76. Van deze kostenstijging met 14% was minder dan de helft (6,3%) in verband te brengen met de lagere graslandopbrengst en de hogere ruwvoederprijzen als gevolg van de droogte. De rest was een gevolg van een prijsstijging van de produktiemiddelen (9,7%) die geen verband hield met de droogte, en die bij een normale produktiviteitsverbetering (2,0%) tot een kostenstijging per eenheid produkt van 7,5% zou hebben geleid. Ook in de varkenshouderij en pluimveehouderij stegen de kosten sterk vooral als gevolg van de hogere krachtvoerprijzen (14%) terwijl in de stieren- en kalvermesterij vooral de prijsstijging van de kalveren met ca. 40% een belangrijke invloed had.

1.2.2 De bedrijfsuitkomsten in de akkerbouw

Dank zij de aanmerkelijk hogere opbrengstprijzen(16,1%)bij een geringe stijging van de kosten per eenheid produkt(1,8%)waren landelijk gezien de bedrijfsuitkomsten op de grotere akkerbouwbedrijven nog aanmerkelijk beter dan in het ook reeds gunstige jaar 1975/76. In vergelijking met dat jaar waren er echter nog grotere onderlinge verschillen tussen de gebieden. In de kleigebieden in het Noorden en in het Midden leden de gewassen weinig van de droogte en profiteerde men sterk van de hoge opbrengstprijzen van de aardappelen - in het bijzonder van de pootaardappelen. Het netto-overschot per bedrijf lag gemiddeld op de grotere akkerbouwbedrijven in het Noorden op ruim f 160.000 en in het Midden op ruim f 180.000, hetgeen ca. f 110.000 hoger was dan in 1975/76.

In het zuidwestelijk kleigebied was het gemiddelde netto-overschot f 44.000 wat ca. f 13.000 lager was dan in 1975/76. Doordat de gewassen hier wel enigszins leden onder de droogte liep de produktiviteit t.o.v. 1975/76 iets terug en stegen de produktiekosten per eenheid produkt met 11,3%. Bovendien profiteerde men hier niet van de sterke prijsstijging van de pootaardappelen, die in dit gebied vrijwel niet verbouwd worden, terwijl men ook minder profiteerde van de hogere prijzen van consumptieaardappelen dan in de andere kleigebieden.

In de veenkoloniën leden de gewassen nog sterker onder de droogte en stegen de produktiekosten mede daardoor met ruim 15% t.o.v. 1975/76. Via gedeeltelijke afzet in de consumptiesector kon voor de fabrieksaardappelen echter een relatief goede prijs worden gemaakt (bijna 20% hoger dan in 1975/76), waardoor het netto-overschot zich kon handhaven op een niveau dat juist positief was (in 1975/76, f 350 en in 1976/77, f 1500). Afgezien van deze uitzonderlijke afzet van fabrieksaardappelen in de consumptiesector ontwikkelden de prijsverhoudingen zich voor de veenkoloniale akkerbouw echter ongunstig. De kleine akkerbouwbedrijven op klei hadden landelijk gezien ook aanmerkelijk betere uitkomsten. In 1975/76

was het netto-overschot gemiddeld f 1050 negatief en in 1976/77 f 13.050 positief. Het netto-overschot van de kleinere akkerbouwbedrijven in de veenkoloniën en het noordelijk zandgebied liep echter sterk terug van f 13.600 negatief in 1975/76 tot f 21.200 negatief in 1976/77.

Evenals op de akkerbouwbedrijven waren de bedrijfsuitkomsten op de gemengde bedrijven met overwegend akkerbouw in 1976/77 in het algemeen aanmerkelijk beter dan in het voorgaande jaar, hoewel dit in verband met het gemengde karakter relatief geringer was dan op de zuivere akkerbouwbedrijven. Het netto-overschot per bedrijf nam op de grotere bedrijven toe van gemiddeld f 11.000 in 1975/76 tot f 27.200 in 1976/77.

1.2.3 De bedrijfsuitkomsten in de veehouderij

In de melkveehouderij liepen de bedrijfsuitkomsten sterk terug. Dit was hoofdzakelijk het gevolg van de droogte waardoor de produktiviteit 3,5% lager was dan in 1975/76. Van gebied tot gebied liep dat echter sterk uiteen. In het noordelijk klei- en veenweidegebied was de produktiviteit nauwelijks (-0,2%) lager even als in het westelijk weidegebied (-0,9%); in de zandgebieden liep de produktiviteit echter terug met 6,2%.

De stijging van de opbrengstprijzen bedroeg slechts 5,1% en was zelfs niet voldoende om het deel van de kostenstijging (7,5%), dat geen verband hield met de droogte, te compenseren. In alle gebieden liepen daardoor de bedrijfsuitkomsten van de grotere melkveehouderijbedrijven terug maar de achteruitgang was sterker naarmate de droogte meer schade toebracht. In de noordelijke klei- en veenweidegebieden en het westelijk weidegebied daalde het netto-overschot van de grotere weidebedrijven gemiddeld met ca.f 12.000 tot ca. f 31.000 negatief in de noordelijke gebieden en tot ca. f 36.000 negatief in het westelijk gebied.

Op de grotere weidebedrijven in de zandgebieden was het netto-overschot gemiddeld ca. f 28.000 lager dan in 1975/76 en liep het terug tot ca. f 42.000 negatief in het noord,oost en centraal zandgebied en tot f 50.000 negatief in het zuidelijk zandgebied.

Op de kleinere weidebedrijven ging het netto-overschot achteruit tot ca. f 36.000 negatief.

De arbeidsopbrengst per ondernemer kwam daardoor op een zeer laag niveau. Gemiddeld resteerde na aftrek van de overige kosten voor de ondernemer op de grotere weidebedrijven f 9000 en op de kleinere weidebedrijven f 8000 als vergoeding voor zijn handenarbeid, bedrijfsleiding en ondernemersrisico. Het gezinsinkomen uit het bedrijf (zie 1.2.4) van gemiddeld f 46.300 op de grotere en f 24.200 op de kleinere weidebedrijven werd dan ook grotendeels gevormd uit de arbeidsvergoeding voor medewerkende gezinsleden en de vergoeding voor eigen grond en gebouwen en overig in het bedrijf geïnvesteerd eigen vermogen. Op een aantal bedrijven werd een uitkering ontvangen van de Rijksgroepsregeling Zelfstandigen om de financiële consequenties van de droogteschade op te vangen.

Gemiddeld over alle bedrijven was dat echter geen hoog bedrag, zodat het gemiddelde beeld daardoor weinig veranderde. Omdat ook de resultaten van de varkenshouderij ongunstig en aanmerkelijk slechter waren dan in het vorige jaar liepen ook de bedrijfsuitkomsten van de gemengde veehouderijbedrijven sterk terug. Op de grotere gemengde bedrijven met overwegend rundveehouderij bedroeg de achteruitgang gemiddeld ca. f 20.000 en liep het netto-overschot terug tot f 38.650 negatief. Op de grotere gemengde bedrijven met intensieve veehouderij was het netto-overschot ca. f 30.000 lager dan in 1975/76 en liep het terug tot gemiddeld f 28.500 negatief. Op de kleinere bedrijven was de achteruitgang absoluut gezien minder en beliep het netto-overschot gemiddeld op de kleinere gemengde bedrijven met overwegend rundvee ca. f 43.000 negatief en op die met intensieve veehouderij ca. f 34.000 negatief in 1976/77.

De bedrijfsuitkomsten op de veehouderijbedrijven van verschillend type, die de meerderheid (ruim 80%) van alle onder het boekhoudnet vallende bedrijven vormen, waren in 1976/77 dus sterk negatief.

Ondanks de gunstige uitkomsten van de akkerbouwbedrijven liep het gemiddeld netto-overschot van alle bedrijven in 1976/77 daardoor met f 10.000 terug tot f 21.600 negatief per bedrijf (f 14.300 negatief op de grotere bedrijven en f 33.300 negatief op de kleinere bedrijven). Daarmede werd ongeveer hetzelfde niveau bereikt als in 1974/75. In verband met de prijsstijging betekent dit dat reëel de bedrijfsuitkomsten gemiddeld lager waren dan in het ongunstige jaar 1974/75.

1.2.4 Het inkomen uit het bedrijf

Het inkomen uit het bedrijf bestaat behalve uit het netto-overschot ook uit de als kosten in rekening gebrachte vergoedingen voor eigen arbeid en eigen vermogen van de ondernemer en zijn gezin. Ook incidentele bedrijfsopbrengsten, waaronder dit jaar ook de uitkering van de Rijksgroepsregeling Zelfstandigen in verband met de droogteschade is begrepen, worden tot het bedrijfsinkomen gerekend, hoewel ze bij de bepaling van de bedrijfsuitkomsten buiten beschouwing worden gelaten.

Door de stijging van de berekende kosten van arbeid, rente en pacht als gevolg van prijsstijgingen en in mindere mate ook door de uitkering van de Rijksgroepsregeling Zelfstandigen (gemiddeld ruim f 750 per bedrijf) liepen zowel het ondernemersinkomen als het gezinsinkomen uit het bedrijf minder sterk terug dan het netto-overschot, namelijk gemiddeld met f 7500 per bedrijf.

Na de inkomensverbetering in 1975/76, toen het gezinsinkomen uit het bedrijf t.o.v. het voorgaande jaar met ca. f 17.000 steeg was er dus in 1976/77 weer een aanmerkelijke achteruitgang. Daarbij moet men bovendien in aanmerking nemen dat de gezinsbestedingen van jaar tot jaar toenemen; de beide laatste jaren stegen deze met ca. f 4000 per jaar.

In verband met de sterk uiteenlopende ontwikkeling van de

bedrijfsuitkomsten in de akkerbouw en de veehouderij was ook de inkomensontwikkeling uiteraard sterk verschillend. Bovendien waren er nog aanmerkelijke regionale verschillen. Op de grotere akkerbouwbedrijven nam het gezinsinkomen uit het bedrijf gemiddeld met ca. f 57.000 toe tot f 148.500; op de grotere weidebedrijven en gemengde bedrijven met rundveehouderij liep het terug met ca. f 14.000 tot resp. ca. f 46.000 en f 45.000. Op de grotere gemengde bedrijven met intensieve veehouderij beliep de achteruitgang t.o.v. 1975/76 ca. f 30.000 en bedroeg het gezinsinkomen uit het bedrijf ca. f 43.000.

1.2.5 Inkomensbesteding en besparing

Behalve uit het bedrijf wordt op vele bedrijven door de ondernemer en zijn echtgenote ook inkomen verkregen uit bronnen buiten het bedrijf zoals sociale uitkeringen en arbeid of beleggingen buiten het bedrijf. Gemiddeld per bedrijf bedroeg dit in 1975/76 f 6100 en in 1976/77 f 7400 (+21%). Na aftrek van persoonlijke belastingen en premies van volksverzekeringen resteert van het in en buiten het bedrijf verworven inkomen het besteedbaar inkomen voor gezin en bedrijf.

Onder invloed van de sterk uiteenlopende ontwikkeling van de bedrijfsuitkomsten in 1976/77 waren er grote verschillen in de hoogte van het besteedbaar inkomen in vergelijking met het vorige jaar. Het opmerkelijke was dat de sterke toeneming of afneming van het inkomen t.o.v. het vorige jaar van weinig invloed was op het verloop van de gezinsbestedingen. Gemiddeld namen die met 12% toe en de toeneming verschilde weinig voor groepen met een sterk afgenomen of toegenomen besteedbaar inkomen. Dat kwam dus vrijwel geheel tot uiting in de omvang van de besparingen, die daardoor sterk uiteenliep. Op de akkerbouwbedrijven werd in 1976/77 gemiddeld veel bespaard; op de veehouderijbedrijven liepen de besparingen sterk terug.

De besparingen zijn een belangrijke bron voor de vorming van eigen vermogen, waarmede in het kader van een als persoonlijke onderneming gevoerd agrarisch bedrijf verschillende doeleinden worden gediend. Het gevormde eigen vermogen moet namelijk enerzijds dienen om te voorzien in toekomstige gezinsuitgaven als wegens sterfte, arbeidsongeschiktheid, ouderdom etc., het inkomen sterk achteruitgaat. Het moet anderzijds tevens dienen voor instandhouding en versterking van het draagvlak van de bedrijfsfinanciering met het oog op de financiering van verdere bedrijfsontwikkeling en vervanging van bij de generatiewisseling aan het bedrijf onttrokken eigen vermogen.

Als er te weinig eigen vermogen wordt gevormd om deze financieringsbehoefte van het bedrijf te dekken vormt dat een bedreiging van de continuïteit van het bedrijf.

In deze publikatie (3.4) zijn in verband met deze verschillende doeleinden de besparingen gesplitst in gezinsreserveringen en bedrijfsreserveringen. De gezinsreserveringen met het oog op

toekomstige behoeften in de particuliere sfeer zijn vastgesteld in overeenstemming met de bedragen, die voor werknemers voor dit doel uit de bruto-loonkosten worden bestemd voor collectieve voorzieningen (bedrijfspensioen, arbeidsongeschiktheid, etc.). Het restant van de besparingen na aftrek van de gezinsreserveringen zijn de bedrijfsreserveringen. In de laatste vier jaren konden op de grotere akkerbouwbedrijven gemiddeld hoge bedrijfsreserveringen worden gerealiseerd (gemiddeld 5,7% van het bedrijfsvermogen); op de grotere weidebedrijven en gemengde bedrijven met rundvee lagen deze op een laag niveau (resp. 1,4% en 1,2% van het bedrijfsvermogen. Uiteraard wordt dit sterk beïnvloed door de uitkomsten van 1976/77 toen in de akkerbouw gemiddeld zeer gunstige en in de melkveehouderij zeer ongunstige uitkomsten werden verkregen. Als men het laatste jaar buiten beschouwing laat en uitgaat van de voorgaande drie jaren, komen de bedrijfsreserveringen op de grotere akkerbouwbedrijven uit op gemiddeld 4,5% en op de grotere weidebedrijven en gemengde bedrijven met rundveehouderij op resp. 2,1% en 1,6%. Ook dan geldt nog dat de bedrijfsreserveringen op de grotere akkerbouwbedrijven zich de laatste jaren op een hoog niveau bewogen en op de rundveehouderijbedrijven op een bedenkelijk laag niveau zijn gekomen. Ter aanvulling moet echter worden opgemerkt dat door de vermogenswinst als gevolg van prijsstijging het aandeel van het eigen vermogen in deze periode gemiddeld ook regelmatig steeg (ca. 2% per jaar). Het vreemde vermogen blijft namelijk nominaal gelijk, waardoor de waardestijging van de bedrijfsbezittingen volledig in groei van het eigen vermogen resulteert, die sterker is dan de waardetoeneming van de activa. Op de kleinere bedrijven (met uitzondering van de akkerbouwbedrijven) waren de bedrijfsreserveringen de laatste jaren gemiddeld negatief. Daar werd dus, nadat rekening is gehouden met toekomstige gezinsbehoeften, uit besparing geen eigen vermogen gevormd dat op langere termijn bijdraagt tot handhaving en versterking van de financieringsgrondslag van het bedrijf.

De continuïteit van deze kleinere bedrijven loopt dan ook duidelijk gevaar. Op vele van deze bedrijven zal het bij deze gang van zaken op de duur niet mogelijk blijken de continuïteit te handhaven. Meestal komt dat tot uiting wanneer wegens gebrek aan perspectief t.z.t. geen opvolging plaats vindt.

1.2.6 De ontwikkeling van de financiële positie

De ongunstige bedrijfsuitkomsten van de veehouderijbedrijven leidden landelijk gezien tot een achteruitgang van de besparingen. De gemiddelde spaarquote (besparingen in procenten van het besteedbare inkomen voor gezin en bedrijf) liep terug van 41% tot 25%. Het balanstotaal nam echter, hoofdzakelijk door herwaardering in verband met prijsstijging, toe met ca. 20%. Het eigen vermogen was daardoor gemiddeld per bedrijf f 70.000 hoger, waarvan ca. f 11.000 uit besparingen werd gerealiseerd. Het aandeel van het eigen vermogen in het totale vermogen bleef vrijwel onveranderd

op ca. 80%. De investeringen op de bedrijven lagen op een hoog niveau. Er werd bruto (inclusief vervanging) gemiddeld ruim f 40.000 in het bedrijf geïnvesteerd; hoofdzakelijk in grond en gebouwen (f 27.500).

De investeringen overtroffen daardoor nog het niveau van 1975/76 toen ook reeds een recordhoogte was bereikt. De toeneming was echter vooral een gevolg van stijging van de grondprijzen; de reële omvang van de investeringen was vrijwel gelijk.

In verband met de geringere besparing was hiervoor echter tweemaal zoveel vreemd vermogen nodig als in 1975/76. In 1976/77 nam het vreemde vermogen namelijk gemiddeld per bedrijf met ca. f 14.000 toe en in 1975/76 met f 7000. Ook in dat opzicht werd een recordhoogte bereikt. Ook wat de beschikbaarheid van de financieringsmiddelen betreft waren er uiteraard grote verschillen in samenhang met de verschillen in bedrijfsuitkomsten. Ook op de grotere veehouderijbedrijven lagen echter, ondanks de sterk teruggelopen besparingen, de investeringen in 1976/77 gemiddeld op een hoog niveau. Op de kleinere bedrijven wordt echter in het algemeen weinig meer geïnvesteerd. Het vreemde vermogen neemt daar ook weinig toe terwijl in verhouding tot de uit besparingen en afschrijving vrijgekomen financieringsmiddelen de liquiditeiten vrij sterk toenemen. Dat maakt dus duidelijk de indruk van stagnatie in de bedrijfsontwikkeling.

De invloed van de hogere grondprijzen op de financieringsbehoefte werd in 1976/77 sterk afgezwakt doordat de overnameprijzen bij overdracht in de familie nog op een relatief laag niveau bleven. Op ca. 3% van de bedrijven werd gemiddeld per bedrijf 14,70 ha land van familie overgenomen dat in de balans werd opgenomen tegen f 19.400 per ha. Met inbegrip van de gebouwen bedroeg de gemiddelde balanswaarde van deze van familie overgenomen grond f 347.000 per bedrijf terwijl de overnameprijs f 152.000 bedroeg. Het verschil van f 195.000 werd geboekt als schenking bij overdracht. Gemiddeld over alle bedrijven gerekend betekende dit dat uit deze schenking bij overdracht f 5900 per bedrijf beschikbaar kwam. Daarbij moet bovendien nog worden aangetekend dat in 1976/77 voor grond die van derden werd overgenomen gemiddeld een aanmerkelijk hogere prijs werd betaald, nl. f 26.900 per ha.

1.2.7 Enige andere punten

De sterke stijging van de grondprijzen is nog slechts voor een deel in de boekwaarde van de grond verwerkt. Deze werd t.o.v. 1975/76 gemiddeld met 25 à 30% verhoogd tot een niveau van gemiddeld ca. f 21.000 per ha.

Om de aansluiting te bewaren met de sterk gestegen verkoopprijzen zal de boekwaarde van de grond dan ook in het volgende boekjaar nog sterk moeten worden verhoogd. De dit jaar doorgevoerde prijsaanpassing had echter reeds een aanmerkelijke toeneming van het verschil tussen bedrijfsuitkomsten op eigenaarsbasis en op pachtbasis tot gevolg. Het verschil tussen kosten van grond en

gebouwen op eigenaarsbasis en op pachtbasis nam namelijk op de akkerbouwbedrijven toe met f 180 per ha en op de weidebedrijven met f 220 per ha. Toepassing van de met ingang van het boekjaar 1977/78 ingevoerde verlaging van de voor grond berekende rente van 3½% naar 2½% zou dit verschil ongeveer hebben genivelleerd.

In de publikatie is verder meer aandacht besteed aan de verschillen in bedrijfsuitkomsten tussen grotere en kleinere bedrijven die vooral veroorzaakt worden door een in verhouding zwaardere arbeidsbezetting op de kleinere bedrijven. De toeneming van de gemiddelde produktieomvang per arbeidskracht op de grootste bedrijven zet zich nog regelmatig voort. Het verschil in rentabiliteit als gevolg van de lagere kosten per eenheid komt het duidelijkst tot uiting in het netto-overschot per sbe. Op de akkerbouwbedrijven die in 1976/77 een hoog positief netto-overschot hadden komt dat op de grotere bedrijven ook tot uiting in een hoger netto-overschot per bedrijf. Op de veehouderijbedrijven kwamen echter ook de grootste bedrijven dit jaar nauwelijks of niet tot een positief netto-overschot en resulteerde een grote produktieomvang daardoor gemiddeld niet in een hoog netto-overschot per bedrijf.

2. De bedrijfsuitkomsten

2.1 Inleiding

Bij de bedrijfsuitkomsten staat het bedrijf in het middelpunt. Het gaat namelijk om de vraag óf en in hoeverre de gemaakte kosten in het bedrijf worden goedgemaakt door de opbrengsten. Met andere woorden gezegd gaat het erom of het bedrijf rendabel is. Daarbij is dus nog niet aan de orde aan wie de gemaakte kosten vergoed moeten worden en of de in rekening gebrachte kosten ook geheel of gedeeltelijk inkomen vormen voor de ondernemer en zijn gezin. Bijvoorbeeld omdat ze berekende kosten zijn van door de ondernemer en meewerkende gezinsleden in het bedrijf verrichte arbeid of een vergoeding vormen voor het eigen vermogen dat in het bedrijf is vastgelegd in grond en gebouwen of overige bedrijfsmiddelen. Dat wordt in de beschouwing betrokken als het inkomen uit het bedrijf wordt behandeld. Daarbij staat dan niet het bedrijf centraal, maar de ondernemer en zijn gezin. Daarop wordt in hoofdstuk 3 ingegaan waarbij ook de besteding van het inkomen wordt behandeld.

Bij het weergeven van de bedrijfsuitkomsten vormt de waardering van sommige kostenposten een probleem. Die moeilijkheid ligt niet bij het in rekening brengen van kosten voor produktiemiddelen en diensten die door anderen worden geleverd. Daarbij kan men immers uitgaan van de prijzen die hiervoor zijn betaald of - wanneer het produktiemiddelen met langere gebruiksduur betreft - zouden moeten zijn betaald als de aanschaffing in het boekjaar had plaatsgevonden 1).

Problemen ontstaan voornamelijk bij de waardering van de eigen inbreng van de ondernemer en zijn gezin in de vorm van handenarbeid, bedrijfsleiding en ondernemerschap en van eigen vermogen voor financiering van grond en gebouwen in eigendom en van overige bedrijfsmiddelen zoals werktuigen, vee, omlopend kapitaal, enz.

De vergoedingen hiervoor worden vastgesteld volgens door het LEI-bestuur bepaalde uitgangspunten. Deze zijn gebaseerd op de gedachte dat deze vergoedingen moeten worden bepaald volgens dezelfde prijzen en tarieven zoals die gelden bij het aantrekken van dergelijke middelen van buiten het bedrijf. De handenarbeid wordt dan ook in rekening gebracht tegen het tarief van de CAO; over het

1) De kosten van duurzame produktiemiddelen - zoals werktuigen - worden namelijk niet berekend op basis van de in vroegere jaren oorspronkelijk betaalde aanschaffingsprijs (de historische aanschaffingsprijs) maar op basis van de in het boekjaar geldende aankoopprijzen. De berekening vindt dus plaats op basis van vervangingswaarde.

vermogen wordt in principe dezelfde rente gerekend als geldt op de kapitaalmarkt en grond en gebouwen worden in rekening gebracht op basis van de pachtprijzen, die gelden voor vergelijkbare gepachte grond en gebouwen.

Dat lijkt een overzichtelijke werkwijze waartegen moeilijk bezwaar te maken is. In de praktijk zijn er echter complicaties.

De vaststelling van de berekende kosten van handenarbeid van de ondernemer en medewerkende gezinsleden levert de minste moeilijkheden op. Die worden vastgesteld op basis van de gewerkte uren en in rekening gebracht tegen de arbeidskosten per uur volgens de CAO (CAO-loon van vakarbeider met inbegrip van in aanmerking komende toeslagen en vermeerderd met door werkgevers verschuldigde sociale lasten 1).

Bij de bepaling van kosten van grond en gebouwen in eigendom rijst echter de vraag waarom deze in rekening worden gebracht tegen de in verhouding tot koopprijzen lage pacht (pachtbasis) en niet door uit te gaan van de gemaakte kosten (grondlasten, onderhoud, verzekering, afschrijvingen) vermeerderd met rente over de waarde van grond en gebouwen op basis van de geldende koopprijzen (eigendomsbasis).

Verder rijst bij berekening van rente over het geïnvesteerde vermogen de vraag of er geen rekening mee moet worden gehouden dat het vermogen is vastgelegd in zaken, die bij inflatie mede in prijs stijgen, terwijl een geldlener bij inflatie jaar na jaar de koopkracht van zijn guldens ziet terug lopen en daardoor in feite bij aflossing minder terug ontvangt dan hij ter beschikking heeft gesteld. Deze problemen, die uitvoerig zijn behandeld in vroegere publikaties 2) komen ook in deze publikatie nog aan de orde.

Een lastig te waarderen post is ten slotte de vergoeding voor bedrijfsleiding en ondernemerschap omdat een markt waarop een beloningsvoet hiervoor kan worden genoteerd ontbreekt. Ten behoeve van o.a. kostprijsberekeningen wordt hiervoor door het LEI wel een norm gehanteerd van 10% van de totale kosten van arbeid, rente en netto-pacht (incl. dit kostenbestanddeel in de kosten van het loonwerk). Over de hoogte van deze vergoeding voor bedrijfsleiding en ondernemerschap kan men echter sterk van mening verschillen omdat een objectieve grondslag voor de bepaling ervan ontbreekt. Deze

---

1) In aanvulling op door betaalde arbeidskrachten ontvangen nettolonen zijn dus de door werkgevers verschuldigde en ingehouden premies en de ingehouden loonbelasting toegevoegd. In de praktijk blijken deze berekende arbeidskosten per uur gelijk te zijn aan de arbeidskosten van de arbeiders in loondienst die op de bedrijven werken.

2) Mededelingen en Overdrukken No. 131 "Hoe rekent het LEI over de landbouw". December 1975; Jaarverslag van het LEI 1977, "Bedrijfsuitkomsten, inkomen en continuïteit in de landbouw". Maart 1978.

moeilijkheid wordt ondervangen door geen vergoeding voor bedrijfsleiding en ondernemerschap in de kosten op te nemen en dit als het ware in het midden te laten. Het verschil tussen de totale opbrengsten en de totale kosten met uitzondering van een vergoeding voor bedrijfsleiding en ondernemerschap wordt daarom niet "winst" genoemd, maar "ondernemersoverschot", als de kosten van eigen grond en eigen gebouwen op eigendomsbasis zijn berekend en "nettooverschot", als deze kosten op pachtbasis zijn berekend. Bij de beoordeling van de hoogte van dit overschot moet men dus - gesteld dat het overschot positief is - in de beschouwing betrekken of dit een voldoende beloning vormt voor bedrijfsleiding en ondernemerschap. Als het overschot nul is, betekent dat dus dat hiervoor geen beloning is overgeschoten. Als het overschot negatief is, dan is niet alleen voor bedrijfsleiding en ondernemerschap geen beloning verkregen maar worden ook de door ondernemer en gezin verrichte handenarbeid en beschikbaar gestelde financieringsmiddelen niet beloond overeenkomstig de hiervoor gestelde uitgangspunten.

Bij de bedrijfsuitkomsten gaat het dus om de opbrengsten en om de kosten van het bedrijf en niet om het deel van de opbrengsten dat de ondernemer als inkomen uit het bedrijf overhoudt na aftrek van de kosten van door derden verschafte produktiemiddelen.

De ontwikkeling van de bedrijfsuitkomsten van jaar op jaar is afhankelijk van het verloop van de opbrengsten-kostenverhouding. Dat verloop wordt over een langere periode en afgezien van jaarlijkse fluctuaties in prijzen en opbrengsten in hoofdzaak bepaald door twee factoren:

1. Veranderingen in de verhouding tussen opbrengstprijzen en prijzen van produktiemiddelen. Als de prijzen van de produkten minder stijgen dan de prijzen van de kostenfactoren wordt de opbrengsten-kostenverhouding ongunstiger en vice versa.
2. Produktiviteitsverbetering of wel besparing op de hoeveelheid produktiemiddelen die per eenheid produkt nodig is. Daaronder vallen bijvoorbeeld besparingen als gevolg van hogere melkgiften per koe en kg-opbrengsten per ha gewas waarbij een groot deel van de kosten gelijk blijft en besparing op handenarbeid door doelmatiger werken en gebruik van betere werktuigen. De produktiviteitsverbetering bestaat dus uit het verminderd gebruik van produktiemiddelen per eenheid produkt.

Voor verkrijging van deze voordelen van produktiviteitsverbetering is verder vaak schaalvergroting vereist (grotere veestapel, grotere oppervlakte) 1).

1) In aanvulling daarop kan ook nog de mogelijkheid van kostenbesparing worden genoemd door aanpassing van de samenstelling van het pakket produkten of produktiemiddelen aan veranderde prijzen bij gelijke produktiviteit. Het gaat dan dus om overschakeling op een meer rendabel geworden produktierichting of om vervanging van een relatief sterk in prijs gestegen produktiemiddel zonder de omvang van het pakket produktiemiddelen per eenheid produkt te veranderen.

In elk afzonderlijk jaar wordt de opbrengsten-kostenverhouding in de landbouw verder uiteraard beïnvloed door jaarlijkse schommelingen in opbrengstprijzen en variaties in de kg-opbrengsten van gewassen. Daardoor vertonen de prijsverhoudingen en hoeveelheidsverhoudingen geen gelijkmatige ontwikkeling en heeft ook de opbrengsten-kostenverhouding een grillig verloop.

Voorafgaande aan de behandeling van de bedrijfsuitkomsten (2.6) zal eerst het verloop van de prijzen en van de hoeveelheden worden behandeld.

Omdat in dit opzicht belangrijke onderlinge verschillen bestaan tussen de produktierichtingen wordt dit voor de akkerbouw en de diverse takken van veehouderij afzonderlijk behandeld. Eerst wordt echter een beschrijving gegeven van het verloop van enkele kostenposten zoals arbeid, werktuigen, grond en gebouwen die voor alle produktierichtingen en bedrijfstypen een overeenkomstig karakter hebben.

2.2 Enige belangrijke prijsontwikkelingen aan de kostenkant

Het prijsverloop is afgeleid uit gegevens van de boekhoudingen. Het betreft dus prijzen van op de bedrijven in het betreffende jaar aangekochte c.q. betaalde middelen en diensten en - voor zover het in vroegere boekjaren aangeschafte middelen betreft (bv. werktuigen en gebouwen) - de aan het prijsniveau van het lopende boekjaar aangepaste aanschaffingsprijzen.

Tabel 2.1 Prijsontwikkeling van enige belangrijke produktiemiddelen (stijging in % per jaar)

	Arbeid (p.gew. uur)	Werktuigen [1]	Loonwerk	Meststoffen N	Meststoffen P	Meststoffen K	Pacht 2)	Rente 3)	Algemeen prijspeil 4)
1965/66-1970/71	11,1	5,9	4,5	-2,4	1,7	-0,8	6,2	7,0	5,1
1970/71-1975/76	19,0	9,1	6,8	6,7	13,9	8,6	7,8	1,4	9,9
1974/75	19,4	16,0	9,5	5,0	30,1	6,1	9,0	6,7	12,1
1975/76	22,0	7,2	10,0	12,3	47,4	27,7	7,0	-6,2	10,6
1976/77	8,9	6,9	8,5	5,9	-3,6	10,7	7,0	0	7,9

1) Afschrijving, rente, onderhoud, brandstoffen en smeermiddelen.
2) Incl.kosten grond en gebouwen voor rekening van pachter (pachtersinvesteringen, onderhoudskosten).
3) berekende rentevoet.
4) Prijsindexcijfer Nationaal inkomen (netto, marktprijzen).

Zoals uit tabel 2.1 blijkt is het inflatietempo in 1976/77 afgenomen. Het algemeen prijspeil steeg minder sterk dan in de voorgaande jaren. Deze geringere algemene prijsstijging weerspiegelt zich ook in het prijsverloop van de in tabel 2.1 vermelde agrarische produktiemiddelen. Dit geldt met name voor de stijging van de arbeidskosten per gewerkt uur, die in 1976/77 (8,9%) minder dan half zo groot was als in de vijf voorgaande jaren (19%). Ook de prijzen die van invloed zijn op de werktuigenkosten stegen iets minder hoofdzakelijk als gevolg van de geringere stijging van de werktuigenprijzen en de kleine prijsstijging van brandstoffen en smeermiddelen. De prijzen van meststoffen worden sterk bepaald door het wereldmarktprijsverloop.De prijzen van stikstof- en kalimeststoffen ondergingen in 1976/77 een verdere stijging terwijl de prijzen van de fosfaatmeststoffen na de sterke prijsstijging in beide voorgaande jaren op een iets lager niveau kwamen.

De pacht (incl. kosten van pachtersinvesteringen en onderhoud) steeg verder in ongeveer hetzelfde tempo als in de voorgaande jaren. Daarbij moet overigens worden opgemerkt dat het hierbij gaat om prijsstijging waarbij de invloed van verbetering van cultuurtechnische omstandigheden en modernisering van gebouwen op het niveau van de kosten van grond en gebouwen per ha buiten beschouwing bleef. Dat zijn immers veranderingen in hoeveelheid, waarvoor het verloop van de kosten van grond en gebouwen op pachtbasis voor dit doel is gecorrigeerd.

2.3 De bewerkingskosten

Bewerkingskosten zijn kosten van arbeid,werktuigen,trekkers en loonwerk en betreffen dus de kosten van de uitvoering van de werkzaamheden.Ze hebben een belangrijk aandeel in de totale kosten. Op pachtbasis gerekend is het aandeel op de grotere akkerbouwbedrijven ca.55% van de totale kosten,op grotere weidebedrijven bijna 50% en op gemengde bedrijven met intensieve veehouderij ca. 33%.

Tegenover de sterke prijsstijgingen vermeld in 2.2 stond een aanmerkelijke besparing door verbetering van de produktiviteit. Daardoor zijn de bewerkingskosten veel minder gestegen dan de prijzen van de afzonderlijke onderdelen ervan.

Om het verloop van de bewerkingskosten tot uitdrukking te brengen zijn ze berekend per bewerkingseenheid.Bewerkingseenheden zijn nl. een maatstaf voor de omvang van de verrichte werkzaamheden. Ze zijn bepaald door aan de diverse gewassen en soorten vee een verschillend aantal bewerkingseenheden per ha of per stuk toe te kennen in evenredigheid met de omvang van het werk, dat eraan verbonden is. 1)

1) Vanaf '73/74 zijnde herziene bewerkingseenheden toegepast. De herziening vond plaats i.v.m. uiteenlopende technische ontwikkelingen op diverse onderdelen,waardoor in de loop van de jaren in ongelijke mate kon worden bespaard op het gebruik van arbeid, werktuigen en loonwerk. De veranderingen zijn m.n. op de akkerbouwbedrijven vrij groot.(Zie LEI-Mededelingen No.165,Toepassing van bewerkingseenheden en standaardbedrijfseenheden op landbouwbedrijven)

Het verloop van de bewerkingskosten per bewerkingseenheid geeft aan hoe deze kosten zich ontwikkeld hebben bij een gegeven gelijkblijvende omvang van de werkzaamheden. Op gelijke basis is bovendien aangegeven hoe de hoeveelheden arbeid, werktuigen, trekkers en loonwerk, die voor de uitvoering van het werk zijn aangewend, zich hebben ontwikkeld in de opeenvolgende jaren. Met het oog hierop zijn de bewerkingskosten in de opeenvolgende jaren op een zelfde prijspeil omgerekend. Door deze correctie voor prijsstijging houdt men een beeld over van de verandering in de hoeveelheden.

Tabel 2.2 Verloop van bewerkingskosten per bewerkingseenheid (verandering in % per jaar)

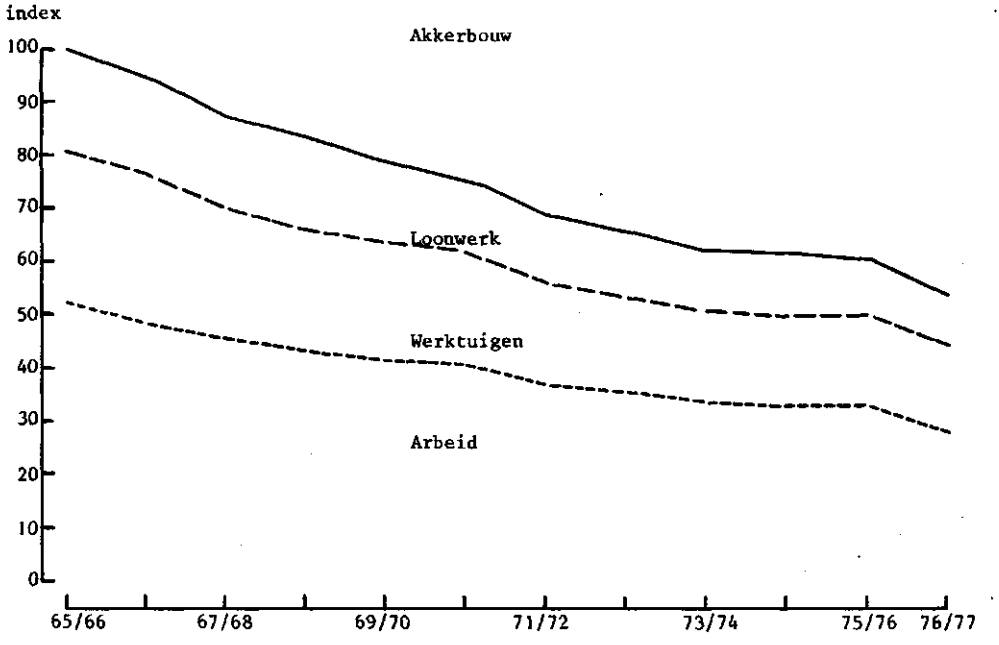
	Akkerbouwbedrijven			Weide- en gemengde bedrijven		
	prijs	hoeveelheid	bedrag	prijs	hoeveelheid	bedrag
1965/66-70/71	+ 8,1	- 5,3	+ 2,4	+ 9,6	- 5,2	+ 3,9
1970/71-75/76	+13,9	- 4,4	+ 8,9	+16,4	- 4,5	+11,2
1974/75	+16,7	- 0,7	+15,9	+18,2	- 3,7	+13,8
1975/76	+15,7	- 1,7	+13,7	+18,6	- 2,4	+15,8
1976/77	+ 8,1	-11,3	- 4,1	+ 8,6	- 1,9	+ 6,5

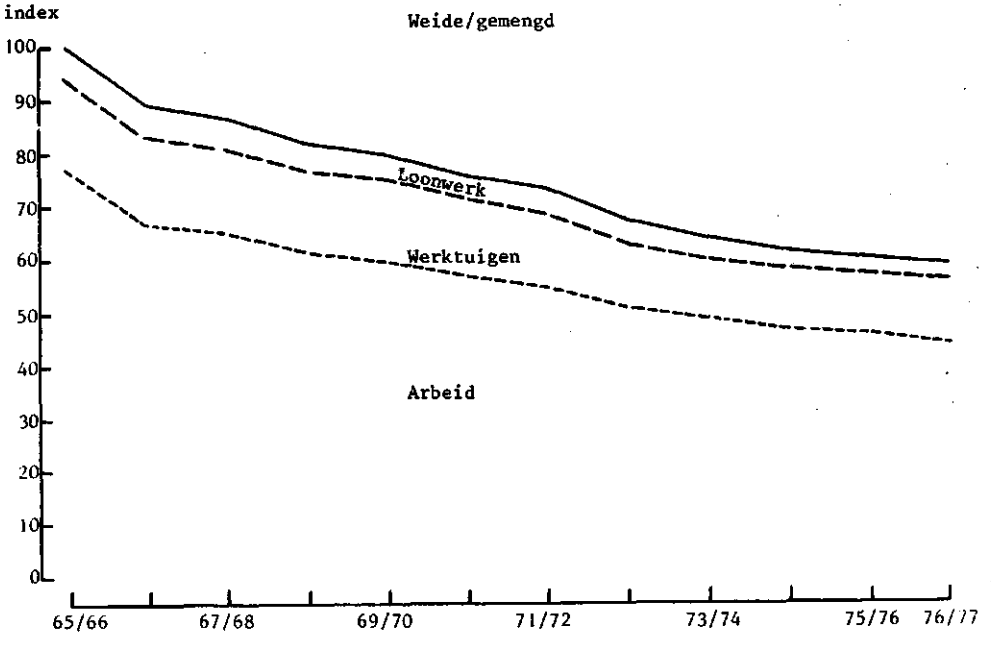
De geringere stijging van de arbeidslonen en van de prijzen en tarieven in verband met het gebruik van werktuigen en loonwerk (tabel 2.1) leidde uiteraard ook tot een geringere stijging van de bewerkingskosten. De gemiddelde prijsstijging bedroeg in 1976/77 resp. 8,1% (akkerbouw) en 8,6% (weide- en gemengd) volgens tabel 2.2.

Door een aanmerkelijk lager gebruik van arbeid, werktuigen en loonwerk per bewerkingseenheid (-11,3%) daalden de bewerkingskosten op de akkerbouwbedrijven zelfs met 4,1%. Deze besparing is waarschijnlijk vooral een gevolg van de gunstige weersomstandigheden voor de uitvoering van het werk. Op de weidebedrijven en gemengde bedrijven was de besparing veel geringer. Dat moet ook mede verklaard worden uit de weersomstandigheden. Door de droge zomer werd er minder gemaaid waardoor het aantal bewerkingseenheden geringer was. Deze als gevolg van bijzondere omstandigheden geringere omvang van dit werk leidde echter niet tot een evenredig minder gebruik van arbeid en werktuigen. Op veel bedrijven werden zelfs extra kosten gemaakt in verband met beregening, terwijl ook het tijdelijk opstallen van vee soms extra arbeid vroeg. Per bewerkingseenheid gerekend liepen de bewerkingskosten 6,5% op.

Zoals uit grafiek 2.1 blijkt ging de vermindering van het arbeidsverbruik per bewerkingseenheid op de weidebedrijven en gemengde bedrijven echter in vrijwel gelijk tempo door en nam vooral het gebruik van werktuigen toe. In totaal werd er vanaf 1965/66 40% bespaard op het gebruik van arbeid, werktuigen en loonwerk

Grafiek 2.1 Ontwikkeling van de hoeveelheid arbeid, werktuigen en loonwerk per bewerkingseenheid in indexcijfers (1965/66 = 100)

te zamen. Per bewerkingseenheid gerekend werd in deze periode het arbeidsverbruik gehalveerd en nam het gebruik van werktuigen en loonwerk met ongeveer 12% toe.

Op de akkerbouwbedrijven was de besparing op het totale gebruik van arbeid, werktuigen en loonwerk iets sterker dan op de weidebedrijven en gemengde bedrijven (ruim 45% vanaf 1965/66). Op de akkerbouwbedrijven werd het arbeidsverbruik met 60% verminderd terwijl het gebruik van werktuigen en loonwerk met bijna 20% terugliep.

De arbeidsbesparing werd mede verkregen door gebruik van modernere en doelmatigere werktuigen die meestal ook een grotere bewerkingscapaciteit hebben. De werktuigen zijn echter niet alleen groter en duurder, maar er kan per jaar ook meer werk mee worden verricht dan met de vroegere werktuigen. Bovendien kunnen nu vaak meerdere bewerkingen in één werkgang en met één werktuig worden verricht terwijl hiervoor vroeger verschillende werktuigen en meerdere bewerkingen nodig waren (bijvoorbeeld maaidorser t.o.v. zelfbinder en dorsmachine, bietenrooier met looftrekker). Het gebruik van werktuigen en loonwerk is in de zeventiger jaren niet verder afgenomen.

Het aandeel van de (eigen) arbeid in de bewerking is op de akkerbouwbedrijven aanmerkelijk minder groot dan op de weidebedrijven en gemengde bedrijven. Uitgaande van de prijzen en kosten in 1976/77 bedraagt het aandeel van de arbeid in de bewerkingskosten op de akkerbouwbedrijven gemiddeld 52% en op de weide- en gemengde bedrijven gemiddeld 75%. Daardoor zijn de bewerkingskosten op laatstgenoemde bedrijven ook gevoeliger voor loonstijgingen dan op de akkerbouwbedrijven. Daaruit moet ook worden verklaard dat het gemiddelde prijsniveau van de bewerkingskosten op de akkerbouwbedrijven minder stijgt dan op de weide- en gemengde bedrijven (zie tabel 2.2).

Overigens dient opgemerkt te worden dat de totale besparing op het gebruik van arbeid, werktuigen en werk door derden in de periode 1965/66 tot 1975/76 (10 jaar) voor zowel akkerbouw- als weide- en gemengde bedrijven gelijk is geweest, namelijk 40%.

Zoals uit tabel 2.3 blijkt zijn de bewerkingskosten op de kleinere bedrijven aanmerkelijk hoger dan op de grotere bedrijven.

Tabel 2.3 Bewerkingskosten per 100 bewerkingseenheden op grotere en kleinere bedrijven

	Akkerbouwbedrijven			Weide- en gemengde bedrijven		
	grotere	kleinere	kleinere in % van grotere	grotere	kleinere	kleinere in % van grotere
1966/67-70/71	899	·		1195	1605	134
1971/72-75/76	1398	·		1717	2390	139
1974/75	1658	2270	137	1843	2548	138
1975/76	1885	2560	136	2134	2972	139
1976/77	1807	2506	139	2272	3076	135

Dat is een gevolg van een hoger arbeidsverbruik per bewerkingseenheid. De kosten van werktuigen en loonwerk zijn - hoewel in het algemeen met kleinere en minder doelmatige en moderne uitrusting wordt gewerkt - niet lager. Dat komt vooral door een lagere benutting van de capaciteit van de werktuigen als gevolg van de kleinere omvang van de werkzaamheden. De verschillen tussen bedrijven van verschillende grootte worden uitvoeriger behandeld in 2.7.

2.4 De ontwikkeling van het meststoffenverbruik

Zoals uit tabel 2.4 blijkt is op de akkerbouwbedrijven het verbruik van fosfaatmeststoffen na de daling in de beide voorgaande jaren op het lagere niveau gehandhaafd. Deze daling van het verbruik hangt samen met de sterke prijsstijging in 1974/75 en 1975/76 (tabel 2.1).

Tabel 2.4 Ontwikkeling van het meststoffenverbruik per ha (gemiddelde verandering in procenten per jaar)

	Akkerbouwbedrijven			Weide- en gemengde bedr.		
	N	P	K	N	P	K
1965/66-70/71	+ 4,8	+ 2,6	+ 7,6	+ 6,0	- 3,0	- 3,4
1970/71-75/76	+ 1,3	+ 0,5	+ 1,7	+ 2,6	- 6,4	- 9,0
1974/75	+ 2,9	- 4,6	+ 4,0	+ 7,0	- 1,7	-11,9
1975/76	+ 2,8	- 6,0	- 5,7	+ 6,1	-27,6	-13,1
1976/77	+ 1,4	0	+ 9,1	+ 4,0	+ 3,8	+ 3,8

Het verbruik van kalimeststoffen op de akkerbouwbedrijven nam wel sterk toe na de vermindering in het voorgaande jaar als gevolg van de sterke prijsstijging. De stijging van het stikstofverbruik per ha verliep verder in hetzelfde tempo als in de voorgaande vijf jaar. Uiteraard houdt de ontwikkeling van het meststoffenverbruik ook verband met de ontwikkeling van het bouwplan, dat steeds intensiever wordt.

Op de weidebedrijven en gemengde bedrijven was een algemene stijging van het verbruik van diverse meststoffen te constateren. Het verbruik van fosfaat- en kalimeststoffen nam iets toe na de sterke vermindering in het voorgaande jaar, die veel sterker was dan op de akkerbouwbedrijven. Over de laatste drie jaren te zamen genomen was de reactie op de prijsstijgingen door vermindering van het verbruik relatief veel groter dan op de akkerbouwbedrijven. Het stikstofverbruik steeg minder sterk dan in de voorgaande jaren. Dat is deels te verklaren uit de droge zomer, waardoor na de eerste snede minder stikstof kon worden aangewend. Het is dus geen teken dat de intensivering van het graslandgebruik in een minder snel tempo gaat verlopen.

2.5 De rentabiliteitsontwikkeling in de afzonderlijke produktierichtingen

2.5.1 Inleiding

Evenals in de vorige BEF is de ontwikkeling van de uitkomsten in de afzonderlijke produktierichtingen gebaseerd op de bedrijfsuitkomsten van de grotere bedrijven die zich volledig of sterk overwegend op akkerbouw of melkveehouderij hebben gespecialiseerd. Daarnaast is gebruik gemaakt van gegevens van onderdeelsboekhoudingen voor de verschillende takken van intensieve veehouderij en rundveemesterij. 1)

De gegevens zijn dus ontleend aan de meer gespecialiseerde en grotere bedrijven en zijn derhalve niet representatief voor de ontwikkeling op meer gemengde en kleinere bedrijven.

Aangezien het echter hier vooral gaat om een inzicht in het verloop van jaar op jaar is dat gebrek aan representativiteit een minder groot bezwaar. Op kleinere en meer gemengde bedrijven wordt het verloop van de resultaten van afzonderlijke bedrijfsonderdelen van jaar op jaar in belangrijke mate door dezelfde factoren bepaald als op grotere bedrijven en bij grotere omvang van de bedrijfsonderdelen. Het verschil zit vooral in de hoogte van de vaste kosten, in het bijzonder de kosten van arbeid, gebouwen en uitrusting. Die liggen op een aanmerkelijk hoger niveau maar tonen een ongeveer gelijk verloop (vgl. tabel 2.3).

2.5.2 De akkerbouw

Het verloop van de gewasopbrengsten (tabel 2.5) bevestigt de ervaring dat een droge zomer in het algemeen voor de akkerbouw gunstig uitwerkt. Met name de kg-opbrengsten van granen en suikerbieten waren gunstig.

Tabel 2.5 Ontwikkeling van de kg-opbrengsten per ha van de belangrijkste akkerbouwprodukten in indexcijfers (1965/66 t/m 1967/68 = 100)

	Wintertarwe	Zomergerst	Cons. aardapp.	Pootaardapp.	Fabrieksaardapp.	Suikerbieten
1966/67	94	95	94	110	102	93
1967/68	108	107	111	101	115	116
1968/69	103	100	99	99	105	114
1969/70	105	102	101	103	102	115
1970/71	107	97	108	106	116	107
1971/72	115	103	117	114	128	118
1972/73	98	111	123	124	130	100
1973/74	121	112	118	122	120	115
1974/75	135	109	110	113	129	102
1975/76	113	106	101	95	107	104
1976/77	123	117	107	111	97	118

1) Zie publikatie no. 3.72: Van Bedrijfsuitkomsten tot Financiële Positie. Sept. 1977, blz. 22, 23, 24.

Tabel 2.7 Gemiddelde jaarlijkse procentuele verandering in het prijspeil van produktiemiddelen, de bruto-produktiviteit en de produktiekosten op grotere akkerbouwbedrijven

	Noordelijk Kleigebied	IJsselmeerpolders Noordh. Droogm.	Z.W.-Klei-gebied	Veen-koloniën	Landelijk gemiddelde
Prijzen produktie-middelen					
1965/66-1970/71	+ 5,8	+ 5,8	+ 5,8	+ 5,9	+ 5,8
1970/71-1975/76	+ 10,8	+ 11,0	+ 10,9	+ 10,6	+ 10,9
1974/75	+ 13,8	+ 14,5	+ 14,3	+ 14,0	+ 14,3
1975/76	+ 13,3	+ 13,6	+ 13,5	+ 13,6	+ 13,5
1976/77	+ 9,9	+ 11,1	+ 10,0	+ 7,8	+ 10,0
Bruto-produktivi-teit 1)					
1965/66-1970/71	+ 6,9	+ 4,7	+ 3,3	+ 7,1	+ 4,8
1970/71-1975/76	+ 1,1	+ 1,4	- 1,8	+ 1,4	+ 0,2
1974/75	+ 4,8	+ 0,1	- 6,2	+ 11,9	+ 0,3
1975/76	- 10,6	- 12,5	- 8,9	- 10,3	- 10,7
1976/77	+ 13,2	+ 15,9	- 1,2	- 6,4	+ 8,1
Produktiekosten per eenheid produkt					
1965/66-1970/71	- 0,9	+ 1,0	+ 2,4	- 1,1	+ 1,0
1970/71-1975/76	+ 9,6	+ 9,6	+ 12,8	+ 9,2	+ 10,7
1974/75	+ 8,6	+ 14,4	+ 21,8	+ 1,9	+ 14,0
1975/76	+ 26,7	+ 30,0	+ 24,6	+ 26,7	+ 27,1
1976/77	- 2,9	- 4,1	+ 11,3	+ 15,2	+ 1,8

1) De produktiviteitsontwikkeling is in deze tabel overeenkomstig de gebruikelijke wijze van voorstellen weergegeven als de toeneming van de hoeveelheden produkt per eenheid produktiemiddel en niet zoals in grafiek 2.3 als de besparing op hoeveelheden produktiemiddelen per eenheid produkt.

De opbrengstprijs van suikerbieten daalde ondanks de verhoging van de door de EG vastgestelde minimumprijs met ruim 7%. Dat was een gevolg van de grote oogst en de lage wereldmarktprijs waardoor een deel van de suiker tegen aanmerkelijk lagere prijs moest worden afgezet.

Grafiek 2.3 geeft een samenvattend beeld van het verloop van kosten en opbrengsten op de grotere akkerbouwbedrijven 1).

De gemiddelde kostprijs (produktiekosten per eenheid produkt) was slechts weinig (+1,8%) hoger dan in 1975/76. Dat was vooral een gevolg van een verbetering van de produktiviteit waardoor de hoeveelheid produktiemiddelen per eenheid produkt t.o.v. het vorige jaar verminderde met 8,1%. Dat hangt samen met de daling van het gebruik van arbeid, werktuigen en loonwerk per bewerkingseenheid (-9,8% volgens tabel 2.2) en de hogere kg-opbrengsten van een aantal gewassen (tabel 2.5). Het gunstige weer had op beide per saldo een positieve invloed, zodat de produktiviteitsverbetering t.o.v. het voorgaande jaar voor een belangrijk deel als een gevolg hiervan is te beschouwen. De kostenbesparing aan hoeveelheden produktiemiddelen per eenheid produkt (8,1%) was echter onvoldoende om de gemiddelde prijsstijging van de produktiemiddelen (10%) volledig op te vangen. Dit blijkt uit de (1,8%) hogere kostprijs.

Door de hoge opbrengstprijzen van in het bijzonder pootaardappelen waren de bedrijfsuitkomsten niettemin aanmerkelijk beter dan in het voorgaande jaar. (Gemidd. prijzen produkten + 16,1%)

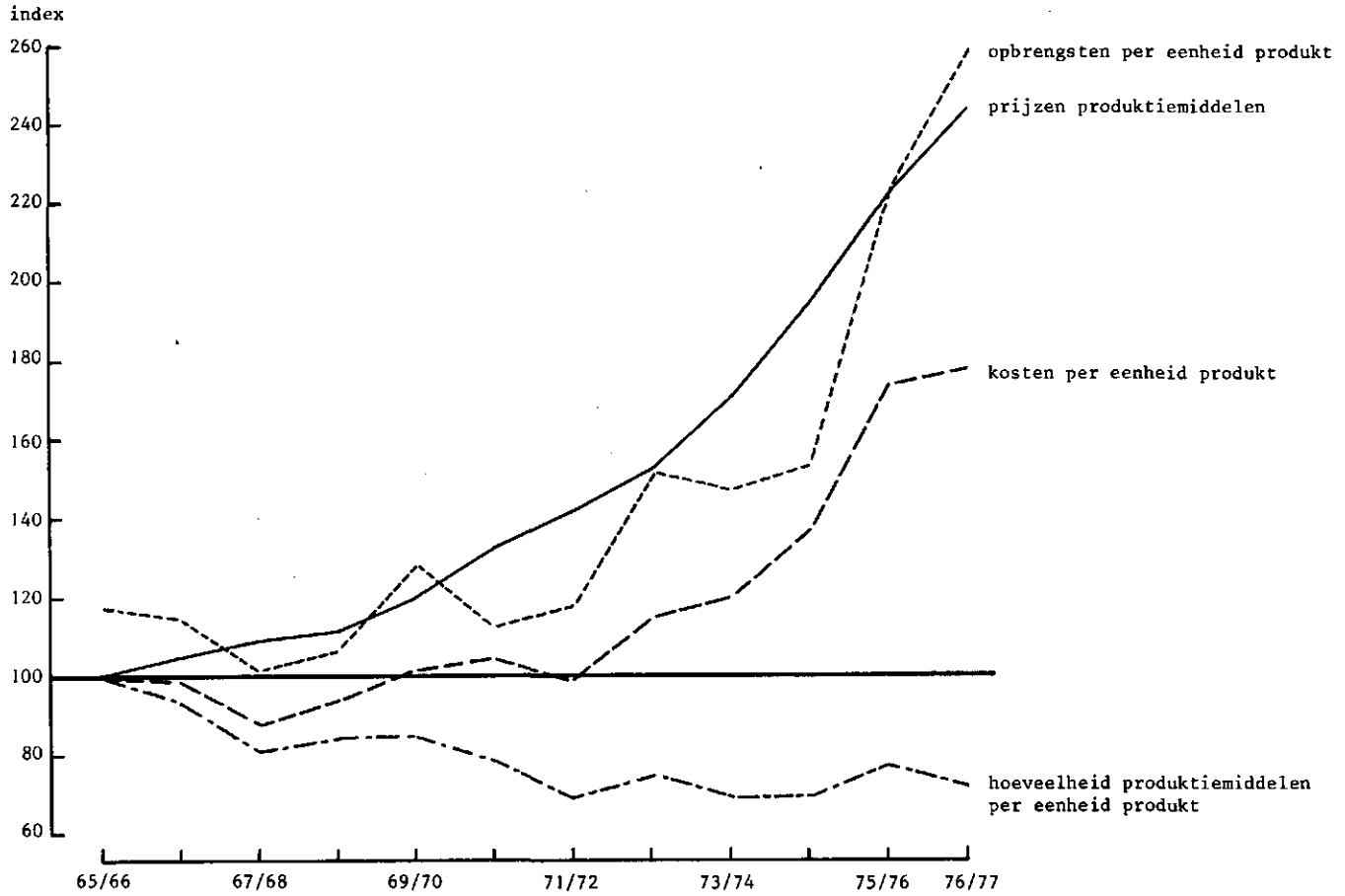
De sterke prijsstijging van de produktiemiddelen hield verband met de hoge prijzen van de aardappelen in het voorgaande jaar, zodat ook de prijzen van het pootgoed sterk stegen. Dat was vooral van invloed op de kostenontwikkeling in de kleigebieden en minder op die in de Veenkoloniën (zie tabel 2.7). Het pootgoed voor fabrieksaardappelen steeg minder in prijs en bovendien maakt men daar nog veel gebruik van eigen pootgoed.

Uit tabel 2.7 blijkt verder dat de produktiviteitsontwikkeling in de verschillende gebieden dit jaar sterk uiteenliep. Het Noordelijk Kleigebied en de IJsselmeerpolders en Droogmakerijen toonden een sterke verbetering die hoofdzakelijk een gevolg was van betere kg-opbrengsten. De teruggang in 1975/76 werd daar meer dan gecompenseerd. De in vergelijking daarmede ongunstige ontwikkeling in het Zuidwesten zette zich voort. De gewassen leden daar meer van de droogte dan in de Noordelijker kleigebieden. De zeer ongunstige produktiviteitsontwikkeling in de Veenkoloniën in 1976/77 is hoofdzakelijk te verklaren uit de lagere kg-opbrengsten als gevolg van de droogte.

Ten slotte resulteerde de prijsontwikkeling van de produktiemiddelen in een verlaging van de kosten per eenheid produkt in de

1) Voor een uitgebreide toelichting op de grafiek en het verloop van de kosten en opbrengsten in voorgaande jaren wordt verwezen naar de vorige BEF (Publ. 3.72. Van Bedrijfsuitkomsten tot Financiële Positie. LEI. 1977 blz. 27. e.v.).

Grafiek 2.3 Ontwikkeling resultaten grotere akkerbouwbedrijven (kosten 1965/66 = 100)

Noordelijke kleigebieden en aanmerkelijk hogere kosten per eenheid produkt in het Zuidwestelijk kleigebied (+11,3%) en in de Veenkoloniën (+15,2%).

2.5.3 De melkveehouderij

De resultaten van de melkveehouderij werden in 1976/77 sterk beïnvloed door de droogte waardoor de grasgroei in de zomermaanden sterk stagneerde en de voedergewassen (snijmais) lage kg-opbrengsten opleverden. De sporen hiervan vindt men in tabel 2.8 vooral terug in een verdere verhoging van het krachtvoerverbruik en de geringe stijging van de melkproduktie per koe. De melkveebezetting per ha groeide echter gestadig door.

Tabel 2.8 Gemiddelde procentuele verandering per jaar in krachtvoerverbruik, stikstofverbruik en melkproduktie (weide- en gemengde bedrijven)

	Kg krachtvoer per melkkoe	Kg N per ha	Kg melk per koe	Melkkoeien per ha	Kg melk per ha
1965/66-70/71	+ 2,5	+ 6,0	+ 1,5	+ 2,0	+ 3,5
1970/71-75/76	+ 8,1	+ 2,6	+ 2,1	+ 3,5	+ 5,7
1974/75	+ 2,8	+ 7,0	+ 1,9	+ 3,9	+ 5,9
1975/76	+13,5	+ 6,1	+ 5,0	+ 1,8	+ 6,9
1976/77	+12,3	+ 4,0	+ 1,0	+ 2,5	+ 3,5

De effecten van de uitzonderlijke droogte - die zich in de zomermaanden als rampzalig aandienden - zijn echter beperkt gebleven wanneer men uitgaat van de landelijk gemiddelde cijfers. De melkveehouders hebben ondanks de warmte het hoofd koel gehouden en vingen de gevolgen op door meer voer aan te kopen en niet door inkrimping van hun veestapel. Bovendien werd op grote schaal tot beregening overgegaan. De gunstige herfst waardoor het vee lang in de weide kon blijven en van de nagewassen nog een redelijke opbrengst werd verkregen bracht uiteindelijk nog verbetering in de ongunstige situatie.

Van gebied tot gebied waren er overigens belangrijke verschillen. De zandgebieden werden veel zwaarder getroffen dan de klei- en veenweidegebieden, en het Zuiden van het land leed veel meer van de droogte dan het Noorden. Vooral waar geen water beschikbaar was voor beregening, liep in de Zuidelijke zandgebieden de opbrengst van gras en voedergewassen sterk terug en moesten hoge kosten worden gemaakt voor aankoop van voedermiddelen.

In tabel 2.9 is een beeld gegeven van de uiteenlopende ontwikkeling in verschillende gebieden waaruit de verschillen in de ernst van de droogte duidelijk blijken.

Tabel 2.9 Uiteenlopende ontwikkeling van voederverbruik, beregening en financiële ondersteuning via Rijksgroepsregeling Zelfstandigen op grotere weidebedrijven in 1976/77

	Noordelijk Klei- en Veen-weidegebied	Westelijk weidegebied	Noordelijk Zandgebied	Oostelijk en Centraal Zandgebied	Zuidelijk Zandgebied
Kg krachtvoer per koe 1)	+ 8%	+ 12%	+ 12%	+ 21%	+ 22%
Kosten van aangekocht voer per koe 1)	+ 28%	+ 23%	+ 38%	+ 52%	+ 53%
Kg N. per ha 1)	+ 12%	+ 12%	- 1%	+ 9%	- 4%
Gemaaid in % v.opp.grasland 1)	+ 1%	- 3%	- 13%	- 13%	- 19%
Percentage bedr.met beregening:					
boekjaar 1975/76	3	2	-	9	19
boekjaar 1976/77	28	14	2	22	44
Boekw.per beregeningsinstall.(gld)	8500	5700	11400	16300	21000
Beregende opp.per bedrijf (ha)	6,50	2,80	1,30	4,40	8,30
Rijksgroepsregeling zelfstandigen:					
a. uitkering ineens (gld)	205	-	360	825	1290
b. lening (gld)	935	285	3465	7055	4120
c. percent.bedrijven met uitkering en/of lening	5	2	16	29	22
d. per bedr.met lening en/of uitk.					
uitkering ineens (gld)	11000	-	12500	8200	18500
lening (gld)	30100	12100	23200	24700	19200
gemiddeld (gld)	23000	12100	23500	27600	24000

1) Ten opzichte van 1975/76.

Met name de sterke stijging van het krachtvoerverbruik en de kosten van aangekocht voer alsmede de sterke vermindering van de gemaaide oppervlakte in de zandgebieden is opmerkelijk. Verder valt de sterke toeneming van het aantal bedrijven met beregeningsinstallaties op. De beregende oppervlakte was, zoals te verwachten viel, op de Zuidelijke zandgronden het hoogste. Ook in de Noordelijke weidegebieden werd echter op veel bedrijven beregend.

Het percentage bedrijven waaraan een uitkering ineens en/of lening via de Rijksgroepsregeling Zelfstandigen werd verleend in verband met de droogteschade is op de zandgronden ook duidelijk groter dan in de klei- en veenweidegebieden. Het totaalbedrag aan uitkering en lening per gemiddeld ondersteund bedrijf lag rond de f. 25.000. In het Westelijk weidegebied waren deze bedragen aanmerkelijk lager. De bedragen aan uitkeringen en/of leningen zijn niet begrepen in netto-overschot en arbeidsopbrengst omdat het daarbij gaat om de rentabiliteit van het bedrijf. In het volgende hoofdstuk dat betrekking heeft op inkomensvorming, inkomensbesteding en financiële positie van ondernemer en gezin zijn ze uiteraard wel opgenomen.

Het prijsverloop van een aantal belangrijke kosten- en opbrengstenfactoren is weergegeven in tabel 2.10. Het krachtvoer steeg sterk in prijs. Dat is echter volledig te verklaren uit het prijsverloop van veevoedergrondstoffen op de wereldmarkt en is geen specifiek gevolg van de droogte. Deze had wel een sterk verhogend effect op de prijs van aangekocht ruwvoer, die niet in deze tabel is opgenomen.

Tabel 2.10 Prijsontwikkeling van krachtvoeder en van produkten in de rundveehouderij in indexcijfers (1965/66 = 100)

	Krachtvoeder	Melk	Melkkoeien	Nuchtere kalveren
1966/67	102	106	98	99
1967/68	102	104	99	98
1968/69	102	107	107	138
1969/70	101	107	109	167
1970/71	105	110	107	163
1971/72	100	122	133	204
1972/73	104	126	154	319
1973/74	120	132	139	254
1974/75	119	139	134	177
1975/76	115	150	155	250
1976/77	134	160	155	267

De melkprijs steeg ca. 6,5% en de prijzen van melkvee handhaafden zich op het niveau van het vorig jaar. Doordat de melkveehouders niet reageerden met inkrimping van hun veestapel is er ook in de droogtemaanden nauwelijks een daling van de veeprijzen opgetreden. De nuchtere kalveren brachten gemiddeld een iets hogere

Tabel 2.12 Splitsing van effect van de droogte en van de prijsontwikkeling op de opbrengsten-kostenverhouding (procentuele verandering t.o.v. 1975/76)

	Prijzen prod.-midd.	Prijzen aangek. voer	Bruto produktiviteit	Prod.-kosten p.eenh. produkt	Opbr.-prijzen p.eenh. produkt	Opbr.-kostenverhouding
1976/77 (vgl.tabel 2.11)	+10,3	(+18,4)	-3,5	+14,3	+5,1	-8,1
1976/77 nacorrectie voor invloed v.droogte	+ 9,7	(+15,8)	+2,0	+ 7,5	+5,1	-2,2
invloed v.droogte	+ 0,6	(+ 2,2)	-5,4	+6,3	0	-6,0

Volgens deze berekening is de droogte dus aansprakelijk te stellen voor een stijging van de kosten per eenheid produkt met gemiddeld 6,3%. Dat is hoofdzakelijk een gevolg van de verslechtering van de produktiviteit (-5,4%) en voor een geringer deel van een door de droogte veroorzaakte prijsstijging (0,6%) in verband met de hogere ruwvoederprijzen. Ook na aftrek van de invloed van de droogte resteert echter nog een ongunstige ontwikkeling van de opbrengsten-kostenverhouding met 2,2% doordat de produktiekosten met 7,5% stegen en de opbrengstprijzen slechts met 5,1%. Deze stijging van de produktiekosten is een gevolg van de hogere prijzen van de produktiemiddelen (+9,7%); in het bijzonder van de voederprijzen (+15,8%) in verband met de hogere krachtvoerprijzen (+17% vlgns tabel 2.11).

De per gebied sterk uiteenlopende ontwikkeling onder invloed van verschillen in droogteschade is ten slotte samengevat in tabel 2.13.

Tabel 2.13 Verloop van produktiviteit, produktiekosten per eenheid produkt en opbrengsten-kostenverhouding op grotere weidebedrijven in verschillende gebieden in 1976/77 (Procentuele verandering t.o.v. 1975/76)

	Bruto produktiviteit	Kosten per eenh.prod.	Opbrengsten-kostenverh.
Noordelijk Klei-en veenweidegebied	- 0,2	+ 10,3	- 4,5
Westelijk weidegebied	- 0,9	+ 11,5	- 6,0
Zandgebieden	- 6,2	+ 17,8	- 10,8

De in verhouding tot de klei- en veengebieden veel ongunstiger ontwikkeling in de zandgebieden komt sprekend naar voren. Uiteraard komen deze verschillen ook weer naar voren in de bedrijfsuitkomsten (2.6), de inkomensontwikkeling (hfdst. 3) en het verloop van de financiële positie (hfdst. 4).

2.5.4 De varkenshouderij 1)

In tabel 2.14 is een overzicht gegeven van enige belangrijke kengetallen van de varkenshouderij.

In de varkensfokkerij - en in mindere mate - in de varkensmesterij werden in 1976/77 lagere geldopbrengsten verkregen, terwijl de kosten stegen onder invloed van de hogere krachtvoerprijzen.

De produktiviteitsverbetering is in deze bedrijfstak relatief klein, zoals grafiek 2.5 laat zien en zoals ook blijkt uit het verloop van het aantal grootgebrachte biggen per zeug in de varkensfokkerij en de voederconversie in de varkensmesterij. Het arbeidsverbruik loopt wel regelmatig terug onder invloed van schaalvergroting en toepassing van moderne systemen van huisvesting en voedering. Het aandeel van de arbeidskosten in de totale produktiekosten is in het bijzonder bij de mesterij echter betrekkelijk gering. De kosten van veevoer en andere directe kosten zijn van meer betekenis maar hierin vindt weinig kostenverlaging plaats door produktiviteitsverbetering (meer biggen per zeug, gunstiger voederconversie, snellere groei etc.).

Uit grafiek 2.5 blijkt verder dat sinds 1965/66 een duidelijke verslechtering van de opbrengsten-kostenverhouding optreedt. De opbrengsten en de kosten komen steeds dichter bij elkaar. Nadat in 1974/75 reeds de opbrengstprijs beneden de kostprijs daalde was dat in 1976/77 weer het geval.

De grafiek toont voorts de regelmatige schommeling in de opbrengstprijs in verband met de varkenscyclus. Uit het verloop daarvan valt op te maken dat de varkenshouderij in 1976/77 nog niet in een duidelijk dal verkeerde zodat men de ongunstige uitkomsten moeilijk op rekening van de varkenscyclus kan schuiven. De oorzaak daarvan ligt meer bij de sterk gestegen krachtvoerprijzen (+13%).

2.5.5 De pluimveehouderij

Gegevens over het prijsverloop en de ontwikkeling van de bedrijfsuitkomsten in de leghennenhouderij en de slachtpluimveehouderij zijn opgenomen in tabel 2.15.

In de leghennenhouderij toont het voederverbruik per hen weinig ontwikkeling maar de eiproduktie nam regelmatig toe. Die groei zette zich in 1976/77 nog voort.

De bedrijfsuitkomsten waren in de leghennensector dit jaar gunstig ondanks de aanmerkelijk hogere krachtvoerprijs (+14%) en dank zij hogere eierprijzen (+12%). Ook het lagere voederverbruik en de iets hogere eiproduktie per hen droegen hiertoe uiteraard een steentje bij.

---

1) Voor een uitvoerige behandeling wordt verwezen naar LEI-publikatie no. 3.65: Varkens 1976.

Tabel 2.14 Kengetallen over de ontwikkeling van de varkenshouderij (1965/66 t/m 1976/77)

Fokkerij

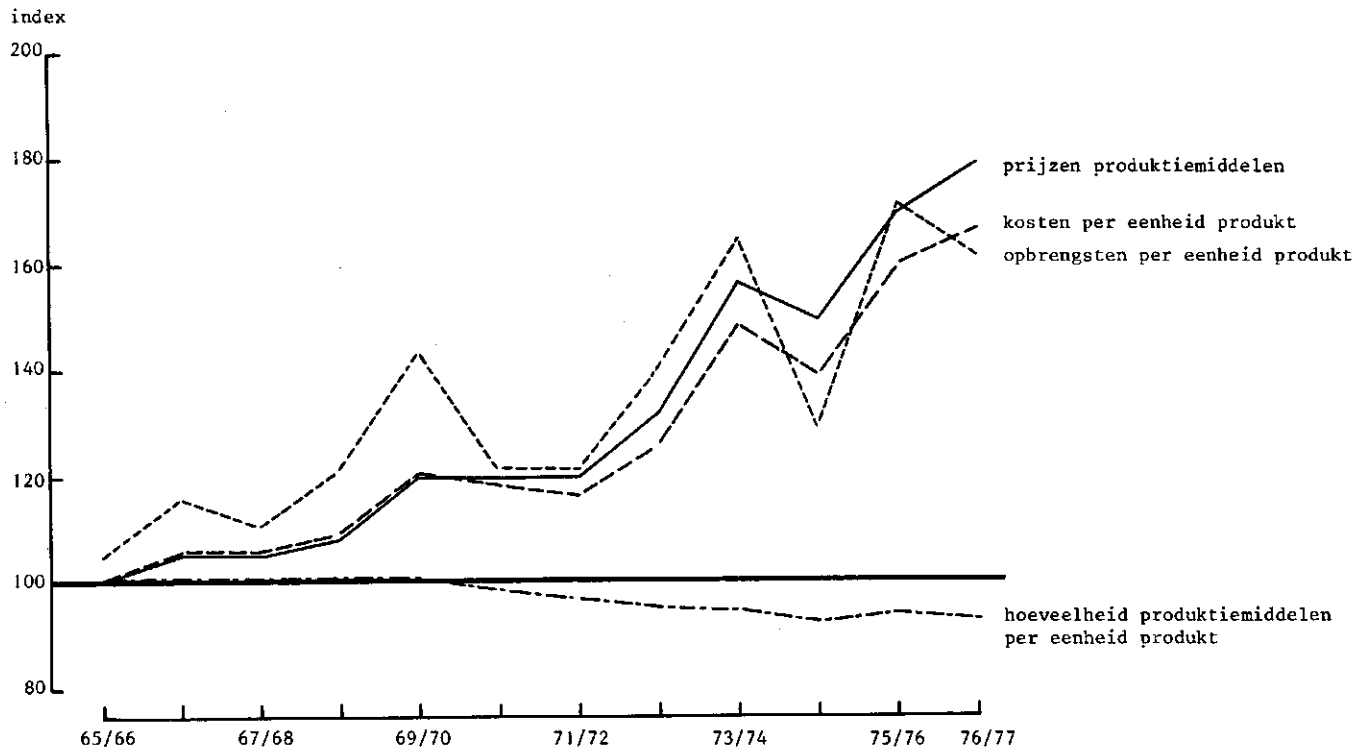
	Per fokzeug per jaar			Grootgebrachte biggen per fokzeug per jaar	Prijs krachtvoeder	Opbrengstprijs per big
	opbrengsten	kosten (zonder arbeid)	arbeidsopbrengst			
1965/66	1150	924	226	14,8	39,00	63
1966/67	1299	943	356	15,3	39,10	71
1967/68	1253	971	282	15,4	39,00	68
1968/69	1313	974	339	15,1	39,20	75
1969/70	1695	1020	675	15,1	39,00	97
1970/71	1356	1081	275	15,0	41,80	79
1971/72	1404	1091	313	15,4	41,30	79
1972/73	1971	1182	609	15,5	43,50	96
1973/74	2074	1372	702	15,8	51,60	116
1974/75	1518	1387	131	15,6	51,10	85
1975/76	2070	1410	660	15,0	50,60	124
1976/77 1)	1950	1570	380	15,3	57,10	113

Mesterij

	Per mestvarken per jaar			Voederverbruik per kg groei	Prijs krachtvoeder	Opbrengstprijs per kg gesl.gew.
	opbrengsten	kosten (zonder arbeid)	arbeidsopbrengst			
1965/66	487	452	35	3,53	37,80	2,48
1966/67	516	477	39	3,60	38,50	2,71
1967/68	505	476	29	3,56	38,30	2,60
1968/69	563	491	72	3,55	37,90	2,88
1969/70	624	552	72	3,58	38,40	3,20
1970/71	577	543	34	3,47	40,40	2,81
1971/72	595	548	47	3,48	39,60	2,83
1972/73	661	598	63	3,55	42,20	3,21
1973/74	790	715	75	3,51	50,10	3,74
1974/75	665	649	16	3,41	48,80	3,02
1975/76	816	732	84	3,44	48,30	3,85
1976/77 1)	806	771	35	3,41	54,60	3,71

1) Voorlopig.

Grafiek 2.5 Ontwikkeling resultaten varkenshouderij - fokken en mesten (kosten 1965/66 = 100)

Tabel 2.15 Kengetallen over de ontwikkeling van de pluimveehouderij (1965/66 t/m 1976/77)

Leghennen op batterijbedrijven

	Per leghen per jaar						
	opbreng-sten	kosten (zonder arbeid)	arbeids-opbrengst	Voeder-verbruik per hen per jaar	Voeder-prijs	Eipro-duktie per hen	Eier-prijs
1965/66	30,75	27,25	3,50	43,0	40,50	230	12,75
1966/67	31,26	29,21	2,05	43,0	40,65	232	12,46
1967/68	30,41	26,69	3,72	42,0	40,40	239	12,32
1968/69	33,26	27,42	5,84	41,7	40,60	239	13,17
1969/70	31,31	30,11	1,20	41,4	41,00	244	11,29
1970/71	28,72	28,72	0	41,7	42,20	244	11,05
1971/72	31,19	27,40	3,79	41,9	41,90	246	12,36
1972/73	30,84	29,06	1,78	42,7	43,90	248	11,69
1973/74	38,88	32,24	6,64	42,4	51,30	251	14,66
1974/75	34,12	32,60	1,52	43,0	49,20	253	12,30
1975/76	32,92	30,26	2,66	42,8	49,60	258	12,63
1976/77 1)	39,50	35,00	4,50	42,3	56,65	260	14,20

Slachtkuikens

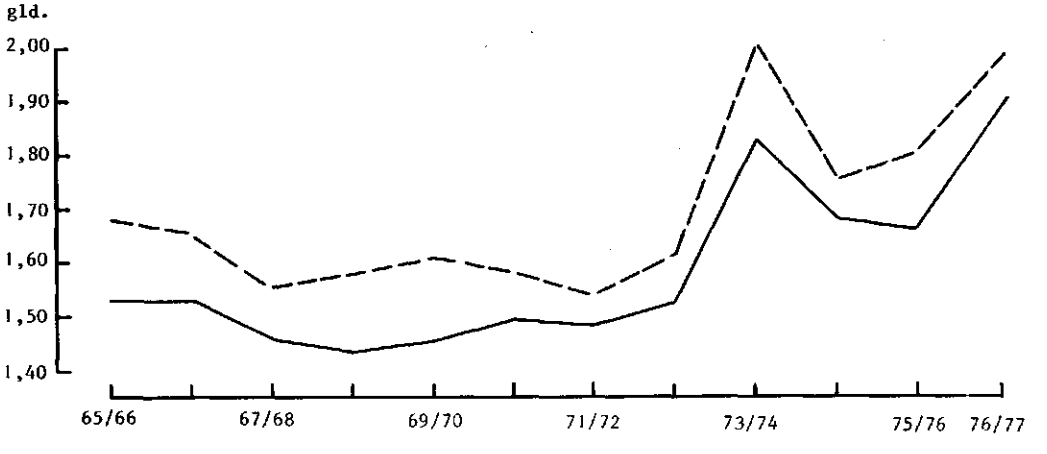
	Per 1000 kg afgeleverd gewicht				
	opbreng-sten	kosten (zonder arbeid)	arbeids-opbrengst	Voeder-verbruik p.kg.afge-lev.gew.	Voeder-prijs
1965/66	1681	1531	150	2,27	44,90
1966/67	1655	1528	127	2,23	45,50
1967/68	1554	1456	98	2,20	44,70
1968/69	1579	1432	147	2,16	45,00
1969/70	1609	1456	153	2,10	46,30
1970/71	1584	1497	87	2,07	48,30
1971/72	1544	1484	60	2,06	48,30
1972/73	1616	1529	87	2,04	50,70
1973/74	2010	1828	182	2,04	63,70
1974/75	1754	1683	71	2,03	58,90
1975/76	1809	1664	145	1,99	56,30
1976/77	1985	1891	94	1,98	66,20

1) Voorlopig.

Grafiek 2.6 Bedrijfsuitkomsten leghennen op batterijbedrijven per leghen per jaar

Bedrijfsuitkomsten slachtkuikens per kg afgeleverd gewicht

— — opbrengsten
——— kosten (excl. arbeid)

Tabel 2.16 Kengetallen over de ontwikkeling van de stieren- en kalvermesterij (1965/66 t/m 1976/77)

Stierenmesterij

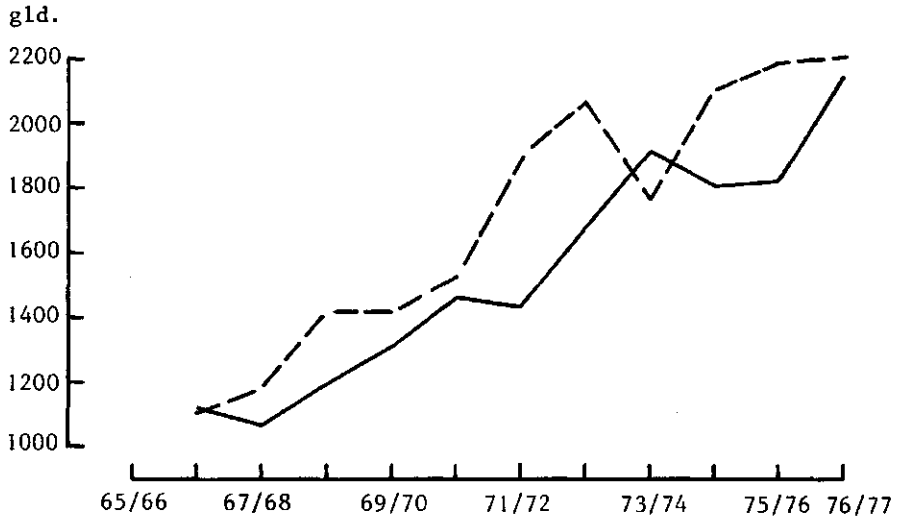
	Per afgeleverde stier			Aankoop-bedrag per kalf	Aantal mest-dagen	Voeder-kosten per kg groei	Groei per dag in gr.	Geslacht gewicht in kg	Netto-opbr.-prijs per kg gesl. gewicht
	netto-op-brengsten	kosten (zon-der arbeid)	arbeids-opbrengst						
1965/66	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1966/67	1106	1131	- 25	210	492	1,69	882	265	4,19
1967/68	1180	1071	109	189	484	1,58	886	265	4,46
1968/69	1422	1202	220	249	505	1,61	892	278	5,12
1969/70	1425	1316	109	297	500	1,60	955	289	4,92
1970/71	1535	1467	68	351	516	1,72	944	300	5,12
1971/72	1902	1439	463	347	497	1,68	966	305	6,25
1972/73	2072	1688	384	409	529	1,93	941	314	6,61
1973/74	1765	1919	- 154	581	502	2,02	958	305	5,79
1974/75	2113	1808	305	444	484	2,17	962	293	7,21 1)
1975/76	2185	1826	359	383	502	2,18	991	316	6,91 1)
1976/77 2)	2209	2153	56	545	492	2,48	982	309	7,15

1) Incl. slachtpremie. 2) Voorlopig.

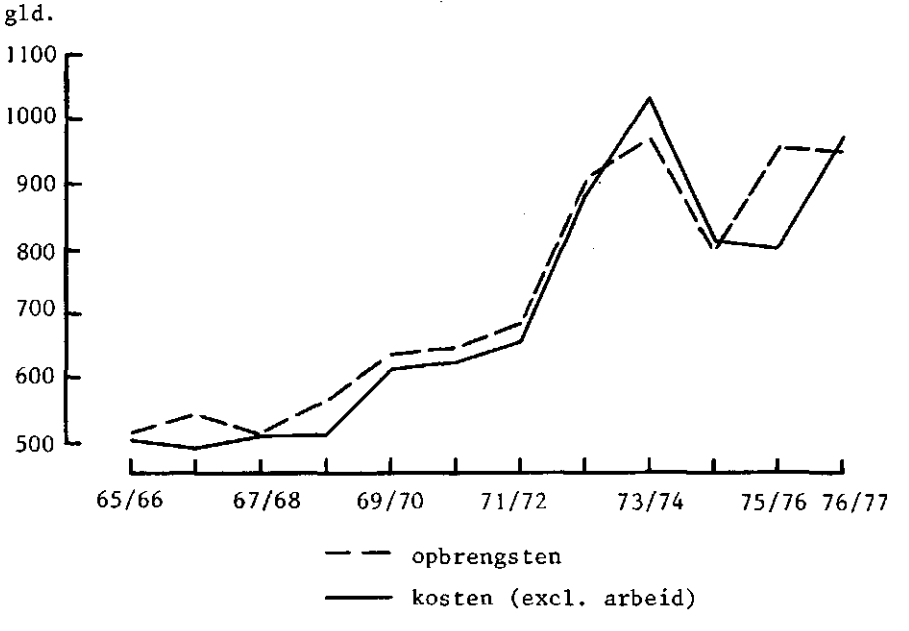
Kalvermesterij

	Per afgeleverde kalf			Aankoop-bedrag per kalf	Aantal mest-dagen	Voederver-bruik per kg groei	Voeder-prijs per kg	Eind-gewicht in kg	Netto-opbr.-prijs per kg lev. gewicht
	netto-op-brengsten	kosten (zon-der arbeid)	arbeids-opbrengst						
1965/66	514	505	9	180	126	1,63	1,50	156	3,30
1966/67	546	493	53	187	121	1,58	1,49	155	3,51
1967/68	516	512	4	180	127	1,69	1,47	156	3,30
1968/69	565	513	52	213	121	1,61	1,43	154	3,68
1969/70	637	614	23	288	127	1,63	1,41	163	3,92
1970/71	650	624	26	279	130	1,60	1,49	165	3,93
1971/72	685	656	29	285	133	1,63	1,57	166	4,13
1972/73	911	885	26	432	149	1,70	1,60	182	4,99
1973/74	971	1037	- 66	510	160	1,73	1,67	194	4,99
1974/75	797	812	- 15	305	147	1,67	1,87	180	4,43
1975/76	958	803	155	321	147	1,67	1,73	182	5,26
1976/77	956	975	- 19	441	149	1,69	1,79	189	5,06

Grafiek 2.7 Bedrijfsuitkomsten stierenmesterij per afgeleverde stier

Bedrijfsuitkomsten kalvermesterij per afgeleverd kalf

In de slachtkuikenhouderij 1) was het verloop minder gunstig. De krachtvoerprijs nam in deze sector nog sterker toe (+17,5%) dan in de leghennensector maar de opbrengstprijzen stegen minder (9%).

In grafiek 2.6 is de ontwikkeling van de bedrijfsuitkomsten in de pluimveehouderij in beeld gebracht.

2.5.6 De stierenmesterij en kalvermesterij

Van het verloop in de stieren- en kalvermesterij geeft tabel 2.16 een overzicht. In een oogopslag is echter uit grafiek 2.7 reeds af te lezen dat in beide sectoren van rundvleesproduktie de bedrijfsuitkomsten in 1976/77 terugliepen. In de stierenmesterij bleef slechts een kleine marge over en in de kalvermesterij resteerde zelfs een negatief saldo als beloning voor de ingezette arbeid.

De hogere kalverprijzen waren een belangrijke oorzaak van de kostenstijging in de beide sectoren van rundvleesproduktie. In de stierenmesterij was daarnaast de stijging van de voederprijs van vrijwel gelijke betekenis. De opbrengstprijzen waren iets hoger. In de kalvermesterij trad slechts een geringe stijging op van de voederprijs maar was de opbrengstprijs gemiddeld iets lager dan in 1975/76. De achteruitgang in rentabiliteit in beide sectoren van rundvleesproduktie was echter hoofdzakelijk een gevolg van hogere kosten zoals uit grafiek 2.7 blijkt.

2.6 De bedrijfsuitkomsten per bedrijf

De bedrijfsuitkomsten van de sterk gespecialiseerde bedrijven zoals de akkerbouwbedrijven en de weidebedrijven weerspiegelen uiteraard de resultaten van de afzonderlijke produktierichtingen, die in de voorgaande paragraaf (2.5) reeds uitvoerig zijn behandeld. De bedrijfsuitkomsten van de gemengde bedrijven zijn afhankelijk van de resultaten van meer produktierichtingen. De uitkomsten van de gemengde bedrijven met akkerbouw bewegen zich dan ook tussen de niveaus van de akkerbouw- en de weidebedrijven terwijl het verloop van de uitkomsten van de gemengde bedrijven met intensieve veehouderij - en in mindere mate ook van de gemengde bedrijven met overwegend rundvee - sterk worden bepaald door de wisdelende uitkomsten van de varkenshouderij, die op deze bedrijven van veel meer belang is dan de pluimveehouderij.

Uit tabel 2.17, waarin het verloop van het netto-overschot per bedrijf in de laatste vier jaren is weergegeven, blijkt verder dat de bedrijfsuitkomsten van de kleinere bedrijven aanmerkelijk achterblijven bij die van de grotere van hetzelfde type. De achtergronden hiervan, die voornamelijk liggen bij de relatief hogere

1) Voor uitvoeriger gegevens wordt verwezen naar de recente LEI-publikatie no. 3.76: Slachtkuikens 1977 (Maart 1978).

Tabel 2.17 Netto-overschot per bedrijf (pachtbasis)

Grotere bedrijven, omvang in sbe	1973/74 113 en meer	1974/75 118 en meer	1975/76 118 en meer	1976/77 123 en meer
Akkerbouw				
Noordelijk kleigebied	40750	37600	47000	163050
Veenkol. + Nrd. Zandgebied	8950	23200	350	1500
IJsselmeerp. + ov. droogmakerijen	51950	36500	79900	186150
Zuidwestelijk kleigebied	23350	- 1950	57400	44000
Nederland, totaal	31100	20500	47300	94750
Weide				
Noordelijk kleiweidegebied	- 3150	-18150	-18150	- 31300
Noordelijk veenweidegebied	- 600	-13550	-19800	- 30950
Westelijk weidegebied	-10150	-27250	-23850	- 35900
Noordelijk zandgebied	- 4750	-21450	-20850	- 42850
Oost. en Centraal zandgebied	-11300	-23000	-16000	- 41800
Zuidelijk zandgebied	-10050	-21100	-14100	- 49850
Nederland, totaal	- 7300	-21350	-18400	- 39150
Gemengd met overwegend akkerbouw				
Kleigebieden	3650	-12800	11000	27200
Zandgebieden	- 6200	-11250	-24000	- 38150
Nederland, totaal	- 1000	-10450	- 3550	9300
Gemengd met overwegend rundveehouderij				
Nrd. + Oost. + Centraal zandgebied	- 8350	-26550	-25000	- 28550
Zuidelijk zandgebied	- 4100	-25850	-10400	- 50650
Nederland, totaal	- 7650	-26150	-18600	- 38650
Gemengd met intensieve veehouderij				
Nrd. + Oost. + Centraal zandgebied	- 3200	-30600	1350	- 31000
Zuidelijk zandgebied	10850	-27000	3600	- 25450
Nederland, totaal	4020	-28050	2200	- 28500
Kleinere bedrijven, omvang in sbe	**minder dan 113**	**minder dan 118**	**minder dan 118**	**minder dan 123**
Akkerbouw				
Kleigebieden	- 5600	- 7000	- 1050	13050
Veenkoloniën + Nrd. zandgebieden	- 6250	- 6900	-13600	- 21200
Nederland, totaal	- 5850	- 6950	- 4050	850
Weide				
Klei- en veengebieden	-15450	-23300	-22400	- 35050
Zandgebieden	-14600	-26500	-28100	- 35600
Nederland, totaal	-14650	-25500	-26950	- 36650
Gemengd met overwegend rundveehouderij				
Zandgebieden	-16900	-32400	-33950	- 44800
Nederland, totaal	-17750	-32250	-33400	- 43150
Gemengd met intensieve veehouderij				
Zandgebieden	-11450	-29200	-17650	- 35700
Nederland, totaal	-11600	-28550	-18600	- 34150
Nederland, alle bedrijfstypen				
Grotere bedrijven	350	-18200	- 3650	- 14300
Kleinere bedrijven	-14250	-22650	-24550	- 33300
Totaal	- 5850	-20150	-11600	- 21600

arbeidskosten als gevolg van de in verhouding tot de bedrijfsomvang grote arbeidsbezetting, worden in de volgende paragraaf uitvoeriger behandeld aan de hand van een verdergaande indeling van de bedrijven naar hun bedrijfsomvang.

Naast de algemene tendenties in verband met de uiteenlopende rentabiliteitsontwikkeling in de afzonderlijke produktierichtingen spelen verder ook regionale invloeden een rol.

De uitkomsten van de Veenkoloniale akkerbouw zijn voornamelijk afhankelijk van marktordeningsprodukten (fabrieksaardappelen, granen, suikerbieten). Dat betekent stabiele opbrengstprijzen waardoor de uitkomsten sterk afhankelijk zijn van de kg-opbrengsten per ha.

De lagere kg-opbrengsten van de gewassen (-7%) waren in 1976/77 dan ook de belangrijkste oorzaak van de matige bedrijfsuitkomsten in dat gebied. De reeds vermelde hogere opbrengstprijs van de fabrieksaardappelen die verkregen werd via gedeeltelijke afzet voor consumptie, voorkwam een terugval van de bedrijfsuitkomsten. De stijging van de prijzen van de produktiemiddelen (+7,8) en de lagere kg-opbrengsten konden daardoor worden gecompenseerd door hogere opbrengstprijzen (+15,4%) waardoor uiteindelijk het netto-overschot evenals in 1975/76 nog net positief bleef.

De uitkomsten van de akkerbouw op de kleigronden zijn sterk afhankelijk van de kg-opbrengsten en opbrengstprijzen van consumptie- en pootaardappelen. Door de hoge aardappelprijzen - vooral van pootaardappelen - werden op de klei in 1976/77 hoge uitkomsten verkregen. In het Noordelijk Kleigebied en in de IJsselmeerpolders en Droogmakerijen werden de gunstige uitkomsten van 1975/76 zelfs nog ruimschoots overtroffen. Het Zuidwestelijk Kleigebied - dat gespecialiseerd is op de verbouw van consumptieaardappelen - profiteerde daarvan veel minder. Bovendien had men daar meer te lijden van de droogte dan in het Midden en Noorden van het land. De grotere akkerbouwbedrijven in het Noorden van het land, waar de pootaardappelverbouw domineert, benaderen met hun bedrijfsuitkomsten dit jaar dicht het niveau van de IJsselmeerpolders en Droogmakerijen, waar pootaardappelen en consumptieaardappelen van ongeveer gelijke betekenis zijn.

Landelijk gezien was het al met al voor de akkerbouwbedrijven een jaar met gunstige uitkomsten.

De resultaten van de melkveehouderij stonden in 1976/77, zoals we reeds in 2.5.3 uiteenzetten, sterk onder invloed van de droge zomer, die leidde tot een sterke verhoging van het verbruik van aangekocht voer gedurende de weideperiode. Ook de prijsverhoudingen ontwikkelden zich in de melkveehouderij bovendien verder in ongunstige richting. Tegenover een stijging van de opbrengtprijzen met gemiddeld 5,1% stond een prijsstijging van de produktiemiddelen met gemiddeld 10,3%. Deze prijsstijging was slechts voor een klein deel een gevolg van de oplopende voerprijzen door ruwvoedertekorten. (tabel 2.12)

Deze combinatie van ongunstige ontwikkelingen leidde tot een sterke achteruitgang in de bedrijfsuitkomsten. Omdat de bedrijven

op de zandgronden in het Zuiden en Oosten van ons land meer van de droogte te lijden hadden dan in het Noordelijke en Westelijke weidegebied verschilde de achteruitgang in netto-overschot sterk van gebied tot gebied.

Op de grotere weidebedrijven in de Noordelijke en Westelijke weidegebieden liep het netto-overschot in 1976/77 gemiddeld f. 11.000 à f. 13.000 terug ten opzichte van 1975/76; in de zandgebieden bedroeg de achteruitgang f. 22.000 à f. 35.000.

Op de kleinere bedrijven was de achteruitgang in de klei- en veengebieden ongeveer even groot als op de grotere bedrijven nl. f. 13.000; op de zandgronden was de achteruitgang geringer dan op de grotere bedrijven, nl. f. 7.500. Het is een groep waarin zowel landelijk als in het boekhoudnet vrij sterke verschuivingen optreden door opheffing van bedrijven en verandering van bedrijfstype.

Door deze sterke terugval van de bedrijfsuitkomsten bleef op de grotere weidebedrijven op de zandgronden zelfs nauwelijks of geen vergoeding meer over voor de arbeid van de ondernemer na aftrek van de vergoeding voor de overige gezinsarbeid en het eigen vermogen. De resterende arbeidsopbrengst per ondernemer was in het Oostelijk en Centraal landgebied f. 2.200 negatief en in het Zuidelijk zandgebied f. 350 positief op de grotere weidebedrijven.

De gemengde bedrijven met overwegend akkerbouw laten in 1976/77 nog grotere verschillen zien tussen de kleigronden en de zandgronden dan in 1975/66 reeds waren opgetreden. Behalve uit de gunstige uitkomsten van de aardappelverbouw op de kleigronden is dit te verklaren uit de sterkere invloed van de droogte op de zandgronden in vergelijking met de kleigronden. Op de kleigronden domineerde het effect van de gunstige uitkomsten van de akkerbouw over de schadelijke invloed van de droogte op de resultaten in de melkveehouderij en werd daardoor per slot van rekening een f. 16.200 hoger netto-overschot behaald dan in 1975/76; op de zandgronden liep het reeds negatieve netto-overschot verder terug met f. 14.100.

Omdat de resultaten van de varkenshouderij aanmerkelijk achteruit gegaan waren t.o.v. het gunstige jaar 1975/76 (2.5.4) liepen de bedrijfsuitkomsten van de gemengde bedrijven met overwegend rundveehouderij en met intensieve veehouderij eveneens sterk terug. Vooral de gemengde bedrijven met overwegend rundveehouderij op de Zuidelijke zandgronden lieten een sterke achteruitgang zien van f. 40.200, waardoor ook hier de arbeidsopbrengst van de ondernemer beneden nul kwam (- f. 1.600). Op de grotere gemengde bedrijven met intensieve veehouderij was het netto-overschot in het Zuiden f. 29.000 lager, en in het Noordelijk-, Oostelijk- en Centraal zandgebied f. 32.300 lager. Bij dit bedrijfstype was er enige verschuiving in de omvang en samenstelling van de groepen bedrijven. Deze verschuivingen zijn echter geen maatstaf voor de bedrijfsontwikkeling maar hangen samen met de overgang van bedrijven naar andere bedrijfstypen en keuze van nieuwe bedrijven.

Een opvallende uitzondering op het algemene verloop vormen

verder de grotere gemengde bedrijven met overwegend rundvee in het N.O.C.-zandgebied waar de achteruitgang slechts f. 3.500 bedroeg. Ook hier ligt de oorzaak voornamelijk in veranderingen in de samenstelling van de groep als gevolg van overgang naar een ander bedrijfstype. Het gaat hier om bedrijfstypen waarin door ontwikkelingen in de omvang van akkerbouw, melkveehouderij en intensieve veehouderij vrij sterke verschuivingen optreden.

In grafiek 2.8 zijn ten slotte de bedrijfsuitkomsten over de afgelopen vierjarige periode nog eens in beeld gebracht, waarbij de gebiedsindeling achterwege is gelaten.

Het netto-overschot is daarbij uitgedrukt als percentage van de factorkosten. Dat zijn de kosten van arbeid, rente en nettopacht 1).

Het voordeel van deze wijze van voorstelling is in de eerste plaats dat de verstorende invloed van de inflatie hiermede is uitgeschakeld. De netto-overschotten zijn immers in verband gebracht met kostenbedragen, die door de inflatie regelmatig stijgen.

Omdat op de landbouwbedrijven het grootste deel van de factorkosten bestaat uit vergoedingen voor eigen arbeid en vermogen (incl. grond en gebouwen in eigendom) van de ondernemer en zijn gezin, geeft het bovendien een indruk van de mate waarin de hiervoor in rekening gebrachte beloningsaanspraken werden gehonoreerd.

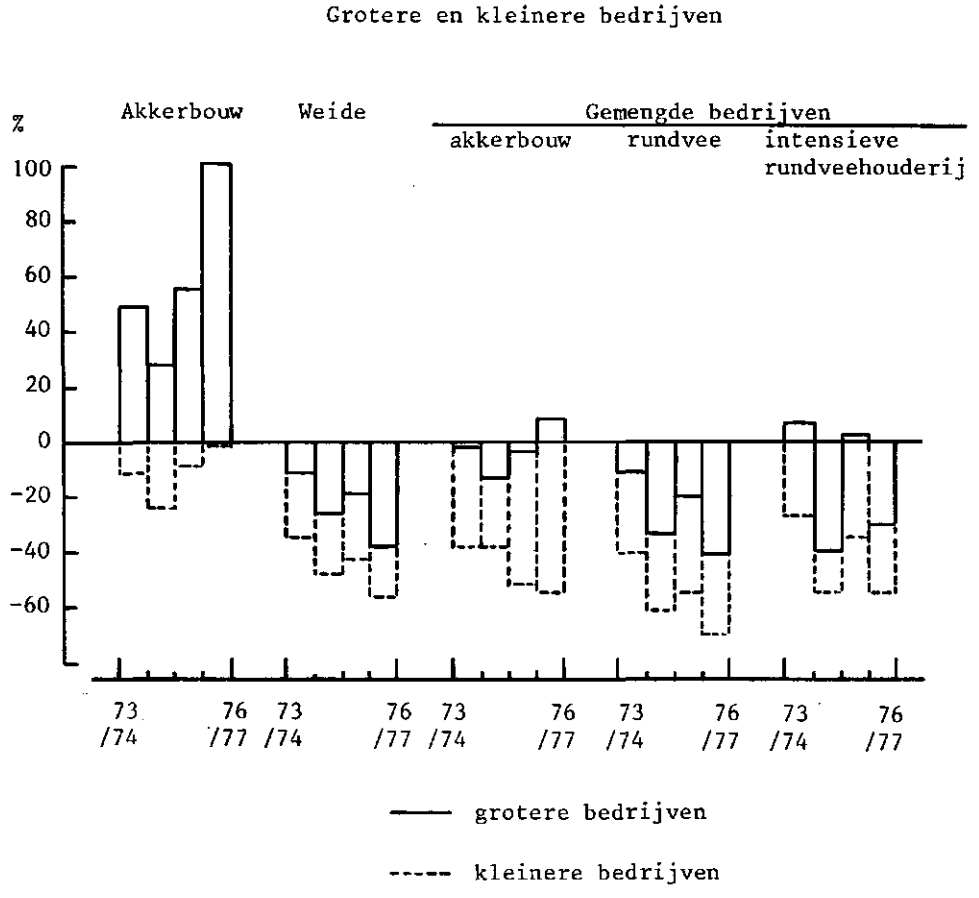
Ten slotte geeft deze grafiek ook een beter inzicht in de rentabiliteitsverhouding tussen grotere en kleinere bedrijven. De ongunstiger opbrengsten-kostenverhouding op de kleinere bedrijven komt in deze grafiek vooral in de groepen met negatieve nettooverschotten duidelijker tot uiting.

Het netto-overschot per bedrijf hangt immers zowel samen met de bedrijfsomvang als met de opbrengsten-kostenverhouding. De invloed van de ongunstiger opbrengsten-kostenverhouding op de kleinere bedrijven zou daardoor bij positieve uitkomsten versterkt tot uiting komen in de verschillen in netto-overschot per bedrijf tussen grotere en kleinere bedrijven. Bij een negatief nettooverschot is het juist andersom en compenseert de kleinere bedrijfsomvang gedeeltelijk de ongunstiger opbrengsten-kostenverhouding.

Dat laatste blijkt uit grafiek 2.8. Op de akkerbouwbedrijven komen de kleinere bedrijven met het netto-overschot als percentage van de factorkosten in vergelijking met de grotere bedrijven minder ongunstig naar voren dan bij vergelijking van het nettooverschot per bedrijf (tabel 2.17). Bij de weidebedrijven en gemengde bedrijven is het juist andersom en blijkt de ongunstiger opbrengsten-kostenverhouding van de kleinere bedrijven in grafiek 2.8 veel duidelijker dan in tabel 2.17. Overigens levert grafiek

1) Inclusief het aandeel van arbeid en rente en de loonwerkkosten (45%). Het loonwerkbedrijf is in dit verband dus als onderdeel van het landbouwbedrijf opgevat omdat de verhouding tussen loonwerk en gebruik van eigen arbeid en werktuigen sterk kan variëren. Deze invloed op de hoogte van de factorkosten is hiermede uitgeschakeld.

Grafiek 2.8 Netto-overschot in % van de factorkosten

2.18 Bedrijfsresultaten op akkerbouwbedrijven en weidebedrijven bij verschillende bedrijfsomvang in 1976/77 (pachtbasis)

AKKERBOUWBEDRIJVEN

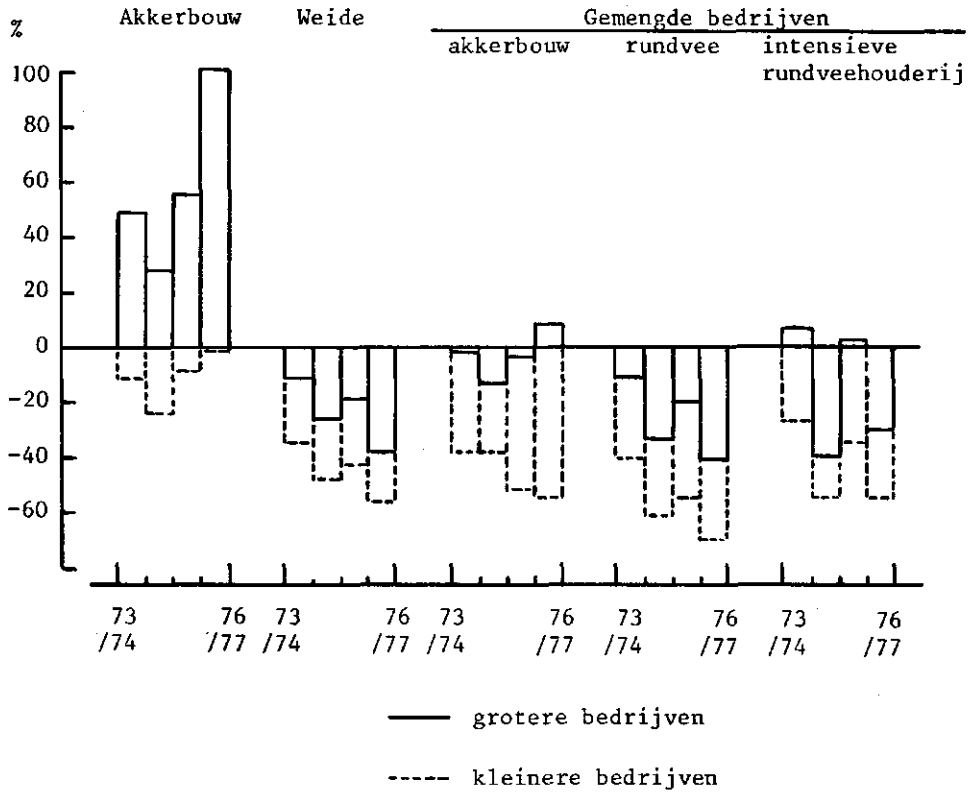
Oottéklasse	tot 93	93-123	123-171	171-211	211-268	268-390	390 e.m.
r bedrijf	79	109	146	189	236	319	533
rbeidskr.(v.a.k.)	1,2	1,2	1,2	1,5	1,6	2,1	3,2
r v.a.k.	67	90	117	126	147	150	165
r ha cultuurgrond	4,3	4,9	4,6	4,9	5,0	5,7	5,1
per f. 100,- kosten	88	110	119	137	133	164	146
overschot per SBE	- 141	104	190	351	294	570	387
overschot per bedr.	-11100	11300	27800	65900	69100	181850	206600
sopbr. per ondern.	23650	42450	63950	97900	102450	206500	188750

WEIDEBEDRIJVEN

Oottéklasse	tot 83	83-103	103-123	123-141	141-163	163-189	189-212	212-242	242-270	270-343	343 e.m.
r bedrijf	71	93	114	134	152	174	200	226	253	295	436
rbeidskr.(v.a.k.)	1,1	1,3	1,3	1,4	1,6	1,5	1,6	1,7	1,9	1,9	2,6
r v.a.k.	62	72	90	93	94	119	122	137	131	152	171
r ha cultuurgrond	6,1	6,1	6,6	7,2	7,0	7,2	7,3	7,7	7,6	8,3	7,9
per f. 100,- kosten	63	67	75	75	77	82	86	86	89	89	89
overschot per SBE	- 473	- 446	- 310	- 300	- 287	- 216	- 169	- 163	- 132	- 128	- 117
overschot per bedr.	-33600	-41300	-35350	-40150	-43750	-37400	-33900	-36800	-33650	-37700	-50850
sopbr. per ondern.	7200	6250	12350	4000	7000	14150	14000	9950	19800	18450	7300

Grafiek 2.8 Netto-overschot in % van de factorkosten

Grotere en kleinere bedrijven

Tabel 2.18 Bedrijfsresultaten op akkerbouwbedrijven en weidebedrijven bij verschillende bedrijfsomvang in 1976/77 (pachtbasis)

AKKERBOUWBEDRIJVEN

SBE-grootteklasse	tot 93	93-123	123-171	171-211	211-268	268-390	390 e.m.
SBE per bedrijf	79	109	146	189	236	319	533
Volw.arbeidskr.(v.a.k.)	1,2	1,2	1,2	1,5	1,6	2,1	3,2
SBE per v.a.k.	67	90	117	126	147	150	165
SBE per ha cultuurgrond	4,3	4,9	4,6	4,9	5,0	5,7	5,1
Opbr. per f. 100,- kosten	88	110	119	137	133	164	146
Netto-overschot per SBE	- 141	104	190	351	294	570	387
Netto-overschot per bedr.	-11100	11300	27800	65900	69100	181850	206600
Arbeidsopbr. per ondern.	23650	42450	63950	97900	102450	206500	188750

WEIDEBEDRIJVEN

SBE-grootteklasse	tot 83	83-103	103-123	123-141	141-163	163-189	189-212	212-242	242-270	270-343	343 e.m.
SBE per bedrijf	71	93	114	134	152	174	200	226	253	295	436
Volw.arbeidskr.(v.a.k.)	1,1	1,3	1,3	1,4	1,6	1,5	1,6	1,7	1,9	1,9	2,6
SBE per v.a.k.	62	72	90	93	94	119	122	137	131	152	171
SBE per ha cultuurgrond	6,1	6,1	6,6	7,2	7,0	7,2	7,3	7,7	7,6	8,3	7,9
Opbr. per f. 100,- kosten	63	67	75	75	77	82	86	86	89	89	89
Netto-overschot per SBE	- 473	- 446	- 310	- 300	- 287	- 216	- 169	- 163	- 132	- 128	- 117
Netto-overschot per bedr.	-33600	-41300	-35350	-40150	-43750	-37400	-33900	-36800	-33650	-37700	-50850
Arbeidsopbr. per ondern.	7200	6250	12350	4000	7000	14150	14000	9950	19800	18450	7300

2.8 uiteraard een gelijk beeld. De akkerbouwbedrijven hebben steeds aanmerkelijk betere uitkomsten dan de overige bedrijven. De grotere akkerbouwbedrijven hebben elk jaar op pachtbasis een positief netto-overschot en bij de grotere bedrijven van de andere typen is dat een uitzondering. Op de kleinere bedrijven is het netto-overschot van alle bedrijfstypen elk jaar negatief. Dat betekent dus dat op de grotere akkerbouwbedrijven de beloningsaanspraken voor arbeid en vermogen - althans op pachtbasis - ruimschoots gehonoreerd werden en dat dit op de grotere bedrijven van andere typen niet het geval was. Op de grotere weidebedrijven varieerde in deze jaren de dekking van de factorkosten door de gerealiseerde beloning tussen 60 en 90% evenals op de gemengde bedrijven met rundveehouderij. Men kwam immers ca. 10% (1973/74) tot ca. 40% (1976/77) tekort. Op de kleinere bedrijven van deze typen varieerde het negatieve netto-overschot zelfs tussen 30 en 60% en realiseerde men dus slechts resp. 70% en 40% van de beloningsaanspraken.

In de hoofdstukken 3 en 4 zullen de consequenties hiervan voor inkomensbesteding en vermogensvorming worden behandeld. Vooruitlopende hierop kan echter reeds worden gezegd dat deze consequenties nogal verschillen voor akkerbouwbedrijven en overige bedrijven en dat het netto-overschot geen goede maatstaf is voor de mogelijkheden van inkomensbesteding en vermogensvorming van de ondernemer en zijn gezin wanneer men bedrijven van verschillend type en omvang vergelijkt. Het netto-overschot is dan ook vooral van betekenis als kengetal voor de ontwikkeling binnen een bepaalde groep van bedrijven. Voor inzicht in de betekenis van het niveau van het netto-overschot voor inkomen en financiële positie van de ondernemer moet men echter tevens de inkomensbesteding en vermogensvorming in beschouwing nemen.

2.7 Bedrijfsomvang en bedrijfsuitkomsten

Op het verband tussen bedrijfsomvang en bedrijfsuitkomsten is in de voorgaande BEF (LEI-publ. 3.72 blz. 47-54) uitvoerig ingegaan, zodat we nu volstaan met een korte uiteenzetting aan de hand van tabel 2.18 en grafiek 2.9. In die tabel zijn gegevens opgenomen van akkerbouwbedrijven en weidebedrijven van verschillende grootte 1).

De belangrijkste oorzaak van de ongunstige uitkomsten van kleinere bedrijven is de geringere produktieomvang per arbeidskracht (v.a.k.). Kleinere bedrijven hebben onvoldoende omvang om aan de ondernemer voldoende werkgelegenheid te bieden. Daardoor zijn de arbeidskosten relatief hoog. Zoals uit de tabel blijkt is

1) Ontleend aan de Staten F van publikatie 3.78: Bedrijfsuitkomsten in de Landbouw 1973/74 t/m 1976/77 LEI. Mei, 1978 blz. 138-152.

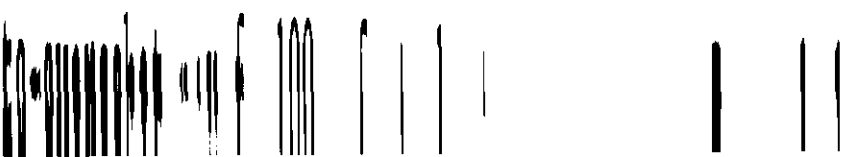
dat ook nog het geval op bedrijven van groter omvang omdat gemiddeld de arbeidsbezetting groter is dan één volwaardige arbeidskracht in verband met het medewerken van gezinsleden. Pas bij een omvang van ca. 300 sbe - d.w.z. ca. 55 ha bouwland of 75 melkkoeien , waarbij met 2 arbeidskrachten wordt gewerkt - wordt gemiddeld een produktieomvang per man van 150 sbe gerealiseerd. Naarmate de bedrijven kleiner zijn daalt de gemiddelde produktieomvang per man.

In dit verband kan nog worden opgemerkt dat de grens tussen grotere en kleinere bedrijven is gelegd bij 123 sbe. Het traject van de grotere bedrijven omvat dus nog een aantal grootteklassen waarin de gemiddelde produktieomvang per man sterk achterblijft bij die welke bereikt wordt bij een bedrijfsomvang die correspondeert met een arbeidsbezetting van twee v.a.k. Daar ligt - zoals gezegd - de gemiddelde produktieomvang per man bij 150 sbe terwijl deze gemiddeld op de "grotere" akkerbouwbedrijven 141 sbe was en op de "grotere" weidebedrijven 119 sbe. Zoals tabel 2.18 laat zien ligt overigens in de laatste grootteklasse van meer dan 400 sbe de gemiddelde produktieomvang per v.a.k. nog aanmerkelijk hoger.

De jaarlijkse verschuiving van de grens (123 sbe in 1976/77) tussen grotere en kleinere bedrijven in verband met de technische ontwikkeling houdt dus duidelijk geen gelijke tred met de sterke toeneming van de produktieomvang per man die op de grootste bedrijven plaatsvindt. De "grotere bedrijven" omvatten zelfs bedrijven waar ook bij exploitatie als eenmansbedrijf de gemiddelde produktieomvang per man op de grootste bedrijven niet haalbaar is. De consequenties van de in verhouding tot de bedrijfsomvang zware arbeidsbezetting op de kleinere bedrijven blijkt het duidelijkste uit het verloop van de opbrengsten per 100 gulden kosten en van het netto-overschot per sbe. Dat er ook andere factoren een rol spelen bij de bedrijfsuitkomsten blijkt uit de uitkomsten van de grootste bedrijven in beide typen. Deze blijven iets achter als gevolg van een ongunstiger niveau van opbrengsten. Gezien de invloed van toevallige verschillen in ligging, grondsoort, bouwplan etc. kan hieraan echter niet de conclusie worden verbonden dat in dit traject de toenemende bedrijfsgrootte nadelen gaat opleveren.

Het reeds in paragraaf 2.6 naar aanleiding van grafiek 2.8 vermelde verschijnsel dat bij positieve bedrijfsuitkomsten de verschillen tussen bedrijven van verschillende grootte versterkt in de uitkomsten per bedrijf tot uiting komen en dat ze bij negatieve uitkomsten worden afgezwakt, blijkt ook uit tabel 2.18. Tussen de akkerbouwbedrijven van verschillende omvang zijn immers de onderlinge verschillen in de arbeidsopbrengst per ondernemer veel groter dan bij de weidebedrijven van verschillende omvang.

In grafiek 2.9 is ten slotte op basis van de gemiddelde uitkomsten in de periode 1974/75 t/m 1976/77 het verloop van het net-

2.8 uiteraard een gelijk beeld. De akkerbouwbedrijven hebben steeds aanmerkelijk betere uitkomsten dan de overige bedrijven. De grotere akkerbouwbedrijven hebben elk jaar op pachtbasis een positief netto-overschot en bij de grotere bedrijven van de andere typen is dat een uitzondering. Op de kleinere bedrijven is het netto-overschot van alle bedrijfstypen elk jaar negatief. Dat betekent dus dat op de grotere akkerbouwbedrijven de beloningsaanspraken voor arbeid en vermogen - althans op pachtbasis - ruimschoots gehonoreerd werden en dat dit op de grotere bedrijven van andere typen niet het geval was. Op de grotere weidebedrijven varieerde in deze jaren de dekking van de factorkosten door de gerealiseerde beloning tussen 60 en 90% evenals op de gemengde bedrijven met rundveehouderij. Men kwam immers ca. 10% (1973/74) tot ca. 40% (1976/77) tekort. Op de kleinere bedrijven van deze typen varieerde het negatieve netto-overschot zelfs tussen 30 en 60% en realiseerde men dus slechts resp. 70% en 40% van de beloningsaanspraken.

In de hoofdstukken 3 en 4 zullen de consequenties hiervan voor inkomensbesteding en vermogensvorming worden behandeld. Vooruitlopende hierop kan echter reeds worden gezegd dat deze consequenties nogal verschillen voor akkerbouwbedrijven en overige bedrijven en dat het netto-overschot geen goede maatstaf is voor de mogelijkheden van inkomensbesteding en vermogensvorming van de ondernemer en zijn gezin wanneer men bedrijven van verschillend type en omvang vergelijkt. Het netto-overschot is dan ook vooral van betekenis als kengetal voor de ontwikkeling binnen een bepaalde groep van bedrijven. Voor inzicht in de betekenis van het niveau van het netto-overschot voor inkomen en financiële positie van de ondernemer moet men echter tevens de inkomensbesteding en vermogensvorming in beschouwing nemen.

2.7 Bedrijfsomvang en bedrijfsuitkomsten

Op het verband tussen bedrijfsomvang en bedrijfsuitkomsten is in de voorgaande BEF (LEI-publ. 3.72 blz. 47-54) uitvoerig ingegaan, zodat we nu volstaan met een korte uiteenzetting aan de hand van tabel 2.18 en grafiek 2.9. In die tabel zijn gegevens opgenomen van akkerbouwbedrijven en weidebedrijven van verschillende grootte 1).

De belangrijkste oorzaak van de ongunstige uitkomsten van kleinere bedrijven is de geringere produktieomvang per arbeidskracht (v.a.k.). Kleinere bedrijven hebben onvoldoende omvang om aan de ondernemer voldoende werkgelegenheid te bieden. Daardoor zijn de arbeidskosten relatief hoog. Zoals uit de tabel blijkt is

1) Ontleend aan de Staten F van publikatie 3.78: Bedrijfsuitkomsten in de Landbouw 1973/74 t/m 1976/77 LEI. Mei, 1978 blz. 138-152.

dat ook nog het geval op bedrijven van groter omvang omdat gemiddeld de arbeidsbezetting groter is dan één volwaardige arbeidskracht in verband met het medewerken van gezinsleden. Pas bij een omvang van ca. 300 sbe - d.w.z. ca. 55 ha bouwland of 75 melkkoeien , waarbij met 2 arbeidskrachten wordt gewerkt - wordt gemiddeld een produktieomvang per man van 150 sbe gerealiseerd. . Naarmate de bedrijven kleiner zijn daalt de gemiddelde produktieomvang per man.

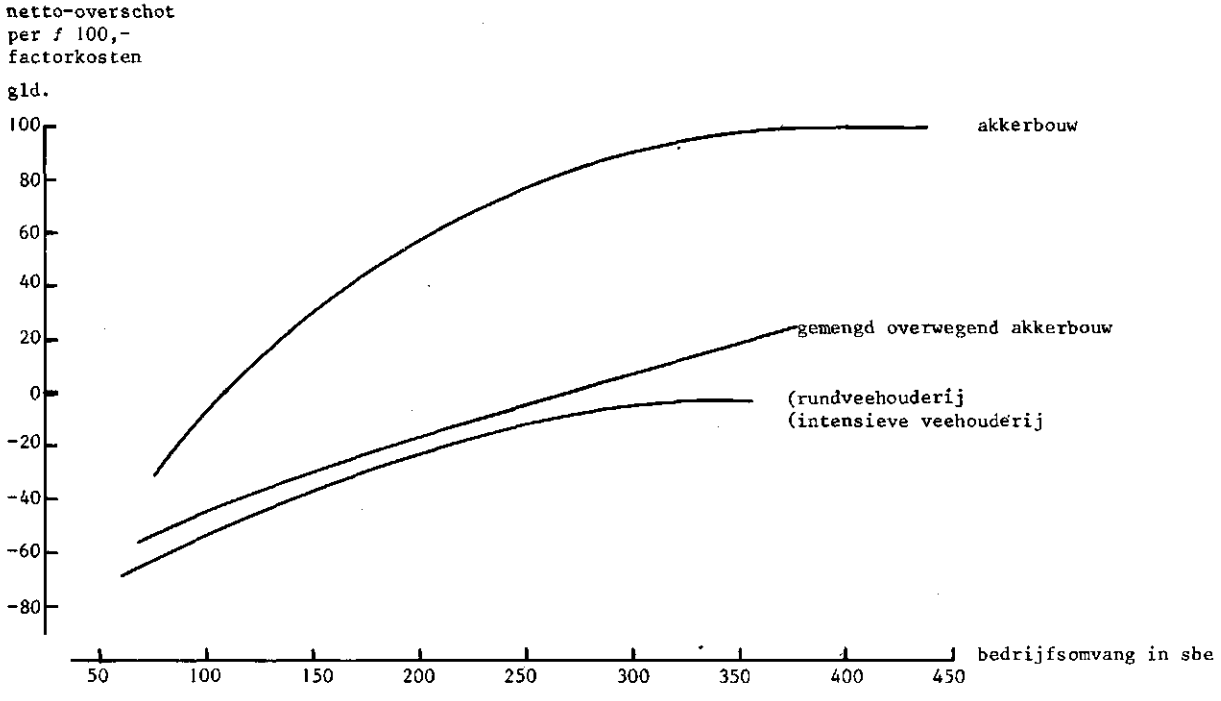
In dit verband kan nog worden opgemerkt dat de grens tussen grotere en kleinere bedrijven is gelegd bij 123 sbe. Het traject van de grotere bedrijven omvat dus nog een aantal grootteklassen waarin de gemiddelde produktieomvang per man sterk achterblijft bij die welke bereikt wordt bij een bedrijfsomvang die correspondeert met een arbeidsbezetting van twee v.a.k. Daar ligt - zoals gezegd - de gemiddelde produktieomvang per man bij 150 sbe terwijl deze gemiddeld op de "grotere" akkerbouwbedrijven 141 sbe was en op de "grotere" weidebedrijven 119 sbe. Zoals tabel 2.18 laat zien ligt overigens in de laatste grootteklasse van meer dan 400 sbe de gemiddelde produktieomvang per v.a.k. nog aanmerkelijk hoger.

De jaarlijkse verschuiving van de grens (123 sbe in 1976/77) tussen grotere en kleinere bedrijven in verband met de technische ontwikkeling houdt dus duidelijk geen gelijke tred met de sterke toeneming van de produktieomvang per man die op de grootste bedrijven plaatsvindt. De "grotere bedrijven" omvatten zelfs bedrijven waar ook bij exploitatie als eenmansbedrijf de gemiddelde produktieomvang per man op de grootste bedrijven niet haalbaar is. De consequenties van de in verhouding tot de bedrijfsomvang zware arbeidsbezetting op de kleinere bedrijven blijkt het duidelijkste uit het verloop van de opbrengsten per 100 gulden kosten en van het netto-overschot per sbe. Dat er ook andere factoren een rol spelen bij de bedrijfsuitkomsten blijkt uit de uitkomsten van de grootste bedrijven in beide typen. Deze blijven iets achter als gevolg van een ongunstiger niveau van opbrengsten. Gezien de invloed van toevallige verschillen in ligging, grondsoort, bouwplan etc. kan hieraan echter niet de conclusie worden verbonden dat in dit traject de toenemende bedrijfsgrootte nadelen gaat opleveren.

Het reeds in paragraaf 2.6 naar aanleiding van grafiek 2.8 vermelde verschijnsel dat bij positieve bedrijfsuitkomsten de verschillen tussen bedrijven van verschillende grootte versterkt in de uitkomsten per bedrijf tot uiting komen en dat ze bij negatieve uitkomsten worden afgezwakt, blijkt ook uit tabel 2.18. Tussen de akkerbouwbedrijven van verschillende omvang zijn immers de onderlinge verschillen in de arbeidsopbrengst per ondernemer veel groter dan bij de weidebedrijven van verschillende omvang.

In grafiek 2.9 is ten slotte op basis van de gemiddelde uitkomsten in de periode 1974/75 t/m 1976/77 het verloop van het netto-overschot per f. 100,- factorkosten weergegeven. De reeds behandelde verschillen in het niveau van het netto-overschot tussen

Grafiek 2.9 Netto-overschot per *f* 100,- factorkosten bij verschillende bedrijfsomvang (1974/75 t/m 1976/77)

akkerbouwbedrijven en veehouderijbedrijven (grafiek 2.8) komen ook hierin weer naar voren.

Verder blijkt duidelijk hoe de bedrijfsuitkomsten in elk bedrijfstype gemiddeld gunstiger worden naarmate de bedrijven van groter omvang zijn. Dat is, zoals reeds werd uiteengezet, hoofdzakelijk een gevolg van lagere arbeidskosten in verband met een grotere produktieomvang per man. Op de veehouderijbedrijven werd in deze periode zelfs op de grootste bedrijven gemiddeld geen positief netto-overschot behaald maar waren de uitkomsten per sbe wel aanmerkelijk beter dan op de kleinere bedrijven.

Deze grafiek bevestigt verder de conclusie dat ook bij de grens van 123 sbe de bedrijfsuitkomsten nog sterk achterblijven bij die van de grootste bedrijven en dat de verbetering van de uitkomsten bij toeneming van de bedrijfsomvang zich nog over een groot traject voortzet. Indien de bedrijfsuitkomsten worden weergegeven door de arbeidsopbrengst per sbe i.p.v. door het netto-overschot per sbe, dan blijken boven de grens van 123 sbe slechts geringe verschillen in uitkomsten bij een verschillende bedrijfsomvang te bestaan. Het nadeel in netto-overschot bij kleinere bedrijfsomvang wordt dan gecompenseerd door de in de arbeidsopbrengst begrepen relatief hoge arbeidskosten per sbe in verband met de geringere produktieomvang per man.

2.8 Pachtbasis en eigenaarsbasis

In het voorgaande is steeds uitgegaan van kosten van grond en gebouwen en bedrijfsuitkomsten op pachtbasis. Ook in het statistisch overzicht van bedrijfsuitkomsten (BUL) wordt in eerste instantie het netto-overschot op pachtbasis vermeld. Daarnaast wordt hierin echter ook het ondernemersoverschot gegeven waarbij kosten van grond en gebouwen in eigendom worden berekend op eigenaarsbasis.

De kosten van grond en gebouwen op eigenaarsbasis worden berekend door de eigenaarslasten, onderhoudskosten en afschrijvingen te verhogen met de rente over de boekwaarde van grond en gebouwen. Deze boekwaarde is gebaseerd op de verkoopprijzen van onverpachte grond en gebouwen en, voor zover het nieuwbouw of ingrijpende modernisering en uitbreiding betreft, op de bouwkosten. Over de grond wordt 3½% rente in rekening gebracht en over gebouwen dezelfde rentevoet als voor de andere bedrijfsinvesteringen (achtereenvolgens 7½, 7, 7½, 8, 7½ en 7¼% in de jaren 1971/72 t/m 1976/77).

De aldus berekende kosten op eigenaarsbasis liggen aanmerkelijk hoger dan op pachtbasis als gevolg van de in verhouding tot de waarde van grond en gebouwen lage netto-pacht of renteopbrengst die in de pacht besloten is. Daardoor is in een groep bedrijven het ondernemersoverschot, waarbij de kosten van grond en gebouwen in eigendom op eigenaarsbasis worden berekend en waarbij voor gepachte grond en gebouwen van de betaalde pacht wordt uitgegaan,

lager dan het netto-overschot op pachtbasis. De renteopbrengst, die van de pacht overblijft na aftrek van de overige eigenaarskosten, is namelijk aanmerkelijk lager dan de rente, die op eigenaarsbasis in rekening wordt gebracht.

Het gemiddelde ondernemersoverschot van een groep bedrijven is echter behalve van dit verschil tussen de kosten van grond en gebouwen in eigendom berekend op basis van eigendom en op basis van pacht ook afhankelijk van de pacht-eigendomverhouding t.a.v. grond en gebouwen. Deze varieert van groep tot groep waardoor geen inzicht wordt verkregen in het verschil in uitkomst van de twee wijzen van berekening. Het gemiddelde verschil daartussen wordt wel duidelijk uit de kosten en bedrijfsuitkomsten van eigenaarsbedrijven indien daarop beide wijzen van berekening worden toegepast 1). De gegevens van deze eigenaarsbedrijven die zijn opgenomen in de Staten G van de BUL (Publ. 3.78, blz. 152 e.v.), hebben als basis gediend voor het verloop van de boekwaarde en de kosten van grond en gebouwen en van de verschillen in bedrijfsuitkomsten op pachtbasis en eigenaarsbasis.

Het verloop van de kosten van grond en gebouwen op eigendomsbasis staat sterk onder invloed van de stijging van de verkoopprijzen van grond en gebouwen en van de bouwkosten. De hierop gebaseerde boekwaarde van grond en van gebouwen vormt namelijk de grondslag voor de renteberekening en t.a.v. gebouwen, drainage, erfverharding etc. ook voor de afschrijvingen.

Grafiek 2.10 geeft een overzicht van het verloop van de boekwaarde van grond en gebouwen per ha kadastrale oppervlakte op de grotere eigenaarsbedrijven. De boekwaarde is in de afgelopen zes jaar 2,5 à 3 maal zo hoog geworden. In het laatste jaar bedroeg de stijging 25 à 30% vooral als gevolg van de hogere grondprijs. De stijging die in de loop van 1976 en 1977 plaatsvond is daarin echter nog slechts voor een klein deel verwerkt zodat voor het volgende boekjaar nog een aanzienlijke verdere opwaardering van de boekwaarde van grond zal moeten plaatsvinden. Ook de waarde van de bedrijfsgebouwen steeg verder. De gebouwen hebben uiteraard op veehouderijbedrijven een groter aandeel in de totale boekwaarde dan op de akkerbouwbedrijven. Voor de gebouwen worden naast rente (in 1976/77 op basis van 7½%) tevens kosten in rekening gebracht van afschrijving, onderhoud en overige eigenaarslasten. Deze beliepen in 1976/77 op de grotere akkerbouwbedrijven en gemengde bedrijven met overwegend akkerbouw resp. 6,6% en 6,8% en op de weidebedrijven en gemengde bedrijven met rundveehouderij resp. 7,6% en 8,1% van de boekwaarde van de bedrijfsgebouwen. In totaal varieerden de kosten van bedrijfsgebouwen op eigenaarsbasis dus tus-

1) Eigenaarsbedrijven zijn bedrijven waarvan de in rekening gebrachte pacht voor grond en gebouwen (bij de berekening van het netto-overschot op pachtbasis) voor minstens 90% betrekking heeft op grond en gebouwen in eigendom.

kleinere gemengde bedrijven met overwegend rundvee en intensieve veehouderij vond een geringe stijging plaats. Dat is te verklaren uit uitbreiding van modern ingerichte veestallen - hoofdzakelijk voor de intensieve veehouderij - waarvoor ook op pachtbasis de kosten worden berekend op basis van rente (7½%) en afschrijving over de vervangingswaarde. Dat vormt ook de verklaring waarom op de grotere weidebedrijven - waar in toenemende mate met ligboxenstallen wordt gewerkt - de berekende rente op pachtbasis relatief hoog ligt. Waar dergelijke moderne nieuwbouw weinig voorkomt, zoals in de akkerbouw en op de kleinere bedrijven is de in de kosten op pachtbasis begrepen rentevergoeding tot 1% en lager gedaald.

In tabel 2.19 is verder ook de rente-opbrengst weergegeven die per saldo na aftrek van de kosten van (gezins)arbeid en van de rente over het overige bedrijfsvermogen resteert voor grond en gebouwen. Daaruit blijkt dat alleen op de grotere akkerbouwbedrijven op eigenaarsbasis gerekend regelmatig een positief overschot wordt behaald. Alleen in 1975/76 bleek dat niet het geval te zijn. Toen lag de rente-opbrengst (3,8%) beneden de rente op eigenaarsbasis (4,0%).

Ook de reeds behandelde zeer ongunstige uitkomsten van de veehouderijbedrijven en het sterke achterblijven van de kleinere bedrijven blijken uit deze tabel.

Op de grotere veehouderijbedrijven is de rente-opbrengst van grond en gebouwen de laatste vier jaar - met een uitzondering van de gemengde bedrijven met intensieve veehouderij in 1973/74 - negatief.

Op de kleinere bedrijven is gemiddeld in geen enkel jaar een positieve rente-opbrengst verkregen en ligt deze vrijwel steeds ver beneden nul.

Voor een uitvoeriger toelichting op deze cijfers wordt verwezen naar de voorgaande BEF (publ. 3.72 van Bedrijfsuitkomsten tot Financiële Positie, blz. 60 t/m 63).

3. Inkomen uit bedrijf en inkomensbesteding

3.1 Inleiding

Zoals in het vorige hoofdstuk werd uiteengezet staat bij de bepaling van de bedrijfsuitkomsten het bedrijf centraal. Daarbij gaat het namelijk om de vraag of het bedrijf voldoende heeft opgebracht om alle kosten - ook die van de eigen arbeid en het eigen vermogen - te dekken. Dan is niet ter zake van wie de produktiemiddelen afkomstig zijn en aan wie de in rekening gebrachte kosten ten goede komen.

In dit hoofdstuk wordt de aandacht echter gericht op de vraag welk inkomen de ondernemer en zijn gezin uit het bedrijf hebben verkregen. Daarbij staat dus de ondernemer met zijn gezin centraal. Tevens wordt in dit hoofdstuk aangegeven hoe het inkomen wordt verdeeld over bestedingen en besparingen.

Het inkomen uit het bedrijf hangt uiteraard wel mede af van de bedrijfsuitkomsten. Des te hoger het netto-overschot is des te hoger is immers ook het inkomen dat de ondernemer en zijn gezin behalen boven de als kosten in rekening gebrachte vergoeding voor arbeid die de ondernemer en eventueel medewerkende gezinsleden in het bedrijf hebben verricht en de berekende rente voor het in het bedrijf geïnvesteerde eigen vermogen.

Ook deze berekende arbeidskosten en berekende rente vormen echter een onderdeel van het inkomen uit het bedrijf, dat daardoor dus behalve van de bedrijfsuitkomsten tevens afhankelijk is van de omvang waarin de ondernemer en niet-betaalde gezinsleden in het bedrijf arbeid hebben verricht en grond, gebouwen en overige bedrijfsmiddelen met eigen vermogen hebben gefinancierd.

Bovendien worden hierbij nog geteld de zogenaamde incidentele bedrijfsopbrengsten. Dat zijn opbrengsten en kosten van het bedrijf die geen direct verband houden met de produktie in het boekjaar waarover de bedrijfsuitkomsten zijn berekend en die daarom daarin niet zijn verwerkt. Ze vloeien echter wel voort uit de bedrijfsuitoefening en staan derhalve niet los van het bedrijf. Daarom worden ze wel in het inkomen uit het bedrijf opgenomen.

Onder incidentele opbrengsten en kosten van het bedrijf vallen o.a. mee- en tegenvallers bij de definitieve afrekening van in voorgaande boekjaren vallende en in rekening gebrachte kosten en opbrengsten, boekwinsten en -verliezen bij verkoop van werktuigen, ontvangen rentesubsidies, uitkeringen van de Rijksgroepsregeling Zelfstandigen en ontvangen periodieke vergoedingen voor door het land aangelegde pijpleidingen.

Onder gezinsinkomen uit het bedrijf wordt dus verstaan de som van: (1) het netto-overschot of ondernemersoverschot; (2) het saldo van incidentele opbrengsten en kosten (kortweg incidentele bedrijfsopbrengsten); (3) de berekende kosten voor door de onder-

3.2 Inkomensvorming en inkomensbesteding

De samenhang tussen de bedrijfsuitkomsten, inkomensvorming en -besteding en besparingen wordt in de volgende subparagrafen voor de verschillende bedrijfstypen afzonderlijk behandeld. Om de hoeveelheid gepresenteerde gegevens te verminderen is een volledig overzicht van deze samenhang beperkt tot een indeling naar bedrijfstype en grootteklasse, zonder indeling naar gebied. Daarbij is in aansluiting op tabel 2.17 (blz. 45) uitgegaan van het netto-overschot op pachtbasis.

Omdat van een deel van de geadministreerde bedrijven in verband met het ontbreken van een financieringsboekhouding geen gegevens over inkomen en financiering beschikbaar waren, zijn er afwijkingen die doorwerken in de hoogte van het netto-overschot 1). Deze zijn in het algemeen klein maar kunnen in een enkel geval vrij groot zijn. Dit geringere aantal bedrijven was eveneens een overweging om een verdergaande indeling naar gebied achterwege te laten. Wel zijn per gebied de gemiddelde ondernemersinkomens, besteedbare gezinsinkomens en besparingen opgenomen.

3.2.1 De akkerbouwbedrijven

De gunstige uitkomsten van de akkerbouwbedrijven in 1976/77 weerspiegelen zich in hoge inkomens en besparingen. Op de grotere akkerbouwbedrijven werd volgens tabel 3.1 in 1976/77 gemiddeld twee derde van het besteedbare gezinsinkomen bespaard. Gemiddeld kwam dat overeen met f 86.300 per bedrijf.
(Tabel 3.1 zie blz. 63).

De van gebied tot gebied sterk uiteenlopende bedrijfsuitkomsten van de akkerbouw (zie 2.6) komen uiteraard ook naar voren in belangrijke onderlinge verschillen in ondernemersinkomen, besteedbaar inkomen en besparingen.

Met name in het Noordelijke kleigebied en in de IJsselmeerpolders en Droogmakerijen in Midden-Nederland waren de besparingen hoog. Deels zal hierop overigens de fiscus in het volgend jaar waarschijnlijk nog een aanspraak uitoefenen. Opmerkelijk is verder de hoge besparing op de kleinere akkerbouwbedrijven. De gezinsbestedingen zijn daar gemiddeld ca. 40% lager dan op de grotere bedrijven.

In beide groepen zijn de gezinsbestedingen in 1976/77 gestegen t.o.v. het voorgaande jaar. Op de grotere bedrijven bedroeg de stijging ca. 14%. Dat is iets meer dan de stijging van het berekende loon van ondernemer en meewerkende gezinsleden (13%) en overtrof de prijsstijging van de gezinsconsumptie die ruim 8% bedroeg. Er was dus gemiddeld een reële toeneming van de gezins-

1) Indien de afwijkingen van betekenis zijn is dat vermeld in een voetnoot bij de desbetreffende tabel.

bestedingen met ca. 5%. De ondernemers en hun gezinnen hebben met hun gezinsbestedingen dus zwak gereageerd op de sterke inkomensverhoging, die op een groot deel van de bedrijven plaats vond.

Bij de kleinere akkerbouwbedrijven namen de gezinsbestedingen gemiddeld met 7% toe bij een gelijk gebleven berekend loon van ondernemer en meewerkende gezinsleden, welke toeneming dus iets minder was dan de prijsstijging van de gezinsconsumptie(ruim 8%). De grote verschillen in inkomen en besparing tussen de gebieden blijken uit het onderste gedeelte van tabel 3.1. Daaruit kan het volgende overzicht worden afgeleid waaruit ook blijkt dat de hogere inkomens vooral hebben geleid tot hogere besparingen en dat de bestedingen relatief weinig hebben gereageerd op de sterke inkomensverbetering.

1976/77	Besteedb. ink. gld.	1975/76 = 100	Gezinsbested. gld.	1975/76 = 100	Besparingen gld.	in % van besteedb. inkomen
Grotere akkerb. bedrijven						
N. kleigebied	189400	250	45600	104	143800	76
Veenkol.N.zand	41300	101	32000	103	9300	23
IJsselmeerp., Droogmakerijen	220200	200	52900	118	167300	76
Zuidw. kleigeb.	97400	102	45500	122	51900	53
Alle bedrijven	132000	160	45700	115	86300	65

Opvallend is de relatief sterke verhoging van de bestedingen in het zuidwesten bij een relatief geringe inkomensstijging. De slechte uitkomsten in 1974/75, toen hier gemiddeld ontspaard werd, zijn waarschijnlijk van invloed. Goede uitkomsten worden immers pas na de oogst zichtbaar en dan is het boekjaar reeds voor een belangrijk deel voorbij. De slechte uitkomsten van 1974/75 werkten waarschijnlijk nog door in de bestedingen van 1975/76. Omgekeerd berust de relatief sterke stijging van de bestedingen in de IJsselmeerpolders en Droogmakerijen waarschijnlijk mede op de nawerking van het voorgaande jaar toen ook reeds zeer gunstige uitkomsten werden geboekt. Dat men met de bestedingen relatief weinig reageert op veranderingen in besteedbaar inkomen in hetzelfde jaar blijkt ook uit tabel 3.2.

Soms gaat volgens deze tabel een hogere inkomensklasse zelfs samen met lagere bestedingen. Dat is deels te verklaren uit het soms geringe aantal bedrijven per klasse, waardoor het gemiddelde gevoelig is voor toevallige afwijkingen. Deels is het echter ook te verklaren doordat de bestedingen tevens afhangen van de uitkomsten in voorgaande jaren. Men stemt zijn bestedingen af op het inkomen waarop men gemiddeld meent te kunnen rekenen en past deze niet onmiddellijk aan bij een incidenteel hoger of lager inkomen.

3.2.2 De weidebedrijven

In tegenstelling tot de akkerbouwbedrijven hadden de weidebedrijven, zoals in het voorgaande hoofdstuk (2.5.3 en 2.6) bleek, in 1976/77 zeer ongunstige uitkomsten. Ook dat komt vooral tot uiting in de besparingen (tabel 3.4).

Op de grotere weidebedrijven namen de gezinsbestedingen gemiddeld zelfs toe met ca. 13%. Dat was aanmerkelijk meer dan de stijging van het berekende loon van ondernemer en meewerkende gezinsleden (ruim 5%) en de prijsstijging van de gezinsconsumptie (ruim 8%). De besparingen liepen dan ook sterk terug tot 14% van het besteedbaar gezinsinkomen. Op de kleinere weidebedrijven waar de gezinsbestedingen met ca. 11% stegen, waren de besparingen gemiddeld zelfs negatief.

De van gebied tot gebied sterk uiteenlopende uitkomsten van de grotere weidebedrijven in 1976/77 als gevolg van verschillen in de ernst van de droogteschade komen ook in het inkomen en de besparingen duidelijk naar voren. De terugval is in de zandgebieden veel groter dan in de weidegebieden. In het Oostelijk en Centraal zandgebied waren de besparingen gemiddeld zelfs negatief. De grote onderlinge verschillen in ondernemersinkomen en besteedbaar inkomen komen naar voren in tabel 3.5.

Tabel 3.5 Indeling van de weidebedrijven naar ondernemersinkomen en naar besteedbaar inkomen voor gezin en bedrijf

	Ondernemersinkomen			Besteedbaar inkomen		
	1974/75	1975/76	1976/77	1974/75	1975/76	1976/77
GROTERE BEDR.(gld)						
minder dan 0	8	6	17	7	1	5
0 tot 10000	10	8	11			5
10000 tot 20000	20	7	16	13	3	6
20000 tot 30000	23	21	17	23	7	17
30000 tot 40000	13	17	13	16	21	16
40000 tot 50000	11	13	10	18	18	13
50000 tot 60000	7	8	7	13	17	17
60000 tot 80000	5	11	6	6	19	11
80000 en meer	3	9	3	4	14	10
Tot.aant.bedr.(%)	100	100	100	100	100	100
KLEINERE BEDR.(gld.)						
minder dan 0	6	12	16	12	8	-
0 tot 10000	22	9	19			15
10000 tot 20000	34	22	24	40	18	25
20000 tot 30000	29	26	26	36	25	37
30000 tot 40000	5	19	8	8	26	13
40000 tot 50000	3	9	7	2	15	6
50000 tot 60000	-	3	-	1	8	3
60000 tot 80000	-	-	-	-	-	1
80000 en meer	1	-	-	1	-	-
Tot.aant.bedr.(%)	100	100	100	100	100	100

Ook uit deze tabel blijkt de achteruitgang in inkomen: 17% van de grotere weidebedrijven hadden in 1976/77 een negatief ondernemersinkomen (1975/76: 6%) en 27% een ondernemersinkomen tussen 0 en 20.000 gld. (1975/76: 15%). Op de kleinere bedrijven nam het percentage bedrijven met een negatief ondernemersinkomen toe van 12 tot 16% en van de bedrijven met een ondernemersinkomen tussen 0 en 20.000 gulden van 31 tot 43%. Van de grotere bedrijven had 67% een besteedbaar inkomen van meer dan f 30.000 (1975/76: 89%) en van de kleinere bedrijven 23% (1975/76: 49%). Aan een deel van de bedrijven werd via de Rijksgroepsregeling Zelfstandigen financiële steun gegeven in de vorm van uitkeringen of voorschotten, zoals in 2.5.2 (tabel 2.9) reeds werd vermeld. Op dit onderwerp komen we in verband met de inkomensvorming en -besteding in een afzonderlijke paragraaf van dit hoofdstuk (3.3) nader terug.

3.2.3 De gemengde bedrijven met overwegend akkerbouw

De grotere gemengde bedrijven met overwegend akkerbouw behaalden evenals de zuivere akkerbouwbedrijven in 1976/77 gunstige uitkomsten dank zij de goede resultaten van de akkerbouwgewassen in de kleigebieden. De bedrijven in de veenkoloniën en zandgebieden hadden evenwel veel ongunstiger uitkomsten en behaalden een lager inkomen dan in 1975/76; de besparingen lagen op de bedrijven in dit gebied dan ook op een laag niveau (zie tabel 3.6).

Op de kleinere gemengde bedrijven met overwegend akkerbouw, waarvan een groot deel in de veenkoloniën en zandgebieden ligt, werd gemiddeld een lager netto-overschot behaald. De besparingen daalden daar zelfs beneden nul. Dat is echter ook deels een gevolg van relatief hoge bestedingen. Toevallige afwijkingen in verband met het geringe aantal beschikbare administraties spelen hierbij waarschijnlijk een rol.

3.2.4 De gemengde bedrijven met overwegend rundvee

De bedrijfsuitkomsten van de gemengde bedrijven met overwegend rundvee bewogen zich op hetzelfde niveau als die van de weidebedrijven; op de kleinere bedrijven waren ze nog ongunstiger dan op de weidebedrijven van vergelijkbare omvang (zie tabel 3.7).

In overeenstemming met het niveau van de bedrijfsuitkomsten zijn de bestedingen en besparingen op de grotere gemengde bedrijven met overwegend rundvee gemiddeld ook ongeveer gelijk aan die op de weidebedrijven. Op de kleinere bedrijven werd evenals in 1974/75 ontspaard. Van de bestedingen (f 24.300) kon in 1975/76 slechts ca. 71% (f 18.900) worden bestreden uit inkomen en moest 29% (f 5400) worden geput uit het vermogen. Gemiddeld over de drie laatste jaren werd f 1800 per jaar ingeteerd. Van deze kleinere bedrijven had 40% een negatief ondernemersinkomen en ruim de helft (54%) een besteedbaar gezinsinkomen van minder dan f 20.000.

Tabel 3.6 Inkomen, gezinsbestedingen en besparingen op gemengde bedrijven met overwegend akkerbouw

	Grotere bedrijven			Kleinere bedrijven		
	1974/ 1975	1975/ 1976	1976/ 1977	1974/ 1975	1975/ 1976	1976/ 1977
Aantal bedrijven	4800	3300	2500	2400	1800	1300
Gemiddeld aantal sbe	213	199	205	91	93	88
Gem.opp.cult.grond(in ha)	34,3	33,2	34,1	13,5	15,5	17,4
Netto-overschot (op pachtbasis)	-14400	-2400	5200	-17200	-23000	-30300
Berek.loon ondernemer	35300	43900	45700	33700	36000	37700
Arb.opbr.v.d.ondernemer	20900	41500	50900	16500	13000	7400
Saldo rente en nettopacht	7400	9400	10500	3500	5200	6600
Incidentele bedr.opbr.	800	2000	1600	300	900	1400
Ondernemersinkomen	29100	52900	63000	20300	19100	15400
Berek.loon gezinsleden	16700	17800	19000	6000	10000	9000
Gezinsinkomen uit bedr.	45800	70700	82000	26300	29100	24400
Inkomen v.buiten het bedr.	4300	6000	9400	3900	6900	11100
Totaal gezinsinkomen	50100	76700	91400	30200	36000	35500
Betaalde belasting en premies v.d.volksverz.	15100	14700	12700	6800	10800	8500
Besteedbaar inkomen voor gezin en bedrijf	35000	62000	78700	23400	25200	27000
Gezinsbestedingen	28100	36800	37600	17100	20500	28400
Besparingen	6900	25200	41100	6300	4700	-1400
Spaarquote	20	41	52	27	19	-5
Ondern.inkomen p.gebied:						
- Nrd.klei+IJsselmeerp. + ov. Droogmakerijen	31400	61500	85100	20300	19100	15400
- Zandgeb.+veenkoloniën	32500	44800	31300			
Besteedb.inkomen p.gebied:						
- Nrd.klei+IJsselmeerp. + ov. Droogmakerijen	31200	67300	99600	23400	25200	27000
- Zandgeb.+veenkoloniën	41600	63200	44500			
Besparingen per gebied:						
- Nrd.klei+IJsselmeerp. + ov. Droogmakerijen	3400	32700	60000	6300	4700	-1400
- Zandgeb.+veenkoloniën	16500	27400	6300			

Tabel 3.7 Inkomen, gezinsbestedingen en besparingen op gemengde bedrijven met overwegend rundvee

	Grotere bedrijven			Kleinere bedrijven		
	1974/ 1975	1975/ 1976	1976/ 1977	1974/ 1975	1975/ 1976	1976/ 1977
Aantal bedrijven	6900	4900	5400	4600	7500	5600
Gemiddeld aantal sbe	174	179	186	92	84	89
Gem.opp.cult.grond(in ha)	21,7	21,8	21,8	11,6	11,7	11,8
Netto-overschot (op pachtbasis)	-23400	-19500	-39100	-31800	-32700	-45500
Berek.loon ondernemer	35900	42600	46000	31200	38400	38700
Arb.opbr.v.d.ondernemer	12500	23100	6900	-600	5700	-6800
Saldo rente en nettopacht	9200	9100	10200	4100	4800	4400
Incidentele bedr.opbr.	900	1400	3800	400	1000	2400
Ondernemersinkomen	22600	33600	20900	3900	11500	-0
Berek.loon gezinsleden	20200	26100	24500	13200	14200	17000
Gezinsinkomen uit bedr.	42800	59700	45400	17100	25700	17000
Inkomen v.buiten het bedr.	5800	4900	6000	5500	7800	7500
Totaal gezinsinkomen	48600	64600	51400	22600	33500	24500
Betaalde belasting en premies v.d.volksverz.	10900	9700	6900	5700	6200	5600
Besteedbaar inkomen voor gezin en bedrijf	37700	54900	44500	16900	27300	18900
Gezinsbestedingen	30000	34300	34300	19900	24300	24300
Besparingen	7700	20600	10500	-3000	3000	-5400
Spaarquote	20	38	24	-18	11	-29

Zowel op de grotere als op de kleinere bedrijven van dit type lagen de gezinsuitgaven op hetzelfde niveau als in 1975/76 en was er dus, gezien de prijsstijging van de gezinsconsumptie met ruim 8%, een reële achteruitgang.

3.2.5 De gemengde bedrijven met intensieve veehouderij

Op de gemengde bedrijven met intensieve veehouderij, waarvan de meeste in de zandgebieden liggen, waren de uitkomsten op de grotere bedrijven gemiddeld minder ongunstig dan op de weidebedrijven en gemengde bedrijven met overwegend rundvee. Op de kleinere bedrijven waren de uitkomsten ongeveer gelijk aan die van de weidebedrijven.

Tabel 3.8 Inkomen, gezinsbestedingen en besparingen op gemengde bedrijven met intensieve veehouderij

	Grotere bedrijven			Kleinere bedrijven		
	1974/ 1975	1975/ 1976	1976/ 1977	1974/ 1975	1975/ 1976	1976/ 1977
Aantal bedrijven 1)	10700	13000	12300	3500	5200	6900
Gemiddeld aantal sbe	164	169	185	92	93	96
Gem.opp.cult.gr.(in ha) 1)	12,9	9,3	10,2	8,1	5,2	6,2
Netto-overschot (op pachtbasis)	-27900	4100	-32500	-30300	-10500 2)	34300
Berek.loon ondernemer	36300	41800	43900	33500	34300	38800
Arb.opbr.v.d.ondernemer	8400	45900	11400	3200	23800	4500
Saldo rente en nettopacht	8800	8700	10300	4500	5000	4800
Incidentele bedr.opbr.	900	1100	2600	900	700	1200
Ondernemersinkomen	18100	55700	24300	8600	29500	10500
Berek.loon gezinsleden	13800	17100	18300	9400	9900	11100
Gezinsinkomen uit bedr.	31900	72800	42600	18000	39400	21600
Inkomen v.buiten het bedr.	5200	6100	8200	5600	5400	9500
Totaal gezinsinkomen	37100	78900	50800	23600	44800	31100
Betaalde belasting en premies v.d.volksverz.	11000	10200	10400	6200	4600	5400
Besteedb.inkomen voor gezin en bedrijf	26100	68700	40400	17400	40200	25700
Gezinsbestedingen	26700	33800	37700	21700	22400	28800
Besparingen	-600	34900	2700	-4300	17800	-3100
Spaarquote	-2	51	7	-25	44	-12

1) In 1974/75 exclusief de bedrijven (met meer dan 60 sbe) die kleiner zijn dan 5 ha.
2) Het gemiddelde netto-overschot is ca. f 8000 hoger in vergelijking met tabel 2.17, blz. 45 als gevolg van toevallige afwijkingen in verband met een relatief gering aantal beschikbare administraties.

De besparingen op deze bedrijven tonen uiteraard een sterke achteruitgang ten opzichte van het voorgaande jaar 1975/76. Gemiddeld over deze drie jaren bedroegen de besparingen op de grotere bedrijven f 12.300 per jaar of 27% van het besteedbaar gezinsinkomen over deze drie jaren (gemiddeld f 45.000) 1). Op de kleinere

1) Ongewogen gemiddelde van de gemiddelde uitkomsten per jaar. In verband met veranderingen in bedrijfstype wijzigt zich de samenstelling en omvang van deze groep vrij sterk van jaar op jaar. Daarmede is dus geen rekening gehouden.

bedrijven bedroegen de besparingen over drie jaren gemiddeld f 3500 of 13% van het gemiddelde besteedbare inkomen (f 27.700) 1). Voor deze bedrijven die in verband met de varkenscyclus regelmatige fluctuaties in het inkomen ondergaan, moet men de besparingen over een langere reeks van jaren beschouwen. Het vermogen om de met de intensieve veehouderij verbonden sterke wisseling in inkomen op te vangen is een sterk punt van deze relatief kleine en hoofdzakelijk op eigen arbeid en vermogen gebaseerde gezinsbedrijven.

3.3 Uitkeringen en leenbijstand in verband met de droogteschade

De nadelige invloed van de droogte op de bedrijfsuitkomsten - in het bijzonder van de melkveehouderij op de zandgronden - is in het vorige hoofdstuk (2.5.3 en 2.6) reeds behandeld. De gevolgen voor de inkomensvorming kwamen in dit hoofdstuk aan de orde (3.2).

Om te voorkomen dat agrarische ondernemers als gevolg van de droogteperiode in acute financiële moeilijkheden zouden komen, werden door de regering maatregelen genomen om waar nodig en verantwoord financiële bijstand te doen verlenen door gemeenten op grond van de Rijksgroepsregeling Zelfstandigen. In 2.5.2 werden bij de behandeling van de invloed van de droogte op de bedrijfsuitkomsten in de melkveehouderij daarover reeds cijfers vermeld. Geschat op basis van de steekproef ontving 7,1% van de bedrijven (bijna 6000)een uitkering à fonds perdu 2) en nam 9,6%(ruim 8000 bedrijven) een lening op. Een aantal bedrijven (2260 bedrijven of 2,7%) kreeg zowel een uitkering als nam een lening op. In totaal werd, op de in het boekhoudnet vertegenwoordigde bedrijven, volgens steekproefschatting ca. 64 miljoen gulden aan uitkeringen ontvangen en 136 miljoen gulden aan leningen opgenomen 3).

---

1) Zie voetnoot blz. 72

2) In een aantal gevallen werd deze uitkering later weer teruggevorderd.

3) Het totale bedrag van de uitkering stemt overeen met het aan landbouwbedrijven groter dan 62 sbe toegewezen bedrag. Het opgenomen bedrag van de lening ligt ca. 20% lager dan het toegekende bedrag. In hoeverre dat een gevolg is van een steekproefafwijking of het niet opnemen van toegewezen leningen was met het beschikbare materiaal niet na te gaan. Ook het aantal bedrijven dat volgens steekproefschatting een lening opnam lag ca. 20% beneden het aantal positief geadviseerde landbouwbedrijven groter dan 62 sbe (vgl. Toepassing van de Rijksgroepsregeling Zelfstandigen in verband met de abnormale weersomstandigheden in 1976. J. Vroon en L.E.R. Drooger. Bedrijfsontwikkeling februari, 1978, blz. 107-109).

Het gemiddeld per bedrijf uitgekeerde bedrag was f 10.700 en de gemiddelde lening f 16.900. De uit de steekproef van het boekhoudnet berekende gemiddelde en totale cijfers zijn overigens gebaseerd op een beperkt aantal bedrijven en kunnen een aanmerkelijke toevallige afwijking hebben.

Een overzicht van de uitkeringen en leningen is vermeld in tabel 3.9.

Tabel 3.9 Uitkeringen en leningen van de Rijksgroepsregeling Zelfstandigen in verband met de abnormale weersomstandigheden in 1976
(geschat op basis van de steekproef)

	Bedr.met uitkering		Bedrijven met lening	
Groepen	% van bedr.in de groep	omvang v.d. uitkering per bedr.	% van bedr.in de groep	omvang v.d. uitkering per bedr.
Gebied:				
Zandgronden,veenkol.	8,6	11200	14,0	15900
Overige gebieden	4,9	9600	3,2	22900
Bedrijfstype:				
Akkerbouw, gemengd overwegend akkerbouw	6,0	7900	3,3	28200
Veeh.en ov.bedrijven	8,3	11200	10,9	16100
Bedrijfsomvang:				
Grotere bedrijven	6,8	10700	11,6	19300
Kleinere bedrijven	7,5	10800	5,9	8400
Alle bedrijven	7,1	10700	9,6	16900

Er was volgens tabel 3.9 weinig verschil in de gemiddelde omvang van de verstrekte uitkeringen tussen de verschillende groepen. Het percentage bedrijven met een uitkering was, naar verwacht kon worden, op de zandgronden en in de veenkoloniën groter dan in de rest van het land en op de veehouderijbedrijven groter dan op andere bedrijven.

Zowel wat het percentage als de gemiddelde uitkering betreft was er weinig verschil tussen grotere en kleinere bedrijven. Bij de leningen kwamen meer verschillen voor. Door grotere bedrijven werden relatief meer leningen opgenomen en waren deze gemiddeld van grotere omvang. Ook zijn er wat het percentage van de bedrijven betreft bij de leningen duidelijker verschillen tussen veehouderij- en akkerbouwbedrijven en tussen de zandgebieden (incl. veenkoloniën) en de andere gebieden.

Hoewel het landelijk gezien om een aanzienlijk bedrag ging (ca. 200 miljoen gulden aan uitkeringen en leningen volgens steekproefschatting) was het effect op de gemiddelde cijfers van in-

komen en beschikbare financieringsmiddelen per bedrijf toch beperkt. Gemiddeld over alle bedrijven bedroeg de uitkering f 760 en de lening f 1618 op de bedrijven van het boekhoudnet. De maatregelen hadden ook niet ten doel om de algemene inkomenspositie en financieringsmogelijkheden van de landbouwbedrijven te verbeteren maar om financiële bijstand te verlenen aan bedrijven die door de abnormale weersomstandigheden in financiële moeilijkheden dreigden te raken.

In verband daarmede is het van belang na te gaan of er verband bestaat tussen enerzijds de verleende uitkeringen en opgenomen leningen en anderzijds het besteedbare inkomen (tabel 3.10 zie blz. 76).

Uit deze tabel blijkt dat het verband tussen de hoogte van het besteedbare inkomen en de financiële bijstand in de vorm van uitkeringen en leningen vrij zwak is. Vooral op de gemengde bedrijven, waar intensieve veehouderij een belangrijk aandeel heeft, is het verband zwak. Deels is dat te verklaren omdat niet het besteedbare inkomen over het gehele boekjaar 1976/77 maar de financiële positie in de zomer van 1976 het uitgangspunt vormde. Behalve de omvang van de droogteschade vormde bovendien ook de beschikbaarheid van andere kredietmogelijkheden daarbij een criterium.

Gezien de zwakke samenhang met de hoogte van het besteedbare inkomen over het gehele boekjaar kan men zich echter afvragen of de financiële bijstand niet meer in overeenstemming zou moeten worden gebracht met de inkomenssituatie over het gehele jaar.

3.4 Bedrijfsuitkomsten, inkomen en vermogensvorming

Bedrijfsuitkomsten hebben betrekking op de bedrijfshuishouding en inkomensvorming en -besteding op de gezinshuishouding. Het verband daartussen is dat het inkomen van het ondernemersgezin sterk afhankelijk is van de uitkomsten van het bedrijf. Dat is het onderwerp van dit hoofdstuk. Er is nog een andere samenhang tussen gezin en bedrijf in dit opzicht. De ontwikkeling van de vermogensvorming van het bedrijf hangt mede af van de besparingen die door het ondernemersgezin worden gedaan. Deze besparingen zijn namelijk de belangrijkste bron voor de vorming van eigen vermogen dat het financiële draagvlak vormt voor de bedrijfsfinanciering. In het volgende hoofdstuk 4 wordt dit nader behandeld.

Als overgang wordt in deze sectie het verband tussen bedrijfsuitkomsten, inkomen en vermogensvorming nog eens samengevat. Het gaat dus om de koppeling van de bedrijfshuishouding (bedrijfsuitkomsten) aan de gezinshuishouding (inkomensvorming, bestedingen en besparingen) en vervolgens de terugkoppeling van gezinshuishouding (besparingen) naar de bedrijfshuishouding (vergroting van het eigen vermogen).

Wat de bedrijfsuitkomsten betreft wordt daarbij uitgegaan van het netto-overschot (pachtbasis) per f 100 factorkosten, dat ook in hoofdstuk 2 (in 2.6 en 2.7) reeds als samenvattend kengetal

Tabel 3.10 Hoogte van het besteedbaar inkomen en omvang van de uitkeringen en leningen in verband met droogteschade

	Grotere bedrijven met besteedbaar inkomen van			Kleinere bedrijven met besteedbaar inkomen van		
	minder dan f 20000	f 20000 - f 35000	meer dan f 35000	minder dan f 20000	f 20000 - f 35000	meer dan f 35000
Weidebedrijven						
Perc. bedrijven met uitkering	9,0	2,7	3,1	7,4	6,9	-
Gem. uitkering per bedrijf (gld.)	900	500	400	900	1000	-
Perc. bedrijven met lening	40,0	18,6	7,4	6,9	9,3	-
Gem. opgenomen lening per bedrijf (gld.)	8500	6500	1500	500	1000	-
Gemengde bedrijven met overw. rundvee						
Perc. bedrijven met uitkering	18,2	50,6	14,2	6,1	22,4	-
Gem. uitkering per bedrijf (gld.)	1700	7300	1200	1000	3000	-
Perc. bedrijven met lening	41,1	20,2	19,9	10,9	-	-
Gem. opgenomen lening per bedrijf (gld.)	6200	2500	1300	500	-	-
Gemengde bedrijven met intensieve veehouderij						
Perc. bedrijven met uitkering	10,5	4,7	2,2	4,5	5,5	15,7
Gem. uitkering per bedrijf (gld.)	1300	300	200	300	500	1800
Perc. bedrijven met lening	16,1	13,8	4,7	9,3	13,9	-
Gem. opgenomen lening per bedrijf (gld.)	1900	1400	1600	1100	1200	-

voor de bedrijfsuitkomsten is gebruikt. De hoogte van dit nettooverschot per f 100 factorkosten wordt in verband gebracht met het niveau van de gezinsbestedingen en de omvang van de vermogensvorming.

Om de beoordeling van de gezinsbestedingen beter mogelijk te maken zijn deze uitgedrukt in een percentage van de totale arbeidsvergoeding, die bestaat uit het berekend loon van ondernemer en meewerkende gezinsleden voor in het bedrijf verricht werk vermeerderd met het arbeidsinkomen dat eventueel door de ondernemer en zijn echtgenote met werkzaamheden buiten het bedrijf is verdiend (inclusief eventuele uitkeringen uit collectieve werknemersvoorzieningen en volksverzekeringen). Dat geeft dus aan welke verhouding er bestaat tussen de omvang van de gezinsbesteding en de arbeidsvergoeding en biedt een mogelijkheid tot vergelijking met de bestedingsmogelijkheden bij een inkomen uit arbeid van gelijk niveau. Om de vergelijkbaarheid te verbeteren zijn de gezinsbestedingen bovendien verhoogd met een bedrag aan gezinsreserveringen ter hoogte van 15% van de arbeidsvergoeding. Dat bedrag is bedoeld als reservering voor toekomstige gezinsuitgaven als door invaliditeit, ouderdom, sterfte, en dergelijke het inkomen uit arbeid wegvalt. Het komt overeen met het percentage van de bruto-loonsom dat voor werknemers voor deze voorzieningen wordt gereserveerd via de door de werkgever ingehouden c.q. verschuldigde premies (excl. volksverzekeringen zoals AOW en AWW, die ook voor zelfstandigen van toepassing zijn) 1).

De na aftrek van deze gezinsreserveringen resterende besparingen zijn vervolgens als bedrijfsreserveringen aangeduid en zijn beschouwd als besparingen waarop geen aanspraken meer rusten voor toekomstige gezinsuitgaven, maar die volledig beschikbaar zijn voor versterking van de financiële positie van het bedrijf. De bedoeling van deze splitsing in "gezinsreserveringen" en "bedrijfsreservingen" is dus ook om een duidelijker inzicht te verkrijgen in de omvang van het vermogen dat uit besparing beschikbaar is gekomen voor versterking van de financiële positie van het bedrijf met het oog op financiering van de verdere bedrijfsontwikkeling en van de bij generatiewisseling opgetreden of te verwachten vermogensonttrekking. Om het bedrijf op de duur in stand te kunnen houden zal hiervoor immers voldoende eigen vermogen moeten worden gevormd.

---

1) Voor een meer gedetailleerde uiteenzetting wordt verwezen naar het artikel in het Jaarverslag 1977 van het LEI "Bedrijfsuitkomsten, inkomen en continuïteit in de landbouw (mei 1978)". In de aangehouden gezinsreservering van 15% van de arbeidsvergoeding is bovendien nog rekening gehouden met een bescheiden omvang van particuliere voorzieningen van 2½% in aanvulling op de voor werknemers geldende collectieve voorzieningen en voor eventuele andere toekomstvoorzieningen (studie van kinderen, etc.).

Een overzicht van het verband tussen de bedrijfsuitkomsten (netto-overschot per f 100 factorkosten) en de gezinsbestedingen (inclusief de gezinsreserveringen) is gegeven in grafiek 3.1 voor de periode 1973/74 t/m 1976/77. De gemiddeld goede bedrijfsuitkomsten van de akkerbouwbedrijven en de veel lagere bedrijfsuitkomsten van de weidebedrijven en gemengde bedrijven in deze jaren komen ook in deze grafiek weer tot uiting evenals het verschil in uitkomsten tussen grotere en kleinere bedrijven (vgl. grafieken 2.8 en 2.9).

Voorts bevestigt de grafiek dat de bedrijfsuitkomsten slechts weinig invloed hebben op de gezinsbestedingen in hetzelfde jaar. Het verband tussen deze beide is tamelijk zwak zoals blijkt uit het vrij sterke uitwaaieren van de punten in de grafiek.

Verder blijken de gezinsbestedingen (inclusief de gezinsreserveringen) op de grotere akkerbouwbedrijven in verhouding tot de arbeidsvergoeding aanmerkelijk hoger te zijn dan op de overige bedrijfstypen en grootteklassen. Dat is echter slechts voor een klein gedeelte te verklaren uit een hoger niveau van gezinsbestedingen maar is hoofdzakelijk een gevolg van de lagere arbeidsvergoeding in verband met een geringer aantal uren handenarbeid van de ondernemer en meewerkende gezinsleden op deze bedrijven.

In verhouding tot de arbeidskosten per jaar volgens de c.a.o. bij normale werktijd zijn de verschillen met de grotere bedrijven van ander type veel kleiner.

Tabel 3.11 Gezinsbestedingen (excl. gezinsreserveringen) in % van de arbeidskosten per jaar volgens de c.a.o. voor vakarbeiders (gemiddeld 1973/74 t/m 1976/77)

	Grotere bedrijven	Kleinere bedrijven
Akkerbouwbedrijven	135	86
Weidebedrijven	112	86
Gemengde bedrijven		
- overwegend akkerbouw	116	72
- overwegend rundvee	117	79
- met intensieve veeh.	114	89
Alle bedrijven	116	79
Gemiddeld grotere en kleinere bedrijven	101	

Volgens tabel 3.11 liggen de laatste vier jaren de gezinsbestedingen op de grotere akkerbouwbedrijven gemiddeld 20% hoger dan op de grotere bedrijven van andere typen. De grotere akkerbouwbedrijven zijn gemeten in sbe ook ca. 15% groter.

Absoluut gezien zijn bovendien de gezinsbestedingen op de kleinere bedrijven gemiddeld ruim 30% lager dan op de grotere bedrijven. Op de kleinere bedrijven komen echter ook relatief meer oudere ondernemers voor en zijn er minder meewerkende zoons (de

inkomsten van kinderen uit arbeid buiten bedrijf zijn buiten beschouwing gelaten).

Bij de beoordeling van het niveau van gezinsuitgaven moet men in aanmerking nemen dat van een bruto-c.a.o.-loon ca. 60% contant wordt uitbetaald. Ook op de kleinere bedrijven liggen de gezinsuitgaven gemiddeld dus nog ca. 30% boven het niveau van bestedingen dat bij normale werktijd zonder bijverdiensten uit een c.a.o.-loon kan worden gerealiseerd. Daar staat echter tegenover dat de arbeidsvergoeding in verband met de langere werktijd van de ondernemer en de bijdrage van meewerkende gezinsleden aanmerkelijk hoger is dan overeenkomt met de vergoeding voor een normale jaarlijkse werktijd voor één persoon volgens de c.a.o. Indien, zoals in grafiek 3.1, wordt uitgegaan van de totale arbeidsvergoeding van ondernemer en meewerkende gezinsleden wordt hiermede dus rekening gehouden.

Voor een beoordeling van het niveau van gezinsuitgaven en -reserveringen van agrarische ondernemers en hun gezin kan men ervan uitgaan dat van de bruto-arbeidskosten van werknemers ca. 80% beschikbaar is voor dezelfde bestemming 1). In vergelijking daarmede liggen de gezinsbestedingen en -reserveringen op de landbouwbedrijven - behalve op de grotere akkerbouwbedrijven - in verhouding tot de (bruto-)arbeidsvergoeding dus op een lager niveau.

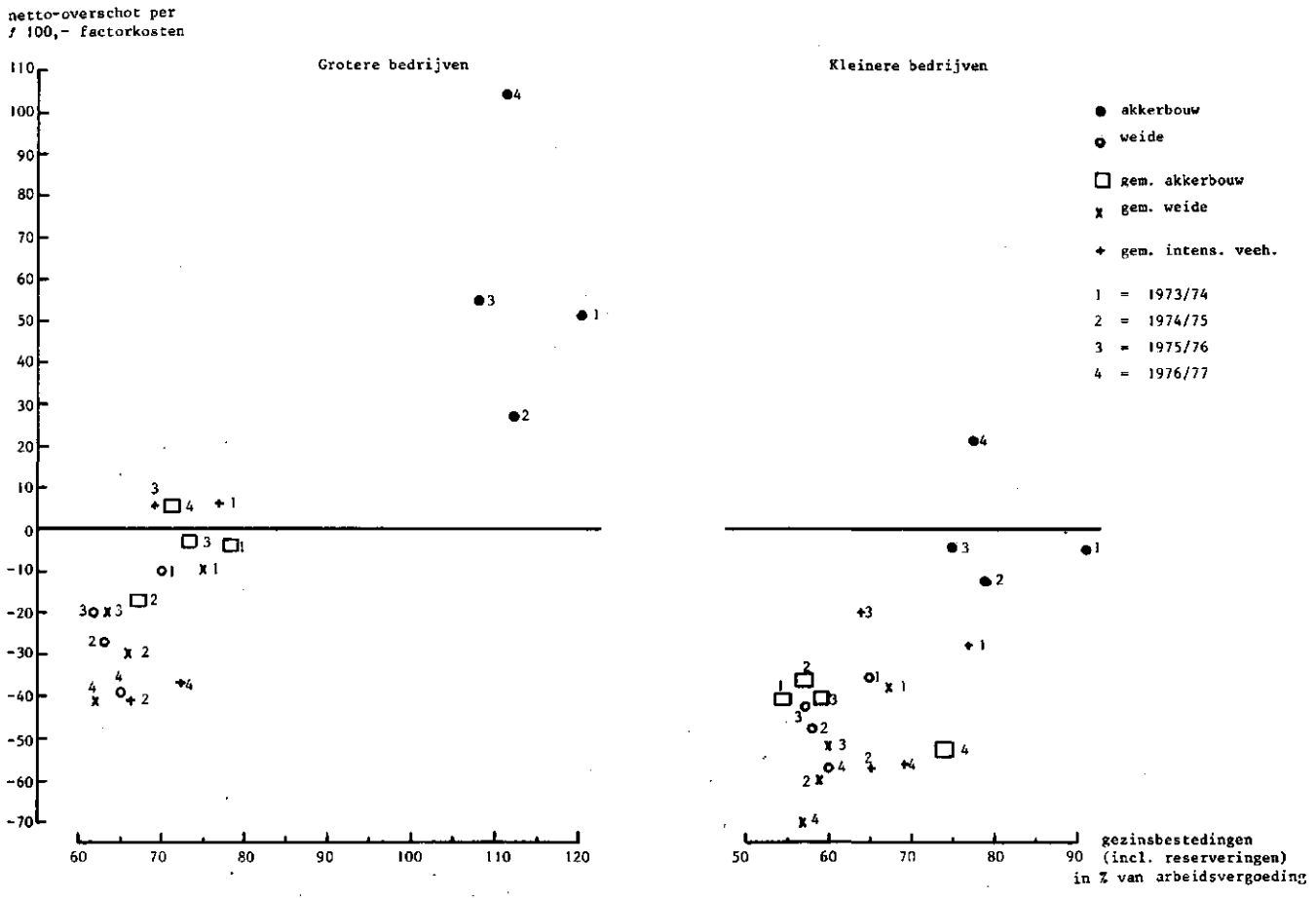
Grafiek 3.2 geeft vervolgens een beeld van de bedrijfsreserveringen (d.w.z. de besparingen verminderd met de aangehouden gezinsreserveringen ter hoogte van 15% van de arbeidsvergoeding). Deze zijn uitgedrukt in een percentage van het totale bedrijfsvermogen (inclusief grond en gebouwen in eigendom).

Uit de grafiek blijkt duidelijk dat op de weidebedrijven en de gemengde bedrijven met veehouderij de besparingen onder invloed van de ongunstige bedrijfsuitkomsten op een laag niveau zijn gekomen. Na aftrek van de gezinsreserveringen waren de resterende bedrijfsreserveringen het laatste jaar zelfs negatief. In tegenstelling daarmede werd op de akkerbouwbedrijven onder invloed van de gunstige uitkomsten veel bespaard. Op de grotere akkerbouwbedrijven resteerde na aftrek van de gezinsreserveringen het laatste jaar gemiddeld 9% van het bedrijfsvermogen als bedrijfsreservering. Achter dit gemiddelde gaan overigens zoals in het voorgaande bleek grote onderlinge verschillen schuil tussen zowel de gebieden als tussen de bedrijven. Ook de kleinere akkerbouwbedrijven en de gemengde bedrijven met overwegend akkerbouw hadden in 1976/77 relatief hoge bedrijfsreserveringen.

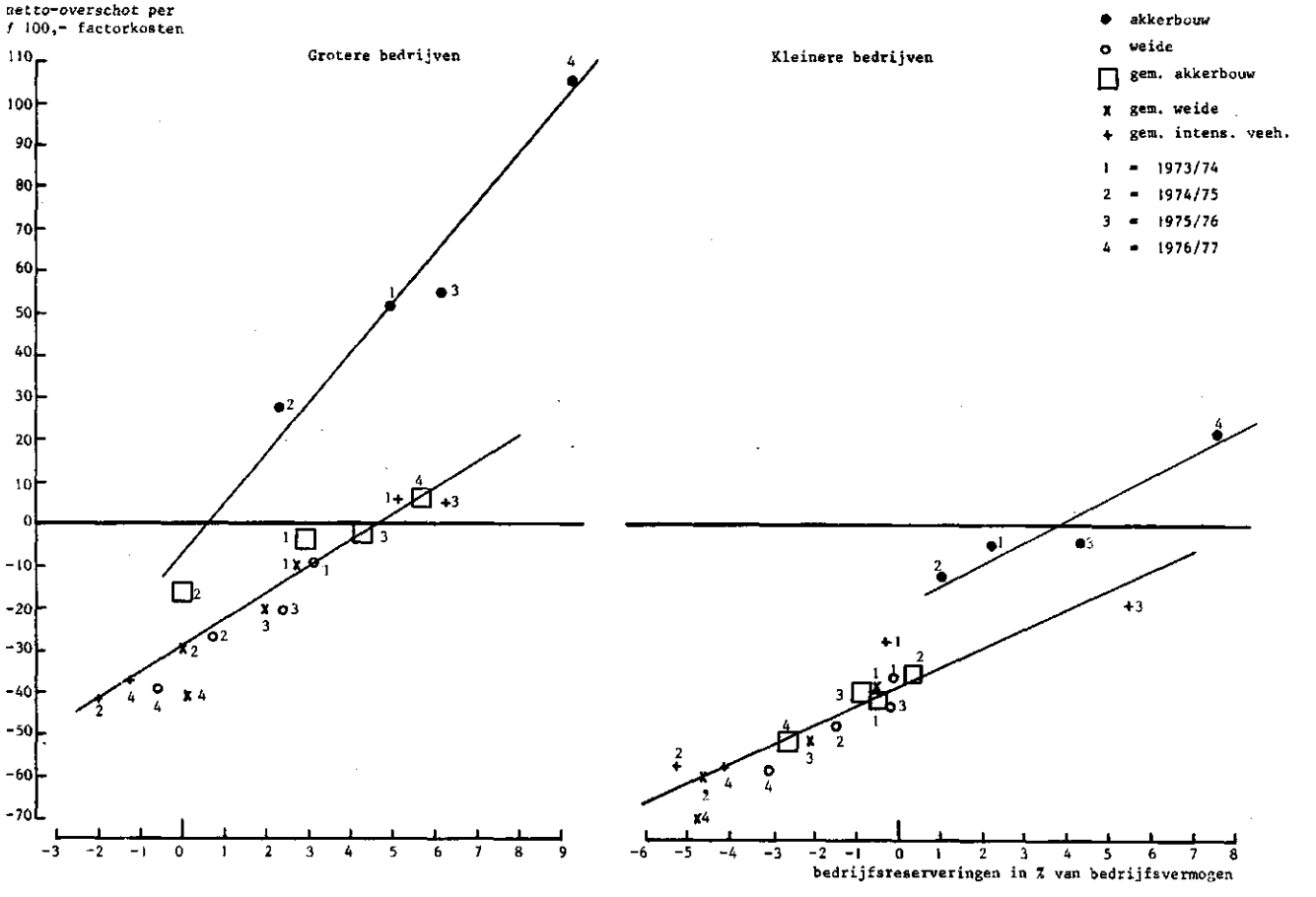
---

1) Namelijk contant uitgekeerd loon (inclusief uitkering bij ziekte) (61%); de premie ziekenfonds (6,5%) en de via werknemersvoorzieningen gereserveerde premies voor toekomstige inkomensbesteding (pensioen-, arbeidsongeschiktheid-, en wachtgeld- en werkloosheidverzekering) (12,5%).

Grafiek 3.1 Gezinsbestedingen in samenhang met het netto-overschot

Grafiek 3.2 Bedrijfsreserveringen in samenhang met het netto-overschot

Uit grafiek 3.2 blijkt verder dat voor het bereiken van een gelijk niveau van bedrijfsreserveringen in procenten van het bedrijfsvermogen op de grotere akkerbouwbedrijven een aanmerkelijk hoger netto-overschot nodig is dan op de bedrijven van de andere typen, die in dit opzicht weinig van elkaar afwijken en ongeveer op een zelfde lijn liggen.

Een bedrijfsreservering van 2% van het bedrijfsvermogen wordt volgens de in grafiek 3.2 getrokken lijn op de grotere akkerbouwbedrijven bereikt bij een positief netto-overschot van 20% boven de factorkosten. Op de overige bedrijven wordt dit niveau van reserveringen reeds bereikt bij een negatief netto-overschot van 20% beneden de factorkosten.

Voor de mogelijkheden van inkomensbesteding en vermogensvorming ter versterking van de financiële positie van het bedrijf heeft het netto-overschot (op pachtbasis) dus voor de grotere akkerbouwbedrijven een andere betekenis dan voor de veehouderijbedrijven. Daar moet men bij de vergelijking van het niveau van de bedrijfsuitkomsten dus rekening mee houden zoals in 2.6 reeds werd uiteengezet. Bovendien betekent een negatief netto-overschot voor de veehouderijbedrijven dus niet dat de situatie vanuit het oogpunt van gezinsbesteding en vermogensvorming zonder meer zorgwekkend behoeft te zijn, terwijl dit op de grotere akkerbouwbedrijven duidelijk wel het geval is.

De gemiddelde bedrijfsreserveringen in de jaren 1973/74 t/m 1976/77 zijn in tabel 3.12 nog eens samengevat.

Tabel 3.12 Bedrijfsreserveringen in % van het bedrijfsvermogen (gemiddeld per jaar)

	Grotere bedrijven			Kleinere bedrijven		
	73/74 t/m 75/76	76/77	73/74 t/m 76/77	73/74 t/m 75/76	76/77	73/74 t/m 76/77
Akkerbouwbedrijven	4,5	9,2	5,7	2,5	7,7	3,8
Weidebedrijven	2,1	-0,6	1,4	-0,6	-3,1	-1,2
Gemengd, overw.akkerb.	2,4	5,6	3,2	-0,4	-2,7	-1,0
Gemengd, overw.rundvee	1,6	0,1	1,2	-2,4	-4,8	-3,0
Gemengd,intens. veeh.	3,2	-1,2	2,1	0	-4,1	-1,0

Ook uit dit overzicht komt de ongunstige vermogensontwikkeling op de weidebedrijven en gemengde bedrijven met overwegend rundvee in de afgelopen jaren naar voren. Onder invloed van de slechte bedrijfsuitkomsten als gevolg van de droogte in 1976/77 is deze nog verder gezakt. De gunstige gemiddelde uitkomsten in de akkerbouw in deze vier jaren komen tot uiting in een relatief hoog niveau van bedrijfsreserveringen. De gemiddeld gunstige uitkomsten van het laatste jaar hebben de situatie op deze bedrijven nog verder verbeterd.

Verder komt naar voren dat op de kleinere bedrijven, met

uitzondering van de akkerbouwbedrijven, over deze vier jaren steeds negatieve bedrijfsreserveringen overbleven. Op deze bedrijven kon dus het in het voorgaande gestelde niveau van gezinsreserveringen van 15% van de arbeidsvergoeding niet volledig worden gerealiseerd. Daaruit kan worden geconcludeerd dat op deze bedrijven uit besparing geen vermogen kon worden gevormd om op langere termijn de continuïteit van het bedrijf te verzekeren en de onttrekking van vermogen bij bedrijfsopvolging en de financiering van verdere bedrijfsontwikkeling op te vangen.

In dit overzicht is overigens geen rekening gehouden met de werking van de inflatie die een gunstig effect heeft op het aandeel van het eigen vermogen in het totale bedrijfsvermogen. Bij een gemiddeld eigen vermogen van 80% van het bedrijfsvermogen en een gemiddelde waardestijging van het bedrijfsvermogen van 13% per jaar door prijsstijging, zoals de laatste vier jaren plaats vond, neemt namelijk het eigen vermogen jaarlijks met 16% toe. Dat betekent, gezien de prijsstijging van de activa met 13%, een verhoging van het aandeel van het eigen vermogen in het bedrijfsvermogen met ruim 2% per jaar. Als men daarmede tevens rekening houdt is de vermogensontwikkeling op de grotere weidebedrijven en gemengde bedrijven met rundvee minder onrustbarend. Na aftrek van de gezinsreserveringen resteert er dan per jaar namelijk nog een reële groei van ruim 3% (2 + 1,25 à 1,4) van het aandeel van het eigen vermogen. Daarbij is dus geen rekening gehouden met de invloed van uitbreidingsinvesteringen en daarvoor opgenomen vreemd vermogen op de relatieve vermogenspositie.

van de financiële positie op korte termijn is het onderscheid dan ook weer losgelaten. De volledige uit besparingen beschikbaar gekomen financieringsmiddelen vermeerderd met de vrijgekomen afschrijvingen en de vermogenstoeneming uit erfenissen, schenkingen en schadevergoedingen (bijvoorbeeld in verband met onteigeningen) worden in dit hoofdstuk geconfronteerd met de vermogensbehoefte uit de gedane investeringen. De veranderingen in de omvang van het vreemde vermogen - het saldo van opgenomen leningen en aflossingen - en van de liquide middelen vormen daarbij de sluitpost.

Dit beeld van de ontwikkeling van de financiële positie vanuit het gezichtspunt van de bedrijfshuishouding moet men echter in gedachten projecteren tegen de achtergrond van de gezinshuishouding. Hoewel de aandacht in dit hoofdstuk is gericht op het bedrijf en de gezinshuishouding daarbij naar de achtergrond is geschoven, moet men voor ogen blijven houden dat beide huishoudingen in financieel opzicht een onverbrekelijk geheel vormen.

Achtereenvolgens worden in dit hoofdstuk de ontwikkelingen in de afzonderlijke bedrijfstypen besproken in aansluiting op de behandeling van de inkomensvorming en -besteding in het voorgaande hoofdstuk.

4.2 Ontwikkeling van financieringsmiddelen en investeringen op bedrijven van verschillend type

4.2.1 De akkerbouwbedrijven

De hoge besteedbare inkomens en grote besparingen die in 1976/77 gemiddeld op de grotere akkerbouwbedrijven werden gerealiseerd, weerspiegelen zich uiteraard in de ontwikkeling van de financiële positie (tabel 4.1).

Tabel 4.1 Financieringsoverzicht van akkerbouwbedrijven

	Grotere bedrijven			Kleinere bedrijven		
	74/75	75/76	76/77	74/75	75/76	76/77
Besparingen	13500	42500	86300	6000	16100	27300
Afschrijvingen	13600	17100	21700	4500	6200	7200
Vermogensmutaties	6000	14000	12100	300	5200	4200
Totale eigen middelen	33100	73600	120100	10800	27500	38700
Toeneming vreemd vermogen (lang)	2000	700	17000	-2000	-1000	-3100
Totaal beschikbaar gekomen financ.middelen	35100	74300	137100	8800	26500	35600
Bruto-investeringen in:						
- grond en bedrijfsgeb.	13500	26600	55800	-5600	-2500	5300
- ov.bedrijfsmiddelen	12800	29400	41600	4600	7500	10400
Aanwend.buiten het bedr.	8900	5600	9700	2300	5600	2100
Totale aanwending v.d. financieringsmiddelen	35200	61600	107100	1300	10600	17800
Verandering liq.positie	-100	+12700	+30000	+7500	+15900	+17800

Op de grotere akkerbouwbedrijven kwam per bedrijf gemiddeld een bedrag van f 120.100 aan eigen middelen beschikbaar. Daarvan werd ongeveer een kwart in de vorm van liquide middelen aangehouden. Ook de investeringen lagen echter op een hoog niveau en beliepen bruto f 107.100, zodat gemiddeld per bedrijf zelfs nog een uitbreiding van het vreemde vermogen plaats vond.

Bij beschouwing van dit overzicht moet men uiteraard bedenken dat het op gemiddelde cijfers berust en dat op een deel van de bedrijven zoveel werd geïnvesteerd dat hiervoor vreemd vermogen moest worden aangetrokken, terwijl op andere bedrijven een belangrijk deel van de vrijgekomen middelen in liquide vorm werd aangehouden. Het is zelfs zo dat soms met het oog op fiscale verplichtingen of toekomstige vastlegging zowel vreemd vermogen werd aangetrokken als meer liquide middelen werden aangehouden. Bovendien waren er - zoals in hoofdstuk 3 bleek - grote onderlinge verschillen in besteedbaar inkomen.

Welke verschillen er waren in de omvang van de bruto-investeringen blijkt uit tabel 4.2.

Tabel 4.2 Indeling van de akkerbouwbedrijven naar bruto-bedrijfsinvesteringen

In guldens	Grotere bedrijven			Kleinere bedrijven		
	74/75	75/76	76/77	74/75	75/76	76/77
Meer dan 10000 negatief	4	1	3	3	5	2
0 tot 10000 negatief	10	5	1	25	-	6
0 tot 5000	13	8	2	38	20	21
5000 tot 10000	8	5	3	8	26	26
10000 tot 20000	27	10	13	20	29	20
20000 tot 30000	14	14	5	6	11	10
30000 tot 50000	9	20	17	-	3	6
50000 tot 100000	10	20	36	-	3	9
100000 en meer	5	17	20	-	3	-
Totaal aantal bedrijven(%)	100	100	100	100	100	100

Er kwamen zelfs negatieve bruto-investeringen voor in verband met inkrimping van werktuigeninventaris, bedrijfsoppervlakte of andere onderdelen van het bedrijfskapitaal.

Per saldo vond echter een sterke uitbreiding plaats doordat de bruto-bedrijfsinvesteringen in gebouwen en dode inventaris op de grotere akkerbouwbedrijven aanmerkelijk meer bedroegen (resp. f 13.800 en f 32.700) dan uit afschrijvingen vrij kwam (resp. f 4900 en f 16.800). Opmerkelijk zijn de sterk toegenomen investeringen in grond en gebouwen (zie tabel 4.1) op de grotere akkerbouwbedrijven. Daarin had de aankoop en overname van grond een belangrijk aandeel, namelijk gemiddeld f 42.000 per bedrijf. Per saldo nam de oppervlakte grond in eigendom gemiddeld met 1,89 ha toe; 2,07 ha werd overgenomen en 0,18 ha afgestoten. Van de in

eigendom overgenomen grond werd gemiddeld 1,23 ha van derden overgenomen tegen een prijs van f 31.600 per ha en werd 0,84 ha overgenomen van de familie tegen gemiddeld ca. f 6500 per ha. Deze van de familie overgenomen grond werd in de bruto-investeringen opgenomen tegen een prijs van ca f 18.100/ha,waarbij het verschil als schenking bij overdracht werd geboekt en in de vermogensmutaties is begrepen. De post vermogensmutaties (f 12.100) bestaat dan ook grotendeels uit schenking bij overdracht (f 9800) en moet derhalve in verband worden gezien met de bruto-investeringen in grond en gebouwen (f 55.800 waarvan f 42.000 aankoop van grond). Per saldo werd dus gemiddeld ca. f 32.200 per bedrijf vastgelegd in grond terwijl deze grond na verhoging met de schenking (f 9800) voor f 42.000 is opgenomen in de bruto-investeringen.

Ook de vastlegging van middelen buiten het bedrijf was in 1976/77 hoog maar bedroeg per saldo slechts ca. 9% van de uit besparingen en afschrijvingen vrijgekomen financieringsmiddelen. Het grootste deel van deze middelen is dus hetzij via investeringen, hetzij via versterking van de liquiditeitspositie (28%) in het bedrijf gehouden.

In verband met de sterk uiteenlopende bedrijfsuitkomsten en inkomens is het van belang om de ontwikkeling in de afzonderlijke gebieden te zien. Daarvan geeft tabel 4.3 een overzicht voor de grotere akkerbouwbedrijven.

Tabel 4.3 Financieringsoverzicht van grotere akkerbouwbedrijven in verschillende gebieden (1976/77)

	Noord. kleigeb.	Veenkol.en Nrd.zand	IJsselm.p. en Droogm.	Zuidw. kleigeb.
Besparingen	143800	9300	167300	51900
Afschrijvingen	21500	11800	24700	24900
Vermogensmutaties	38800	28400	4100	10900
(w.v.schenkingen in verband met overname van grond en gebouwen)	(33800)	(14200)	(-)	(8700)
Totaal eigen middelen	204100	49500	196100	87700
Toeneming vreemd verm.	-1400	38300	3100	21200
Totaal beschikbaar gekomen financ.middelen	202700	87800	199200	108900
Bruto-investeringen in:				
- grond	44200	64200	13200	72700
- gebouwen	19100	4300	8400	8300
- ov. bedr.middelen	53000	19400	59200	49800
Aanwending buiten bedr.	21600	4900	16100	3400
Tot.aanwending v.financ.	137900	92800	96900	134200
Verandering van liquiditeitspositie	64800	-5000	102300	-25300

De belangrijke verschillen in de gemiddelde omvang van de besparingen komen daarin duidelijk naar voren. Deze weerspiegelen zich vooral in de toeneming van het vreemde vermogen en de achteruitgang van de liquiditeitspositie in de gebieden met slechtere bedrijfsuitkomsten. De bedrijfsinvesteringen lagen - vooral in het Zuidwestelijk kleigebied - op een hoog niveau.

De hoge investeringen in grond, die in tabel 4.1 reeds werden gesignaleerd, komen ook in de afzonderlijke gebieden duidelijk naar voren. De IJsselmeerpolders en Droogmakerijen maken hierop een uitzondering. Dat is te verklaren uit de bijzondere situatie in de IJsselmeerpolders waar de grond vrijwel volledig staatseigendom is.

Opmerkelijk zijn de hoge investeringen in grond in de Veenkoloniën (inclusief Noordelijk zandgebied) en het Zuidwestelijk kleigebied, waar na aftrek van de in de bruto-investeringen begrepen schenking bij overdracht gemiddeld resp. f 50.000 en f 64.000 werd vastgelegd in grond.

Wat de kleinere akkerbouwen betreft blijkt uit tabel 4.1, dat daar gemiddeld nog een groter deel (52%) van de beschikbaar gekomen eigen middelen dan op de grotere bedrijven (28%) is aangehouden voor versterking van de liquiditeitspositie.

De bruto-bedrijfsinvesteringen namen daar relatief minder sterk toe dan op de grotere bedrijven, terwijl bovendien per saldo meer vreemd vermogen werd afgelost dan aangetrokken.

Niettemin bewogen de bruto-investeringen zich ook hier op een hoog niveau en werd - zoals ook tabel 4.2 laat zien - ook op veel kleinere akkerbouwbedrijven veel geïnvesteerd; op 25% van de bedrijven meer dan f 20.000.

4.2.2 De weidebedrijven

Ondanks de lage besparingen is op de weidebedrijven gemiddeld in 1967/77 een even hoog bedrag aan eigen financieringsmiddelen vrijgekomen als in 1975/76, namelijk gemiddeld bijna f 44.000. De uit besparingen en afschrijvingen beschikbaar gekomen middelen lagen echter ondanks de vooral als gevolg van prijsaanpassing opgelopen afschrijvingen aanmerkelijk lager (f 20.300 t.o.v. f 34.400).

Het op gelijk peil blijven van de beschikbaar gekomen eigen financieringsmiddelen was dus een gevolg van de grote omvang van de vermogensmutaties (f23.500) in 1976/77. Deze hangt grotendeels samen met de schenkingen bij overdracht van grond en gebouwen in familieverband (gemiddeld f 10.000 per bedrijf) en onteigeningsvergoedingen (f 7500).

Van de post vermogensmutaties (f 23.500) hangt dus in totaal f 17.500 samen met de overname en onteigening van grond en gebouwen. Deze posten komen op een beperkt aantal bedrijven voor en dragen een incidenteel karakter. De statistische betrouwbaarheid van deze aan een steekproef ontleende gemiddelde cijfers is daardoor zwak. Omdat ook de onteigeningsvergoeding weer in overname

van grond en gebouwen werd vastgelegd is er een verband tussen deze vermogensmutatie en de bruto-investeringen in grond en gebouwen.

Tabel 4.4 Financieringsoverzicht van weidebedrijven

	Grotere bedrijven			Kleinere bedrijven		
	74/75	75/76	76/77	74/75	75/76	76/77
Besparingen	10700	22000	5900	2700	7200	-2000
Afschrijvingen	10200	12400	14400	3300	4300	4900
Vermogensmutaties	5000	9200	23500	3500	10300	6600
Totale eigen middelen	25900	43600	43800	9500	21800	9500
Toenem.vreemd verm.(lang)	11200	14500	21700	5100	2400	7200
Totale beschikbaar gekomen financieringsmiddelen	37100	58100	65500	14600	24200	16700
Bruto-investeringen in:						
- grond en bedr.gebouwen	18000	31100	41800	7700	14900	11300
- ov. bedrijfsmiddelen	17100	17900	15100	2200	5300	2200
Aanwending buiten bedrijf	2900	2600	10800	2800	2800	-500
Totale aanwending van de financieringsmiddelen	38000	51600	67700	12700	23000	13000
Verandering liq.positie	-900	+6500	-2200	+1900	+1200	+3700

Tabel 4.5 Indeling van de weidebedrijven naar bruto-investeringen

In guldens	Grotere bedrijven			Kleinere bedrijven		
	74/75	75/76	76/77	74/75	75/76	76/77
meer dan 10000 negatief	4	1	4	4	8	6
0 tot 10000 negatief	11	7	10	26	14	26
0 tot 5000	8	6	5	28	16	27
5000 tot 10000	10	8	11	19	20	15
10000 tot 20000	20	21	22	9	21	13
20000 tot 30000	16	19	12	3	7	3
30000 tot 50000	13	16	13	6	2	2
50000 tot 100000	10	10	12	2	8	2
100000 en meer	8	12	11	3	4	6
Totaal aantal bedr.(%)	100	100	100	100	100	100

De overnameprijs van de van familie overgenomen grond en gebouwen was gemiddeld f 9650 per ha, terwijl deze verhoogd met de schenking bij overdracht tegen f 19.700 in de bruto-investeringen werd opgenomen. De aankoopprijs waartegen grond van derden werd overgenomen bedroeg gemiddeld f 28.100 per hectare.

Indien men rekening houdt met het hoge bedrag van de vermo-

gensmutaties, waarvan de representativiteit in verband met het incidentele karakter niet hoog mag worden aangeslagen, dan blijkt dat de slechte bedrijfsuitkomsten in 1976/77 duidelijk sporen hebben achtergelaten in de ontwikkeling van de financiële positie. Gecorrigeerd voor het verschil in vermogensmutaties werd in 1976/77 gemiddeld per bedrijf ongeveer een gelijk bedrag aan financieringsmiddelen vastgelegd als in 1975/76 maar nam het vreemde vermogen sterker toe en ging de liquiditeitspositie achteruit. De toeneming van het vreemd vermogen was in tegenstelling tot beide voorgaande jaren in 1976/77 aanmerkelijk groter (f 21.700) dan de toeneming van het eigen vermogen door besparing.

Ook blijkt uit de indeling van de bedrijven naar de omvang van de bruto-investeringen (tabel 4.5) dat in vergelijking met 1975/76 op meer grotere bedrijven niet of weinig werd geïnvesteerd.

Het percentage van de bedrijven die f 10.000 of minder investeerden, bedroeg achtereenvolgens in 1974/75, 1975/76 en 1976/77 33%, 22% en 30%. Op de kleinere bedrijven wordt het beeld niet doorkruist door een hoog bedrag aan vermogensmutaties en liep het bedrag aan beschikbaar gekomen financieringsmiddelen dan ook ten opzichte van 1975/76 terug ondanks een relatief sterke toeneming van het vreemde vermogen. Opmerkelijk is de toeneming van de liquide middelen met gemiddeld f 3700 per bedrijf. Het percentage bedrijven met een laag niveau van bruto-investeringen is hier groot. In 1974/75, 1975/76 en 1976/77 werd op resp. 58%, 38% en 59% van de kleinere weidebedrijven minder dan f 5000 geïnvesteerd, zoals tabel 4.5 laat zien. Op resp. 30%, 22% en 32% van de bedrijven vond zelfs inkrimping plaats. Het gemiddelde bedrag van de bruto-investering werd ook in deze groep sterk beïnvloed door hoge investeringen in grond en gebouwen op een beperkt aantal bedrijven.

4.2.3 De gemengde bedrijven met overwegend akkerbouw

Het beeld van de grotere gemengde bedrijven met akkerbouw komt overeen met dat van de akkerbouwbedrijven, hoewel in overeenstemming met het geringere inkomen, de besparingen lager waren. Er kwam op deze bedrijven in 1976/77 een hoog bedrag aan eigen financieringsmiddelen beschikbaar. De bruto-investeringen waren - ook indien men rekening houdt met het hoge bedrag aan vermogensmutaties in samenhang met de investeringen in grond en gebouwen - op een hoog niveau. Evenals op de akkerbouwbedrijven werd in verhouding tot de uit besparingen en afschrijvingen vrijgekomen bedragen (f 55.200) een hoog bedrag (f 24.800) in liquide vorm aangehouden (ca. 45%) (Tabel 4.6).

Op de kleinere bedrijven van dit type was de situatie minder rooskleurig. Zoals ook reeds in 3.2.3 werd gesignaleerd waren als gevolg van de slechte bedrijfsuitkomsten de besparingen negatief. Er kwamen dan ook weinig financieringsmiddelen beschikbaar uit besparingen en afschrijvingen. Afgezien van de investeringen in grond en gebouwen, die verband houden met de vermogensmutaties,

vermogen nam met ruim f 70.000 toe, waarvan f 11.000 uit besparingen werd gerealiseerd. Het aandeel van het eigen vermogen in het totaal van eigen en vreemd vermogen bleef ruim 80%. Dit aandeel is sterk afhankelijk van de waardering van de aktiva omdat het eigen vermogen ten slotte het verschil is tussen de totale waarde van de bezittingen en het vreemde vermogen. Aan kleine veranderingen in het percentage eigen vermogen mag men dan ook geen grote betekenis toekennen. Dit geldt vooral voor het laatste jaar omdat de sterke prijsstijging van landbouwgrond nog maar gedeeltelijk in de balanswaardering is verwerkt. In komende boekjaren zal nog een aanzienlijke verdere herwaardering plaats vinden, die verhoging van het aandeel van het eigen vermogen tot gevolg zal hebben.

Tabel 4.10 Ontwikkeling van het vermogen op landbouwbedrijven groter dan 5 ha (gemiddeld per bedrijf in 1000 gld.)

	Begin 1963	Mei '68	Mei '73	Mei '76 1)	Mei '77 2)
Aantal bedrijven	131.300	116.800	105.800	87.000	83.800
Eigen vermogen	89,4	125,3	218,6	397,7	469,0
Vreemd vermogen op lange termijn	16,2	26,1	43,6	73,8	96,9
Vreemd vermogen op korte termijn	5,0	6,1	9,0	15,5	14,6
Totaal vreemd vermogen	21,2	32,2	52,6	89,3	111,5
Verpachtersvermogen	51,8	62,5	91,7	196,9	255,8
Balanstotaal	162,4	220,0	362,9	683,9	836,3
Eigen vermogen in % van eigen+vreemd vermogen	81	80	81	82	80,8

1) Bedrijven groter dan 60 sbe.
2) Bedrijven groter dan 62 sbe.

Overigens moet bij de beoordeling van de vermogensontwikkeling volgens tabel 4.10 worden opgemerkt dat deze tabel op eindbalansen is gebaseerd. In verband met de opheffing van bedrijven en bedrijfsoverdracht stemt deze niet overeen met de beginbalans van de bedrijven die in het volgende jaar in exploitatie zijn. Bovendien kunnen er statistische afwijkingen zijn wegens verandering van de samenstelling van de steekproef in verband met vervanging van bedrijven.

Zoals verder uit de tabel kan worden afgeleid werd in de totale vermogensbehoefte (incl. gepachte grond en gebouwen) in 1976/77 voor 56% voorzien door eigen vermogen, voor ruim 30% met verpachtersvermogen en voor ruim 13% met vreemd vermogen. Het verpachtersvermogen, dat de waarde vertegenwoordigt van de door ver-

pachters aan boeren verpachte grond en gebouwen is dus ondanks de regelmatige achteruitgang van het aandeel van de gepachte grond nog van grote betekenis voor de financiering.

Zoals blijkt uit tabel 4.11 bedraagt op de grotere bedrijven (ca. 50.000 bedrijven) de gemiddelde investering thans f 722.000 (excl. verpachtersvermogen). Het aandeel van het eigen vermogen daarin is lager dan op de kleinere bedrijven. Dat wordt veroorzaakt doordat de ondernemers op de kleinere bedrijven in het algemeen ouder zijn en op deze bedrijven minder wordt geïnvesteerd in uitbreiding en modernisering, terwijl de besparingen meer worden aangewend voor aflossing van leningen, belegging buiten bedrijf en het vergroten van de liquiditeiten.

Tabel 4.11 Gemiddelde balansen 1) van landbouwbedrijven (groter dan 62 sbe) ingedeeld naar bedrijfsomvang (in guldens)

Per 1 mei 1977	Kleinere bedrijven (62-123 sbe)		Grotere bedrijven (123 sbe en meer)	
KAPITAAL		(%)		(%)
grond en gebouwen	200,6	(55)	402,7	(56)
dode inventaris	21,5	(6)	60,6	(8)
veestapel	50,5	(14)	108,0	(15)
ov. vaste activa	48,4	(13)	86,9	(12)
liquiditeiten	45,6	(12)	64,3	(9)
BALANSTOTAAL	366,6	(100)	722,5	(100)
VERMOGEN				
vreemd vermogen	46,1	(13)	155,0	(21)
eigen vermogen	320,5	(87)	567,5	(79)
BALANSTOTAAL	366,6	(100)	722,5	(100)

1) Exclusief gepachte grond en gebouwen (= verpachtersvermogen).

Het aandeel van het vreemde vermogen in de enorme investering is relatief klein maar niettemin vervult het een belangrijke rol in de financiering. Dat geldt met name bij de bedrijfsoverdracht wanneer het eigen vermogen in het algemeen een dieptepunt bereikt en bij de financiering van uitbreiding en modernisering. Dat is ook uit tabel 4.12 af te leiden, waarin de gemiddelde balansen zijn gegeven van bedrijven, ingedeeld naar de duur van de bedrijfsuitoefening. Uit deze tabel blijkt dat het vreemde vermogen een groter aandeel in de financiering heeft naarmate de bedrijfsovername korter geleden is. Verder zijn er opmerkelijke verschillen tussen oudere ondernemers met opvolger en zonder opvolger. Niet alleen is het balanstotaal op bedrijven met een opvolger 50% groter maar ook is een groter deel daarvan gefinancierd met vreemd vermogen. Het hogere aandeel van het eigen vermogen op bedrijven

schil van f 5900 is geboekt als schenking bij overdracht. Dat vormde dus een niet onbelangrijk onderdeel (ca. 17%) van de beschikbaar gekomen eigen financieringsmiddelen van gemiddeld f 34.800 per bedrijf (zie tabel 4.13 en 4.14).

Tabel 4.14 Financieringsoverzicht van landbouwbedrijven 1) (gemiddeld per bedrijf in 1000 gld.)

	72/73	73/74	74/75	75/76	76/77
Besparingen	17,7	12,3	5,0	20,6	11,1
Afschrijvingen	5,4	6,7	7,8	10,1	12,2
Vermogensmutaties	4,2	3,7	3,9	8,0	11,5
Totale eigen middelen	27,3	22,7	16,7	38,7	34,8
Toename vreemd vermogen (lang)	5,0	5,5	6,8	7,3	14,3
Totale financieringsmiddelen	32,3	28,2	23,5	46,0	49,1
Bruto-investeringen in:					
- grond en gebouwen	11,1	12,2	11,6	19,6	27,5
- dode inventaris	4,9	5,9	5,9	7,6	10,5
- veestapel	7,0	5,0	2,4	3,3	1,6
- veldinventaris e.d.	0,3	1,0	0,5	3,4	0,8
Aanwending buiten bedrijf	2,4	1,6	2,5	3,2	5,1
Totale aanwending	25,7	25,7	22,9	37,1	45,5
Verandering liquiditeitspositie	6,6	2,5	0,6	8,9	3,6

1) Van 1972/73 t/m 1974/75 landbouwbedrijven groter dan 5 ha en 40 sbe.
In 1975/76 landbouwbedrijven groter dan 60 sbe en in 1976/77 groter dan 62 sbe.

Deze overname van grond en gebouwen van familie werd in 1976/77 op ca. 3% van de bedrijven aangetroffen. Deze bedrijven namen gemiddeld 14,70 ha grond over, die tegen f 19.400 per ha in de balans werd opgenomen. Met inbegrip van gebouwen was dat gemiddeld een investering van f 347.000 per bedrijf, waarvan de overnameprijs f 152.000 bedroeg en f 195.000 als schenking bij overdracht werd geboekt.

Van derden werd gemiddeld per bedrijf 0,25 ha grond aangekocht tegen f 26.900 per ha. Ongeveer 8% van de bedrijven met een gemiddelde aankoop van ruim 3 ha waren daarbij betrokken.

Overname en aankoop van grond en gebouwen vormden in 1976/77 dus een belangrijk onderdeel van de investeringen, terwijl bovendien de schenking bij overdracht een belangrijk aandeel had in de beschikbaar gekomen eigen middelen.

Dit blijkt ook uit tabel 4.14, dat een gemiddeld financieringsoverzicht geeft over de laatste vijf jaren. De vermogens-

mutaties liggen in 1976/77 ca. f 3500 hoger dan het vorige jaar, terwijl de investeringen in grond en gebouwen met ca. f 8000 toenamen (40%). De stijging van de grondprijs speelt daarin uiteraard een belangrijke rol.

Hoewel de beschikbaar gekomen eigen financieringsmiddelen in 1976/77 ruim 10% lager waren steeg de totale omvang van de aanwending tot een recordhoogte van gemiddeld f 45.500 per bedrijf. Dat was f 8400 meer dan in 1975/76 toen ook reeds een ongekend hoog niveau werd bereikt (f 37.100). De stijging had echter voornamelijk (f 7900) betrekking op de investeringen in grond en gebouwen. Ondanks de sterke teruggang van de besparingen van gemiddeld f 20.600 tot f 11.100 liepen door de grotere omvang van de vermogensmutaties (+ f 3500) en de verdere toeneming van de afschrijvingen (+ f 2100) de eigen middelen slechts met f 3900 terug. De toeneming van de afschrijvingen met ca. 20% was hoofdzakelijk een gevolg van herwaardering in verband met prijsstijging. De toeneming van de aanwending met f 8400 (incl. belegging buiten bedrijf) bij geringere omvang van de beschikbaar gekomen eigen middelen (- f 3900) had een sterkere toeneming van het vreemde vermogen tot gevolg. Ook de toeneming van het vreemde vermogen bereikte in 1976/77 daardoor een recordhoogte van gemiddeld f 14.300 per bedrijf en bedroeg bijna het dubbele van 1975/76.

Landelijk gezien bereikten de investeringen van de landbouwbedrijven dus in 1976/77 een hoog niveau en werd er zelfs nog meer geïnvesteerd dan in 1975/76. Dat had vooral betrekking op grond en gebouwen waarbij de stijging vooral een gevolg was van hogere prijzen. Maar ook afgezien daarvan handhaafden de investeringen zich op hetzelfde niveau als in 1975/76, hoewel in verband met de ongunstige uitkomsten van de veehouderij veel minder financieringsmiddelen uit besparing beschikbaar kwamen. Daardoor moest een groot beroep worden gedaan op de kapitaalmarkt. Ondanks de vermogenswinst door opwaardering van de activa daalde daardoor het aandeel van het eigen vermogen in geringe mate hoewel het zich op ruim 80% handhaafde. Gezien de verdere aanpassing van de waarde van de grond aan de sterke prijsstijging die in de komende jaren nog moet plaats vinden moet men aan deze lichte teruggang van het aandeel van het eigen vermogen ook geen grote betekenis toekennen. In verband met de overname van grond van buiten de familie betekenen de hogere grondprijzen echter wel een hogere aanslag op de financieringsruimte. Op de overnameprijs bij overdracht in familieverband had de hogere grondprijs in 1976/77 nog weinig invloed. Als de hogere prijzen ook daarin gaan doorwerken zal echter de financiering van de investeringen in grond en gebouwen een hoger beslag leggen op de beschikbare financieringsmiddelen waarin de schenking bij overdracht in 1976/77 een niet onbelangrijk aandeel had.